

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Het Hof te Bollebeek

XLVe Jg., Nr. 3-4

BRUSSEL

MAART-APRIL 1962

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)
Stichter: Dr. Jan Lindemans.
Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.
Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 F — In de boekhandel: 180 F.
De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXXIX (1946), XXX (1947): elk 70 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961): elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F).

C. THEYS en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F).

C. THEYS, *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over Heembeek).

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijkheid rechts in 't Lind van Asse*, 28 blz., - - 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEURS, *De voorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz., ill. — 60 F, voor de leden 40 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad V. voorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

J. VERBESSELT, *Het Ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leeftaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De pachtboven van St.-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*. — 60 F, voor de leden: 40 F.

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgen. — 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

Orgelbouwer Martin Posselius en de Abdij van Averbode

De Duitse orgelbouwer Martin Posselius werkte tijdens het eerste kwartaal der XVIIe eeuw voor de premonstratenzer abdij van Averbode. Over zijn persoon en werk is weinig gekend. Een kleine bijdrage leveren tot zijn biografie is onze bedoeling.

Martin Posselius was afkomstig van het dorpje Oppen bij Erfurt in Thuringen (1). In 1608 woonde hij te Maastricht (2) en verhuisde vóór 1626 naar Hoogstraten (3). Op 18 juni 1608 sloot hij een kontrakt met de abdij van Averbode, om het groot orgel, alsmede het orgelbuffet te restaureren (4). Het instrument waarvan hier sprake is, werd reeds in 1562 gewijzigd en hersteld door de Antwerpse orgelmaker van Lierse afkomst, Gillis Brebos († 1584). Uit de overeenkomst, gesloten op 27 januari 1562, blijkt, dat dit orgel was *hangende voere in de kercke* van Averbode (5). Na de restauratiewerken, uitgevoerd door G. Brebos, had het orgel de volgende dispositie:

Hoofdwerk: Prestant 8', Bourdon 16', Octaaf 4', Mixtuur, Scherp, Fluit 4', Nasard $2\frac{2}{3}'$, Gemshoorn 2', Sifflet $1\frac{1}{3}'$ of 1', Nachthoorncornet, Trompet 8', Schalmei 4'. *Manuaalomvang*: E - a".

Borstwerk: Cimbel 1 sterk, Holpijp 8', Kromhoorn 8', *Manuaalomvang*: F - a".

Rugwerk: (vermoedelijk) Prestant 4', Mixtuur, Cimbel, Fluit 4' en 2'.

Het instrument telde zes blaasbalgen, tremblant en nachtegaal. De registers van het hoofdwerk waren deels geplaatst op de bovenste, deels op de onderste windlade. Het borstwerk stond op de middelste lade (6).

Of Posselius wijzigingen aanbracht aan het orgel wordt door de archivalische bronnen, voor zover ze gekend zijn, niet expliciet medegedeeld. Kamerier Gillis Die Voecht noteerde in

-
- (1) In de archiefteksten van de abdij van Averbode wordt hij aangeduid als magister *Martinus Posselius van Oppene prope Erphordiam* (Archief, Abdij van Averbode = AAA., Sektie I, Reg. 131, fol. 3 v°) en als *M. Martinus Posselius Erpho(r)diensis* (AAA., I, Reg. 415, fol. 38 v° en Reg. 173 a, blz. 83).
 - (2) Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijk Archief (= ARB-KA), Reg. 2025, fol. 158 r°.
 - (3) Kontrakt voor het orgel van de O.L.-Vrouwkerk te Breda: *Meester Marten Posselius Orgelmaecker woonende tot Hoochstraeten*. Cfr. nota 16.
 - (4) ARB-KA, Reg. 2025, fol. 158 r°.
 - (5) Tekst van het kontrakt: AAA., I, Reg. 17, fol. 175 r°-176 r°. Uitg. F. VAN DER MUIJEREN, *Het orgel in de Nederlanden*, Brussel-Amsterdam, 1931, blz. 177-178.
 - (6) M.A. VENTE, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16e eeuw*, Amsterdam, 1942, blz. 66; IDEM, *Het geslacht Brebos*, in *De schalmei*, II, 1947, blz. 5.

1609 uitdrukkelijk: *circa septembr. reparata sunt organa a M. Martino Posselio Erphodiensi*, voor de som van 275 gulden (7). In een later document, van 13 april 1612, wordt gesproken over het *grootte orgel tot Everbode by hem [Posselius] onlancx gemaect* (8). Uit deze weliswaar karige notities en op grond van de hoge kostprijs, mag men besluiten, dat de werken door Posselius uitgevoerd, méér waren dan een gewone reparatie. Het instrument onderging een merkelijke wijziging en wellicht werd ook een nieuw orgelfront gebouwd. Op 4 november 1609 werd het orgel gekeurd door Jan Fabers, organist van Diest en door Lambert van Mol, pastoor te Geel, daartoe verzocht. Ze stelden enkele fouten vast in het uitgevoerde werk, die onmiddellijk door Posselius verbeterd werden (9).

Martin Posselius werd in 1612 belast, door prelaat M. Valentyns, met het maken van een nachthoorncornet voor het groot orgel. Zijn honorarium werd vastgesteld op een dubbele dukaat, waarvan hij op 12 april 1612, datum van het kontrakt, reeds vier karolusgulden en zes stuivers ontving (10). De orgelbouwer verbond zich verder tegenover de abdij van Averbode, *dat hij alle iaer eens ontrent paesschen veerthien dagen voor oft nae int cloester comen sal de voers. orgelen met de blaesbalcken der selven te visiteren ende alle fauten, die alsdan daer inne sullen bevonden worden so wel groot als cleijn te meesters pryse wel ende loffelyck remedieren ende voorts oft ondertusschen aende orgelen oft blaesbalcken notable fauten ende gebreecken quaemen, ende by daer van geadverteert zynde sal schuldich syn binnen sess weecken int clooster te coemen om deselve te helpen ende te remedieren...* Voor het bezoeken en nazien van het groot orgel werd hem jaarlijks een dubbele dukaat toegezegd. De eerste termijn werd bepaald op Pasen 1613. Posselius zal te Averbode in functie blijven, *soo lange als mr merten syn residentie te maestricht oft daer ontrent oft naerder sal woonen* (11).

Op 1 februari 1613 sloot provisor Eustachius Stas met orgelmaker Posselius een nieuw kontrakt. Opnieuw komt de nachthoorn ter sprake, *welck sal meugen geaccomodeert weerden*

(7) AAA., I, Reg. 415, fol. 38 v°. Archivaris S. Van der Steghen (XVIIIe eeuw) schreef ongeveer hetzelfde in zijn *Chronicon succinctum et compendiosum venerabilis et insignis ecclesiae abbatialis in Averbodio*. AAA., I, Reg. 173a, blz. 83: *Jussit reparari organa a Martino Posselio Erphodiensi habuitque pro labore 275 flor.*

(8) AAA., I, Reg. 19, fol. 159 r°-159 v°.

(9) [1609, 4 nov.] - *Absolutis organis nostris a Magistro Martino Posselio van Oppene prope Erphordiam, probata sunt eadem a M. Joanne Fabers Diesthensis et D. Lamberto Mollensi, pastori in Gheel, expertissimis organistis et exceptis tribus quatuorve erroribus quos statim emandavit, inventa sunt esse legalia et dedimus M. Joanni Fabers 1/2 ducat., val. 3 car., 19 stuf. pro honorario et D. Pastor noluit aliquid accipere*. AAA., I, Reg. 131, fol. 3 v°.

(10) 1512, 13 april - *Dedi M. Martino Posselio organifici loco honorarii iiii car. vi st.*, AAA., I, Reg. 73, fol. 142 r°.

(11) AAA., I, Reg. 19, fol. 159 r°-v°.

by de prestant ende andere behoorelycke registers. De plichten en de wedde van de orgelmaker worden ook omschreven. Jaarlijks moet hij het abdijorgel nazien, repareren en stemmen. Zijn honorarium blijft behouden op een dubbele dukaat. Hij mag gratis logeren in de abdij, maar de reisonkosten zijn voor zijn rekening. Wordt door keurders of vakkundigen *eenige discort* aangeduid, *het sy int generael oft eenig register particulier*, dan is Posselius gehouden het op eigen kosten te verbeteren. Dit akkoord werd gesloten en ondertekend te Maastricht, in het huis *die Wintmolen*, in bijzijn van Gummarus Belien, burger van Diest en van Gerard Wolffs, burger van Maastricht, als getuigen (12).

Hoelang Martin Posselius het onderhoud van het abdijorgel te Averbode verzekerde weten we niet. Reeds in 1622 vereffende de kamerier een rekening van Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier (13). In 1624 richt abt Valentyns zich andermaal tot dezelfde orgelmaker. Door een kontrakt van 24 april 1624 aanvaardt Jan Dillingen vijf nieuwe registers te plaatsen in het orgel van Averbode (14), *inde welck veele fouten waeren* (15).

Vier jaren nadien (3 sept. 1626), Posselius is intussen naar Hoogstraten verhuisd, tekent deze met de stadsmagistraat van Breda een akkoord, waardoor hij op zich neemt het orgel van de O.-L.-Vrouwkerk van Breda te restaureren (16). In 1634 herstelt Martin Posselius het orgel van de St.-Pieterskerk te Turnhout en ontvangt als ereloon de som van 7 gulden, 10 deniers. Hij schijnt er verder geregeld nazicht te hebben gehouden tot rond 1650 (17).

Het geslacht Posselius schijnt meerdere organisten en orgelbouwers geteld te hebben. In de tweede helft der XVIIe eeuw treffen we in de archivalische bronnen een meester Jan Posselius, organist van Geel, aan. In de kerk van Turnhout vindt men hem tussen de keurders van het J. le Royer-orgel (1661-1663) (18). Op 19 maart 1663 wordt hij opgeroepen, om het

(12) AAA., I, Reg. 19, fol. 131 r°-132 r°.

(13) AAA., I, Reg. 226, fol. 160 v°.

(14) AAA., I, Reg. 21, fol. 161 r°-161 v°.

(15) ARB-KA., Reg. 4981, fol. 73 r°.

(16) Breda, Gemeente-archief. *Akten magistraat*, n° 13, 1626, fol. 50 v°. Uitg. door M.A. VENTE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbende op het Nederlandse Orgel en zijn makers tot omstreeks 1630*. (Kon. Acad. van België. Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen in 8°, dl. X, afl. 2), Brussel, 1956.

(17) Turnhout, Gemeente-archief. *Borgemeestersreken.*, 1633-1635, fol. 74 r° en 1649-1651, fol. 74 v°. E. VAN AUTENBOER, *Meester Jean le Royer bouwt een orgel voor de St.-Pieterskerk te Turnhout (1662)*, in *Taxandria*, nieuwe reeks, XXXI-XXXII, 1959-1960, blz. 106.

(18) Turnhout, Gemeente-archief. *Borgemeesterreken.*, 1661-1663, fol. 137 r° - 137 v° en 141 r°. E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, blz. 107-108. Jan Posselius was gehuwd met Katarina van Broeckhoven. Een hunner kinderen, geboren op 16 april 1668, trad binnen in de oremonstratenzerabdij van Postel, onder de naam frater Petrus. Hij werd ingekleed op 13 juni 1688, legde de kloostergeloften af op 29 juni

orgel van Jan Bremser te keuren in de St.-Lambertuskerk te Westerlo (19). In 1693 doet een Jan Posselius van Hildesheim, in Neder-Saksen, wonende te Hoogstraten, een herstelling aan het orgel der St.-Quintinuskerk van Hasselt (20). Een verder archiefonderzoek zal ongetwijfeld nog meer licht werpen op het orgelbouwersgeslacht Posselius.

T. J. GERITS, O. Praem

1690 en werd priester gewijd te Antwerpen op 20 september 1692. In de abdij vervulde hij de funktie van succentor, maar werd op 19 november 1694 benoemd tot kapelaan te Olmen. In november 1697 keerde hij naar Postel terug, waar hij overleed op 18 juli 1699. In het *necrologium* van Postel wordt hij vermeld als organist. Zie T.I. WELVAARTS, *Postel's biographisch woordenboek van de XII tot XIX eeuw*, Brussel, 1892, blz. 176; J. KREPS, *Het orgel in Tongerlo, 1433-1933*, Tongerlo, 1933, blz. 56.

- (19) T. TIMMERMAN, *De Mechelse orgelbouwer Jan Bremser*, in *De praestant*, X, 1961, blz. 11.
(20) M.A. VENTE, *Oude orgels in België*, in *De praestant*, V, 1956, blz. 90.

UIT OUDE PAPIEREN :

WINTERGENOEGENS TEN STRENGSTE VERBODEN !

De winter van 1740 schijnt streng geweest te zijn tot grote vreugd van de jeugd, maar tot ergernis van de vroede vaders van het gemeentebestuur. Wellicht werden sommige met sneeuwballen bekogeld of waren andere op de glijbanen onzacht met moeder aarde in contact gekomen, tot groot jolijt van het opkomende geslacht en tot grote ergernis van de slachtoffers, die in het geval een deel van hun prestige verloren. En dat kon niet langer geduld worden! Daarom besloten de heren in hun vergadering van 25 januari dat «sij wel rigoureselyck verbieden bij desen aen alle Borgers ende innegesetenen deser stadt van wat staet, conditie ofte qualijt die oock souden mogen wesen, lancx dese stadts straeten oft van eenighe berghen af te reijden met eijsstoelen ofte andere diergelycke instrumenten opde pene van vijffentwintigh guldens, ipso facto t'incurreren, innestaende de ouders voor hunne kinders en de meesters voor hunne Domestiecken, als oock te worpen met sneeuw ballen, op pene van vijf guldens als voor, de selve penen te verdeijlen naer ouder gewoonte» (AL 360, f° 23).

A.M.

Johannes Jacobus de Condé en zijn passiespel

1617-1679

(Vervolg van blz. 42)

UITGAVEN

Het stuk van De Condé is het oudste van de ons bewaard gebleven Nederlandse passiespelen. Literair en dramatisch gezien is het tevens het beste. Het heeft trouwens ook een heus sukses gekend. Dr. R. Roels spreekt van vijftien drukken (13). Wij bezitten zelf: *Den lijdenden ende stervenden Christus. Door I. D.C. Den tweeden Druck. Bij den Autheur verbeterd. Tot Brussel. Voor Guiliam Scheybels, ghesworen Drucker, inde corte Ridders-straet, in S. Jan Baptist.*

Hier wordt dus de eerste druk van 1651 ondersteld. De catalogus van Leiden vermeldt:

nr. 1317: - door J.d.C. 2e druk. Brussel, z.j. Vermoedelijk dezelfde druk als ons exemplaar;

nr. 1318: - door J.d.C. 2e druk (sic), Antwerpen, bij Wed. Thicullier, z.j.;

nr. 1319: - door J.d.C. 3e druk, Antwerpen en Gent, bij P. Gimblet, z.j.;

Telkens «bij den autheur verbeterd» en met het Mechelse imprimatur van 10 februari 1651.

nr. 1320 * door J. de Condé (sic), 5e druk vermeerderd en verbeterd. Brussel 1683;

nr. 1321: - door J.d.C. Ghendt 1718.

Mogelijk is deze laatste druk die van het exemplaar dat in de Universiteitsbibliotheek te Gent berust: *De Passie of den lijdenden en stervenden Christus. Treurspel in V deelen. Door I. D.C. te Gend. Bij van Pamel, Boekdrukker op den Brabanddam.*

Verder vonden wij nog vermeld: een tweede druk bij de weduwe Huyssens, te Antwerpen z.j., een nieuwe met enigszins gewijzigde titel te Antwerpen, bij weduwe Joris Willemsen, in 1693, en nog één bij C. Meyer te Gent in 1718. Ook deze laatste komt in aanmerking voor nr. 1321 uit de Leidse catalogus.

*
* *
*

AFSCHRIFTEN - HERSCHRIJVINGEN

«Zijn (J. de Condé) Christus drama bleef - ook meer dan een eeuw lang het repertoriumstuk van de zuidelijke Nederlanden; in 1712 werd het nog herdrukt, het archief van de Aalsterse en Tongersche Kamers bezitten er ieder een afschrift van,

(13) Id. Toneelgids, sept. 1939, blz. 8.

en in deze laatste stad werd het nog in 1750 opgevoerd» (14).

Bij het verzamelen van aantekeningen voor een uitgebreid behandelen van Passietoneel in Vlaanderen, richtte ik me tot de Katarinakamer te Aalst. Ook bij de familie D'Herdt, waar volgens V. D'hondt het handschrift bewaard bleef (15), ging ik herhaaldelijk aankloppen. Alles tevergeefs, tot ik het zeer toevallig in 1943 terug «ontdekte» in het stadsarchief. Van Tongeren kreeg ik eveneens officieel bericht dat «bedoeld dokument alhier niet voorhanden» was.

Voor Aalst beschikte ik nu over twee handschriften: het ene bevat in een verzamelbundel (arch. X, 48, c) die op naam van G. Caudron werd bewaard; een tweede (arch. IX, 19), met een mooie hand geschreven voor een vertoning in 1721 en nadien nog herhaaldelijk gebruikt.

Bij vergelijking bleek al gauw dat het zakelijk een en hetzelfde stuk was, doch ook een maar oppervlakkige lezing leidde tot de vaststelling dat hier geen oorspronkelijk werk voorlag, wel een overschrijven van de tekst van J. de Condé. De voorrede is in de twee Aalsterse kopijen dezelfde, behoudens een paar verzen die, omwille van gewijzigde tijdsomstandigheden, in 1721, wegvallen. Voor de «intrede van Jerusalem» worden de kortere verzen van 1680 in 1721 eenvoudig bijgewerkt tot volle aleksandrijnen. Die «intre» is in 1721 overigens van een andere hand en de bladzijde is zelfs vooraan bijgeplakt.

Nieuw zijn in 1721 de verzen 255-263, 396-405, 496-499, 803-813, 1505-1602, 1619-1631, 1667-1670, en de «naer-heden» 1699-1726. Dat maakt 92 verzen; weggelaten daarentegen zijn de verzen 368-383, 589-612, 677-678, 783-788, 801-804, 875-936, 968-1006, 1203-1220, 1247-1272, 1367-1368, 1608-1612, 1625-1645, 1694-1697, 1706-1713, 1782-1799, 1858-1861, 1874-1887, 1896-1973: samen 348 verzen.

Voor de vergelijking met De Condé hebben we alleen de tekst van 1680 genomen en vonden volgende toegevoegde verzen: de voorrede 1-28, de «intre» 29-133; verder de verzen 298-306, 311-312, 340-343, 385-402, 447-452, 455-458, 478-481, 589-612, 875-936, 1199-1220, 1237-1272, 1625-1645, 1694-1702, 1706-1714, 1782-1799, 1821-1832, 2008-2019 en de «naer-reden» 2032-2063. Samen 464 verzen op een totaal van 2063, enkele alleenstaande verzen niet te na gerekend.

Uitgeschakeld op De Condé zijn de verzen 163, 676-683, 715-720, 735-770, 1384-1388, 1390-1391 en 1397-1400, een zestigtal.

Alle andere wijzigingen blijven beperkt tot woordverplaatsing, omzetting in de uitdrukking, lichte wijziging van beeldspraak en dergelijke.

We merken verder op dat 1721 het weggelaten vers 163

(14) Dr. Th. de Ronde, blz. 105.

(15) V. Dhondt, blz. 173.

van De Condé, weer invoegt als vers 277 en voor een groot deel de toevoegsels van 1680 weglaat zonder nochtans de weglatingen op De Condé weer op te nemen. Naar onze mening heeft de afschrijver van 1721 hoofdzakelijk op het model van 1681 gewerkt en dat naderhand vergeleken met de tekst van De Condé, om deze ook over te nemen als verbetering waar hij daartegen geen bezwaar zag, terwijl hem bovendien een andere uitgave ter beschikking stond, zoals aan zijn voorgangers.

Een voorbeeld moge dat aantonen: 1721 heeft in v. 910 «gij gaet dan» een steun in v. 841 van De Condé, terwijl het vers 1071 van het afschrift van 1681 voorbijgaat, al kan een eenvoudig rechtzetten van de zin daar ook toe hebben geleid. Hetzelfde gebeurt echter voor vers 911 tegenover 1072, en 842; voor v. 943 tegenover 1104 en 874; voor v. 957 tegenover 1118 en 888 en op verschillende andere plaatsen (16). We blijven echter steken bij De Condé v. 364 «vergezelt», dat in 1681 v. 538 «vergersel» wordt gelezen en als zodanig behouden blijft in 1721, v. 511, iets dat in feite overeenstemt met de tweede druk. «Vergherselen» volgens Kiliaen, betekent «perhorrere».

Een verder doorgedreven onderzoek zou nog wel meer afwijkingen laten blijken.

Een gelijkaardige ervaring als die met Aalst-Caudron deden we op met een Passiespel van J.L. Krafft (17). Dr. R. Roels had er onze aandacht op gevestigd. Hij heet het een bekort «herschrijven in rijmen» waarbij «al het goede dat aan het oorspronkelijke was, grondig vernietigd wordt» (18). In de Bibliographie nationale vonden we de vermelding van een passiespel, echter met Franse titel. Van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel kregen we een Franse tekst met bericht dat ter plaatse geen Nederlandse tekst bestond. Die vonden we wel op de Universiteitsbibliotheek te Gent: «*Het lijden van Onsen Heere Jesus Christus, Treurspel. Verciert met Sang en alle sijne Vertooningen, Getrocken uyt de vier Evangelisten. Van nieuws gerymt en op het Tooneel gebrogt Door J.L. Krafft, Verrijkt met alle Verbeeldingen van het oude Testament, overeenkomende met het Nieuwe, welke bijgebroght zijn tot meerder onderrichtinge des Lesers. Tot Brussel, By Simon T'Serstevens, Drucker bij de Eerweerdige Paters Predikbeeren, 1736. Met approbatie en privilegie.*» En aan het slot: «*Imprimi poterit. Ita censeo. Dat. Brux. 29 Jul. 1736. Ambr̄s. De Vriese. Arch. Pbr. Brux. Libr. Censor*» (19).
Arch. Pbr. Brux. Libr. Censor» (19).

(16) Het eerste nr. is telkens voor het afschrift 1721; het tweede voor dit van 1681 en het derde voor de tekst van De Condé.

(17) J.L. Krafft, geboren te Brussel op 10 nov. 1694 en aldaar overleden op 1 januari 1768. Plaatsnijder; schreef ook werken over plastische kunsten.

(18) Dr. R. Roels, *Toneelgids*, blz. 5.

(19) Univ. Gent, nr. 6351.

Het stuk heeft zes delen. Het voorspel is in ruime mate de weergave van de «intre» uit Aalst. Van toneel tot toneel wordt de lezer getroffen door de vele en grote gelijkenissen met De Condé. Niet slechts voor het raam en de geledingen, wat voor een goed deel door evangeliebron, traditie, zelfs misschien door toen nog bestaande gemeenschappelijke voorbeelden kan worden verklaard, doch vooral door de gedachten, hun onderling verband en niet minder door herhaaldelijk konkrete verwoording, zodat het stuk van Krafft, op kleinigheden na, er alle zelfstandigheid bij inschiet. Het «verrijkt», uit de titel, blijkt dan ook alleen op de aantekeningen te slaan, met beroep op teksten uit het evangelieverhaal, of op zinnebeeldige toepassingen uit sermoenen en commentaren. Het «tot meerder onderrichtinge» slaat op het stichtelijk karakter volgens de gegeerde opvattingen van die tijd. «Van nieuws gerymt» daarentegen, verraadt de scheppingsschamelheid van die eeuw, vooral als we moeten toegeven dat de uitdrukking haast op de letter dient genomen te worden; niets geeft blijk van enige nieuwe opvatting.

Al zijn de verzen her-rijmd en de materiële inhoud bekort, het geheel is en blijft het stuk van De Condé. Zelfs de echo van diens vers is niet van de lucht. Tot de naam «bewerking» klinkt overdreven.

De kennis van De Condé loopt bij Krafft over de Aalsterse kopijen, wat vooral blijken kan uit het voorspel en het inschakelen van het «liedeken» bij de voetwassing, tenware beiden, Aalst en Krafft nog een tweede gemeenschappelijk voorbeeld zouden hebben gekend.

Voor het geval Krafft is er echter nog iets meer aan te stippen.

Het Franse eksemplaar (20) draagt de titel: «La Passion de notre seigneur Jésus-Christ, Tragédie sainte. Ornée de musique et de tous ses spectacles; tirée des quatre Evangélistes, par J.L. Krafft. Représentée pour la première fois au grand Théâtre de Bruxelles le 8 d'Avril 1727, devant S.A.S. Marie-Elisabeth, Archiduchesse d'Autriche, Gouvernante-Générale des Païs-bas Autrichiens. Et pour la seconde fois le 6. d'Avril 1732, A Bruxelles, chez Simon T'Serstevens, Libraire, près les RR PP Dominicains. Avec approbation» en op de ommezijde: «Approbatio. Imprimi potest. Dat. Brux. 13. Mart. 1736. Ambros. de Vriese. Archi: Pbr. Brux. Lib. Censor».

De vermelding van de twee vertoningen wordt door de auteur bevestigd in een voorrede, waar hij zegt dat het stuk «fut composée il y a quelques années». Het stichtelijk karakter wordt nadrukkelijk onderstreept, niet slechts doordat de gebeurtenissen uit het spel «sont confirmées par le Vieux Testament, dont on met les passages en marge», doch vooral door «une prière que l'auteur a mis dans la bouche de l'Apôtre S. Pierre, qui pourra servir à tous les pecheurs qui se repentent de leurs

(20) Brussel. Kon. Bibl. II 10866 A.

péchés». Dergelijke aanmoediging komt voor bij de wanhoopscène van Judas; laten wij niet uit het oog verliezen dat de eerste vertoning doorging in het groot teater en voor een bijzonder publiek!

Zakelijk stemt de inhoud overeen met de Nederlandse tekst wat het gebeuren en de gedachten betreft. Sommige scènes zijn dialogisch minder uitgewerkt, terwijl het geheel over vijf bedrijven loopt. Het laatste bedrijf, dat de samenvatting is van de laatste twee delen van de Nederlandse tekst is geweldig bekort. Het Kalvariegebeuren is werkelijk schematisch behandeld.

Enkele bijzonderheden zijn:

1. De Franse tekst is doorlopend in proza geschreven. Enkele fragmenten, als Jezus in de Olijfhof, het afscheid tussen Jezus en Maria, Maria op zoek naar haar Zoon, het berouw van Petrus, de wanhoop van Judas, zijn in verzen gesteld. Wellicht heeft de auteur het lyrisch karakter van die delen willen doen uitkomen.

2. In de bespottung wordt de bank onder Jezus weggestoten, iets dat we ook bij Corn. de Bie aantreffen. De scène komt niet voor in de Nederlandse tekst van Krafft, ook niet bij De Condé.

3. Het echo-vers is veel zwakker. De echo-woorden vallen overigens buiten het vers en dekken niet eens op voldoende wijze de fonetische klanken waarop ze de repliek moeten geven (21).

4. Bij Herodes wordt het Betleem-verhaal onmiddellijk aangevangen en verder dialogisch uitgewerkt. De brief van Pilatus wordt als een zelfstandig stuk behouden.

5. In het vijfde bedrijf staan enkele replieken van Maria en Joannes tussen aanhalingstekens, kan dat op een werkelijke aanhaling wijzen?

Vraagt de oorspronkelijkheid van Krafft niet het minste onderzoek - het is De Condé langs de Aalsterse kopijen om - de prioriteit - tussen de twee teksten doet het wel.

(21) In zijn «Dichters van de Emancipatie» (De Gemeenschap, 1939, blz. 36) schrijft Anton van Duinkerken over het echo-gedicht in het spel van J.L. Krafft: «pakkend en kenmerkend tafereeltje, waarin het berouw van de apostel Petrus wordt geschilderd in de vorm van een dialoog met de echo. Deze dichtvorm was niet nieuw, doch op het toneel was zij bij ons weten, nog niet toegepast en ze moet daar ook eigenaardig effect hebben gehad, waarschijnlijk nog al mal». Met gegrond voorbehoud wat betreft de wel enigszins pejoratieve eindbedenking, willen we er alleszins op wijzen dat het echogedicht in het Passiespel lang reeds, en zeer herhaaldelijk was toegepast, vanzelfsprekend niet altijd met dezelfde vaardigheid. Het komt voor in de Franse en Nederlandse tekst van Krafft, doch ook bij G. Zeebots en bij Corn. de Bie, waarvan de teksten in 1687 verschenen. Trouwens reeds in het begin van de zeventiende eeuw had W. van Nieuwe-landt het echo-gedicht aangewend in zijn «Saul» van 1617! En E. de Bock (C. v. Rijsssele, 148) ontdekt er zelfs één in «Narciscus ende Echo». Vlaanderen ligt echter zover van de noordelijke geschiedschrijvers weg!

Wij menen dat de Franse tekst vooring. Het imprimatur van 13 maart heeft een voorsprong van vier maand. De inleiding van de Franse tekst gewaagt van de vertoningen in het groot teater, zonder ook maar de minste toespeling te maken op het bestaan van een Nederlandse tekst. Het «ornée de musique et de tous ses spectacles» is beter op zijn plaats in de Franse tekst, die op voorgaande vertoningen kan beroep doen, terwijl het «verciert...» in de Nederlandse uitgave als rechtstreeks overgenomen uit de voorgaande kan worden beschouwd. Ten slotte is de Franse tekst veel korter, zonder daarom bondiger te zijn. Hij is minder bewerkt, wat ook reeds door de berijming voor de Nederlandse tekst wordt aangetoond. Het wil ons voorkomen dat de Franse tekst een vluchtig vastleggen van de oorspronkelijke Aalsterse Condé-aanpassing is. Nadien heeft Krafft zijn Frans «schema» opnieuw «berijmd» en een meer uitgebreide vorm gegeven met behulp van een Aalsterse kopij. We voelen ons in die mening gesterkt door de vergelijking van de «intre». Die groei zou dan ook verklaren dat de Nederlandse tekst verder van De Condé afstaat.

*
* *
*

VERTONINGEN

Vlaanderen is steeds een land geweest waar het Passiespel met voorliefde werd beoefend. Vermeldingen in rekeningposten klimmen tot hoog in de veertiende, zelfs tot in de dertiende eeuw op, terwijl omstreeks de jongste eeuwwende de laatste sporen ervan nog werden aangetroffen in de kermistinten en op het platteland. Sindsdien is er een zeker hervatten van de traditie vast te stellen. Vóór de tweede oorlog en vooral daarna kon men zelfs van een bloei gewagen (22).

Met dat al baart het wel verwondering, - als we het Maas-trichts Paasspel van kant laten, waar het eigenlijk passiefragment dan nog ontbreekt - dat ons van de middeleeuwse periode geen enkel geschreven tekstgetuigenis is overgebleven. Voor de zeventiende eeuw kennen we alleen Jacque de Condé 1651, Cornelis de Bie met «het goddelijk ransoen» (1687) en «Het droevig lijden en de bittere dood O.H. J.C.» van Willem Zeebots (1687). De achttiende eeuw heeft ons «Adonai» (1784) en de beide teksten van J.L. Krafft bewaard (23).

Hoe kan men tegenover die schraalheid van literaire getuigenissen de vele vermeldingen verklaren?

Voreerst weze opgemerkt dat de vermeldingen wel van de vertoningen gewagen doch niets zeggen over de auteur.

Zelfs voor De Condé hebben we geen afdoende opgaven. Vermoedelijk komen hier de Brusselse vertoningen in aanmerking o.m. 3 maart 1681 «op den spieghel»; maart 1694; 5, 6, 9 en 10 maart 1705 en 25 maart 1706, telkens door «de Wijn-

(22) Zie onze «Paas- en Passiespelen in Vlaanderen».

(23) Voor afzonderlijke bespreking, zie «Paas- en Passiespelen».

gaerd» (24). De voorstelling van 1690 «in het opera door de Materbloem» zal ook wel meetellen (25).

Voeg daar aan toe de Aalsterse vertoningen van 1681, 1721, 1738, 1751 en allicht die van 1766 en 1767, net als die van Tongeren in 1750, die alle op een plaatselijk afschrift teruggaan (26). We kunnen daar gerust de beide voorstellingen van J.L. Krafft bijrekenen.

We doen dat te geredelijker omdat die voorbeelden ons een tip bezorgen voor de gewenste verklaring.

Steunend op de Aalsterse afschriften en op de «bewerking» door Krafft durven we veronderstellen dat te Tongeren wellicht ook een aanpassing is gebeurd.

De werkwijze van de kamers toentertijd zal wel niet zo zeer hebben verschild van wat we ook nog tegenwoordig in vele liefhebberskringen zien gebeuren. De beslissende stoot bij het kiezen van een bepaald stuk is het voorbeeld, thans veelal de officiële schouwburg. Het «sukses» wordt aangestreept en «de visu» geproefd. De tekst wordt aangepast, zo nodig een plaatselijke aanpassing eraan gewaagd. Niets anders dan wat moderne regisseurs ten overstaan van oudere (zelfs nieuwere) teksten met voortvarendheid plegen te doen. De vertoning gaat door zonder vermelding van de schrijversnaam en dikwijls met een gewijzigde titel. Wat hebben de auteursverenigingen moeten strijden, vooral in de jaren 1925-1940, om die misbruiken uit te roeien!

En zou De Condé met zijn vijftien drukken dan niet gespeeld zijn?!

De beperkte geografische omschrijving waarbinnen vele vermeldingen van Passievertoningen, o.m. in de tweede helft van de achttiende eeuw voorkomen, deden bij ons het vermoeden ontstaan dat tussen deze spelen allicht een zeker onderling verband kon worden gezocht.

Met terugblik op de voorgaande twee aanmerkingen groeide dat tot een begin van zekerheid en wel ten gunste van het spel van J. De Condé. In 1698 geeft het toneelgild van Edingen een (Vlaams) Passiespel. In het derde toneel van het tweede deel kondigt de verteller aan dat Petrus naar de bergen gaat en er enkel de echo tot troost vindt (27). Dat gegeven stemt overeen met het spel van De Condé! De Sint-Annakamer van Ninove vertoont, in de Vastentijd 1737 «de tragedie des lijdens ende doot van onsen salighmaeker» tot driemaal toe en in maart 1742 «de droevighe tragedie van den lijdenden ende stervenden Christus» (28). In beide gevallen de nabijheid van Aalst, de jaren van de vertoningen, de titelopgave nemen o.i. alle twijfel weg:

(24) Dr. C. de Baere, Het repertoire van de Compagnies, I, 110-112 en II, 104.

(25) Prof. dr. de Keyser, Lijst, 518.

(26) V. Dhondt, *passim*; Dr. T. de Ronde, 105.

(27) Volgens V. Fournier, *Annales du cercle archéologique d'Enghien*, 1880, I, 49-52, met beroep op een uitvoerig programma.

(28) H. van Gassen, De rederijkerskamer van Sint-Anna te Ninove in de XVIIe en XVIIIe eeuw, in *Het land van Aalst*, 1957 IX, 55-56.

het gaat hier om het spel van de Condé, wschl. om de Aalsterse bewerking. Nederbrakel in 1752 met vijfmaal «den lijdenden en stervenden Christus» spreekt ook voor zichzelf. Het wordt moeilijker voor «het lijden van J.C.» dat we aangegeven vinden voor Aaigem in 1756, voor Everbecq in 1797, voor Nederbrakel in 1771, voor Waarmaarde in 1764 (29). Te Aalst luidt de titel «Spel van de Passie en het lijden». De voornoemde gemeenten liggen niet zo ver van Aalst af, vooral niet als we de uitstraling tot Nederbrakel in 1752 - Aalst speelde ook in 1751 - zouden aanvaarden of naar het geval Krafft mogen verwijzen.

Werd bij al die vertoningen de tekst van Aalst zonder meer overgenomen of ging het ook met een plaatselijke aanpassing. Desnoods van het oorspronkelijke werk? Bij gemis aan vaster gegevens mogen we niet te veel bevestigen.

Toch bestaat bij ons een zeer sterk vermoeden op grond van het onderzoek van de teksten De Condé - Aalst - Krafft; van de vijftien De Condé-drukken, die wel niet uitsluitend op lezing afgestemd geweest zijn; van de gewoonte van ontlening en aanpassing die we ook uit het leven van andere kamers kennen (30).

Geeft dat alles - althans een gedeeltelijke verklaring van het kleine aantal oorspronkelijke stukken, het toont overigens meteen aan dat het spel van De Condé tot een patroon-stuk is geworden voor lange jaren en over een uitgestrekt gebied.

Het sukses kan dan tevens een bevestiging heten van zijn wezenlijke waarde die nu nog geldt, zodanig dat het, enigszins voor taal en stijl aan onze huidige eisen aangepast, nog best het voetlicht zou verdragen. Aalst, met zijn Passiespelen-traditie en de koppeling van het spel, (alhoewel ten onrechte) aan de naam Caudron, zou er nog eer mee inleggen!

Al. DE MAEYER

LITERATUUR

Baere, Dr. C. de - : Het repertoire der Compagnies. In: Fonteinejaarboek IV-V.

Dhondt, V.: Geschiedenis van het toneel te Aalst, Aalst, 1908.

Duyse, Pr. van - : De rederijkkamers in Nederland. Gent, 1900.

Keyser, Prof. Dr. P. de - : Het Vlaamse tooneel te Brussel in de XVIIIe eeuw. In: *Paginae Bibliographicae* II (1927), 515-518.

Maeyer, Al. de - : Een zeventiende eeuws Passiespel als patroonstuk. In: *Miscellanea Gessleriana* (Antwerpen, 1948), 795-801.

Id.: Paas- en Passiespelen in Vlaanderen.

Roels, Dr. R.: Een 17e eeuwsche Nederlandsche klassieker uit het Zuiden: Jacques de Condé. In: *De Vlaamsche Gids* XXV, 161-166.

Id.: Passiespelen voorheen en thans. In: *Toneelgids* XXVI, 8 vv.

Ronde, Dr. Th. de: Het tooneellevens in Vlaanderen door de eeuwen heen. Leuven, 1930.

Straeten, E. van der - : *Le théâtre villageois*, Brussel, 1881.

(29) Voor de vermeldingen zie E. van der Straeten. *Théâtre villageois*, *passim*.

(30) O.m., op opvallende wijze, uit het archief van «Trou moet blijcken», Haarlem.

Leuvense «Kunstenaars»

Archivalia artium minora

(Vervolg van blz. 36)

Voor wie er de tijd voor over heeft ligt de geschiedenis van de Leuvense steenhouwers, met de bijzonderheden over hun leveranciers, over het transport van steen, de bewerking en de bestemming ervan, klaar, te wachten in de stadsrekeningen.

Door de interpenetratie van het vak is het mogelijk dat, wanneer archiefbronnen niet expliciet zijn, één of andere bedrijvigheid van de steenhouwer ontbreekt. De architect blijft steenhouwer, zoals, op een ander gebied, de beeldenmaker ook schilder kan zijn; voor iedere activiteit moeten er echter archivalische bewijzen kunnen aangevoerd worden. Een visitekaartje waarop *latomus* staat, is niet zonder meer te verklaren als steenhouwer (kunstenaar); het kan ook de steenkapper aanduiden.

Iedere bouw wordt door de architect gepland, op patroon gebracht, van maten voorzien en voortdurend gevolgd; hij maakt dus een *bewerp* of *bewerpt* een *betrec* of *steec* (= ontwerp). Hij zorgt voor een patroon: *patroonbert*, *bert*, *schampelioen* of *exemplaer*; hij bouwt aan zijn *steiger*, zijn *stelling*, *stelberders* of *stelhouten*. De architect bezoekt de steengroeven en kiest de steensoorten. Behalve dan bij het beschrijven van een gebouw zijn deze steensoorten beter op hun plaats in een studie over de woordenschat; hier volgen slechts een paar voorbeelden: steen van Arkeinen, van Schercines, van Avennes, van Bigaerden, van Loets, van Wesemael; ordune van Rotselaer of van Dieghem; Laersche, Vilvoordsche, Dielbeecsche en Roeselberchsteen, enz.

De *steenbreker* is de man die de steen uitgraaft en hem voor verkoop bewerkt; misschien is het woord soms synoniem met *houwer*, anders duidt dit laatste toch de steenhouwer aan.

De *steenleverere* bezorgt de steen die o.m. op het werk zelf verder kan bewerkt worden in een *loegie* of onder een *vlake*.

Het was niet de bedoeling van de bijdrage het materieel aspect van het ambacht te onderzoeken; er werd alleen met een paar voorbeelden gewezen op het prachtig materiaal dat op de bewerker wacht. En tegelijk wordt nogmaals herinnerd aan het ontstaan van deze lijsten. Exhaustief zijn ze niet en er kunnen, voor ieder groot bouwwerk, groepen metselaars en steenhouwers opgetekend worden, zoals die in de rekeningen bij mekaar staan. Met het complex van het Leuven Stadhuis zijn verbonden de namen van Sulpicius van Vorst, Matheus de Layens en o.m. vertegenwoordigers van de Keldermansen. Deze kunstenaars worden

hier apart besproken, al werd aanvankelijk gedacht, Matheus de Layens, die dan vooral als architect bekend staat, alleen te behandelen.

Chronologisch komt Sulpicius van Vorst (° Diest 1375) vooraan. Hij kreeg de opdracht, op de plaats van de «Roeshoet», een nieuw gebouw op te trekken, waarin de Raad van de Stad zou vergaderen. Hij werkt echter geen twee jaar aan het project; zijn werk begon in 1438-39, maar hij overleed reeds in 1439.

Heel wat teksten vermelden zijn naam en die van zijn zoon, eveneens een Sulpicius, in verband met schulden die nog moesten afbetaald worden; de zoon komt zelfs terecht in een «vroente» en werd er overigens betrappt op een spectaculaire afwezigheid. Later wordt deze Sulpicius junior: preco, d.i. bode en zijn carrière wordt bekroond door een rehabilitatie, want hij die zelfs eens door de vorster werd gevangen gehouden, wordt forestarius alias vorster.

Sulpicius senior was gehuwd met Heilwige, die na zijn dood hertrouwde met Matheus Colx; de zoon, ook vermeld als lapiscida, was gehuwd met Katharina Schevel.

Bewijsplaatsen in verband met Sulpicius van Vorst:

1439, Plyss(is) van voirst geseint xxvij in oct. te zichenen bj tricht omme steen ald(aer) te coopen beelden ende p(er)trijsen ende anders af te snyden des de stat behoeuen sal tot haeren husen van v dagen xiiij pl. sd(aeghs) des hi d(aer) niet en cocht omme dat hi de vracht niet gecrigen en const, 2520, 22 r;

1440, 3 dec., sulphycius vander vorst filius magistri qd. sulphycij recognouit se debere, 7335;

1447, 15 juli, filius magistrj sulphycij qd. de vorst lapiscide, 7342;

1447, 20 juli, Vander aenspraken die peter vrancx... gedaen hadde tot plissis van vorst alse van xl stuuers die de selue plissis hem van geleenden ghelde sculdich was, 7342;

1449, 12 nov., Item jan baelge vorstere die jnde vroente Jans van Rode vorsters hadde doen houden plissus van vorst voere gevonniste scepenenbrieue sprekende van x gulden Ryders ende j mudde Rogs der maten van loeuen heeft de selue vroente met scepenen van loeuen(e) gevisenteert die den voirs. plissus aldaer jnne niet beuonden en hebben. Also dat de selue vroente nae de heerlich(eit) ons gened. heren ende de rechte sijnre Stad van Loeuen beleyd es coram abs(oloens) (ende) ouerwyinghe, 7743;

1450, 3 nov., Sulpicius van vorst lapiscida Andreas thomaes naturalis et Walterus de ouerbeke factor pilleorum promis(erunt) jnd(iuissim) andree col campsorj duodecim aur(eos) Ryders monete etc. ad primam diem martij proximam, 7744;

1450, 18 mei, ad omnia singula bona hereditaria et jmmobilia Sulpicii de vorst filij magistrj Sulpicij qd. de vorst lapiscide... tam jnfra lou. quam extra, 7743;

1453, 5 mei, Sulpicius de vorst superportauit cum debita effest(ucatione) mansionem nuncup(atam) sterre cum suis pert(inentijs) sit(am) jn steenstrata supra conum vici parijsstrate jnter eundem vicum et domum dict(am) pellicaen, 7746;

1453, 17 mei, Sulpicius de vorst preco lou(aniensis), 7746;

1453, 16 juni, Jacobus de muysenen yda eius vxor filia dicti Johannis ac soror dicte vde/Item henricus couwens de weuere promisit Sulpicio de vorst. Jacobo de muysenen et Johanni scheuel juniorj aut alter(is) decem et sep(tem) aur(eos) denar(ios) dictos peters, 7746;

1453, 26 sept., henricus vander braken et katerina eius vxor promiserunt iudiisim Sulpicio de vorst forestario opidj lou. decem coronas fran(cie), 7747;

1454, 8 febr., Sulpicius de vorst forestarius opidj louan. se debere, 7747;

1455, 20 oct., Sulpicius de vorst de voirss. pliss(is) heeft geloeft des voirs. arnts goede te lossen ende thuyt te ruymen (= huis De Ster, Parijsstr. - Steenstr.);

1456, Sulpicius de vorst preco lou., 9903 bis.

Men vergelijke daarenboven nog een paar teksten in de eerste lijst, boven, en tevens volgend citaat: 1473, 23 sept., domum et curtem cum domo retrostante et suis pertinen(tijs) vniuersis olim sulpicij de vorst nunc vero mathei colcx et heilwig(is) eius vxoris Relicte eiusdem qd. sulpicij sita(am) in antiquo wyerinc jn oppisito stuphe, 7367.

S. van Vorst is overleden; zijn zoon, eveneens steenhouwer, bracht het als zodanig niet erg ver. De vader wordt nog in het jaar van zijn afsterven opgevolgd door de bekende Jan Keldermans. Deze wordt inderdaad «der stat werckman vander metselrien» op 7 october 1439; na zijn benoeming blijft hij ook «meester» of «magister lapiscida» heten: deze twee laatste titels duiden zijn bedrijvigheid aan als steenhouwer tegenover zijn functie als stadsarchitect.

Een paar citaten waarin sprake is van Jan Keldermans mogen hier volgen.

1439, Henr(ick) van Ruysb(roe)c ges(onden) te mechlen xxiiij in sept(ember) ane meester Jan Keldermans dat hi te louen comen soude, 2520, 21 r;

1442, Item van meester Janne Kelderman van pontgelde v Ryders te lxxv pl(ecken) valent vj guld. Ij pl., 5072, 79 v;

1443, meester Jan Kelderman vanden vormen te snydene vanden steenen ende toten werck te siene. j. pet(er), AP 3215, 45 v;

1444, meester Jan Kelderman vanden vs. dake te metene xij pl., AP 3215, 59 r;

1444, meester Jan Kelderman vander metselryen te metene, AP 3215, 59 r;

1444, 27 aug., arnoldus willems dictus kerstiaens contulit de se et suis succes(oribus) magistro Johanni Kelderman lapiscide domum et curtem.... jn vico predicatorum, 7738;

1445, 6 sept., johannes dictus gherijs filius arnoldi gheerijs de filfordia promisit magistro Johanni Kelderman lapiscide octaginta aureos den(arios) dictos gripen, 7739;

1446, 24 jan., magister Johannes Kelderman lapiscida recognouit se debere Johanni et Matheo dictis Keldermans filijs eiusdem magistri Johannis vid(elicet) dicto Johanni prius emancipato mille aureos denarios dictos Rijders.../Item villicus lou. adduxit predictum matheum ad bona predicti Johannis Keldermans sui patris jn mans(ionibus). domibus curt(ibus) (etc.) tam jnfra lou. quam extra, 7739.

Eén van de zonen van Jan is Matheus, aanvankelijk «steenhoudere», later gepromoveerd tot «deser stadt gezworen meester werckman». Jan is gestorven tussen 24 januari en 21 juni 1446; einde juni heeft Matheus inderdaad last met een huurovereenkomst die hem door zijn vader was overgelaten:

1446, 21 juni, Na dat theeus keldermans die geleid is totten goeden Jans wilen Keldermans zijns vaders hadde mids machte van dien also hij

dede dat hij arnde van gheitenrode scaelgedeckere ende yden steltenen zynen wiue hadde doen beuelen met eenen vorster te ruymen ende hoir hande te doen vanden huysen den voirs. goeden toebehoirende daer de voirs. arnt ende yde jn wonen theeus zynen eed biedende dat de voirs. yde tvoirs. huys niet gehuert en hadde Ende dairna Vranck de Ridder geleidt totten goeden der voirs. yden hadde geallegeert dat de voirs. yde aleer zij den voirs. arnde getruwet hadde tvoirs. huys selue hadde gehuert eenen termijn van sess jaeren daerof de drie noch duerden mids den welken die voirw(ar)de tot hem comen waere ende beg(er)de daerof de zake te verandwerden etc. So hebben de Scepenen van loeuenen ter manissen smeyers gewyst voir een vonnis dat de voirg. vranck de voirs. goede verandwerden mach met rechte, 7739.

Een paar andere teksten wijzen op genealogie of titulatuur:

1465, 25 mei, Matheus dictus Kelderman lathomus et Romboldus Kelderman vitrifex eius frater promiserunt jndiu(isim) margrete filie naturali nycholai dicti coel van ghinderbouen pronunc bruxelle quindecim aur(eos) peters, 7756;

1469, 7 april, Matheus van mansdale gheh(eeten) Kelderman steenhoudere, 8138;

1474, 26 maart, Romboldus Keldermans vitrifex katherina Kellemans eius vxor matheus Keldermans lapiscida frater dicti Romboldi filij qd. johannis commorantes louanij, 7367;

1489, 28 nov., Symon beekere acquisiuit reliquam domum earundem duarum domorum erga matheum vanden mansdale alias Keldermans jn byesstrata supra conum vicj dicti boemaelpoerte, 8153;

1518, 3 juli, Meester mathijs keldermans deser stadt gezworen meester werckman ende Jan vanden male metsere jn presentia hebben verclaert bij huere eeden dat zij ten versueke Jasp(ar)s de Lattre gemeenten hebben de metselrie die de vs. Jasp(ar) heeft doen maken aen thuyse ge(eeten) boutsvoirt, 7412;

1520, 16 mei, Op de altercatie gebuert voere den Raide vander stadt tusschen M. Mathijse Keldermans jn deene ende M. Janne vanden Bossche regent vander borchscolen ter andere zijde aengaende der metingen van sekere metselrien vanden werck aende borchscole dwelck de vs. M. Mathijs begerde geuisteert te worddene bij ennige metsers van deser stadt behaluen dat dair oick twee metsers van buyten loeuene. te wetene van Bruessel oft elders dair oick mede waeren (Jan vanden Bossche wenst echter geen vreemde bezoekers, omdat zij te veel kosten. Uitspraak: vreemde collega's mogen opgeroepen worden indien M. Keldermans niet akkoord gaat over de cijfers van zijn Leuvense vakgenoten), 7413.

Over het algemeen wordt voorgehouden dat Jan Keldermans in 1445 zou overleden zijn. Maesschalck-Viaene «geloven dat Keldermans reeds in 1443 of 1444 verdween en dat de Leuvense magistraat grote moeite ondervond om een bekwaam plaatsvervanger aan te stellen. Ten einde raad zou zij zich tot de Layens gewend hebben» (3).

Op grond van onze gegevens moet het overlijden van Jan geplaatst worden in de eerste helft van het jaar 1446. Wat bedoelen echter de auteurs in bovenstaand citaat met «verdwijnen»: afgedankt worden, zich terugtrekken of sterven? «Zich terugtrekken wegens ziekte» gedurende de laatste jaren van zijn leven is voor Jan Keldermans wel de neutraalste oplossing.

De voorstelling van Maesschalck-Viaene, zonder bewijzen, als zou de Layens slechts een povere Ersatz geweest zijn, zullen

(3) A. Maesschalck-J. Viaene, Het stadhuis van Brussel (Brugge, z.j.), blz. 173-174.

de Leuvenaars maar weinig appreciëren!

Wat er ook van zij, Matheus de Layens wordt in 1445 aangesteld tot stadwerkman, dus tot architect van het stadhuis. In de volgende fiches over de ook zo vaak bescheiden werking van de kunstenaar wordt de tekst verkort of samengevat, waar het gaat.

1447, huys ende hof buyten der biestpoirten Lodewyc van hortbeke Willem van Rotselaer ende matheus de laijens der stat gezworen werclieden hebben gevijsenteert ende gemeten, 1528, 96 v;

1448, Meester matheus geseint tauennes omme de steen van loets daer te coopen ende voirt te schaerchiniz omme de blau calumpnen te copen xv in m(ar)te van vj d(agen) vj g(ri)pen, 6288, 210 r;

1452, 2 juni, de voirs. stadsmeesteren ende geswoeren wercklieden te weten meester matheus van laijens meester vanden steenwercke ende meester willem beer tymmerman (treden op bij een proces over 'oesendrup', Bieststr.), 7745;

1453, 3 juli, meesteren ende geswoeren werclieden te weten Meester lodewycken van hortbeke. Meester Willemme de beer ende Meester Mahieu de layens (treden op naar aanleiding van een geschil over buizen die tussen twee erven lopen, Schipstr.), 7747;

1454, 29 juni, meester matheuse de laijens ende willemme de Conijnck (doen uitspraak in een geschil), 7748;

1457, 25 juni, der voirs. stad geswoeren meesteren ende wercklieden te weten meester matheus de layens meester willem de beer ende meester Jan smedeken cauchydere (uitspraak over een 'scaelgie', Steenstr.), 7751;

1461, 22 april, de meesters ende gezworen werckliede der stad van loeuen te weten Willem de beeir matheus de laejens ende Jacob vander vesten de jonghe (uitspraak in een geschil over de loop van de Voer en over savoren, Minderbroedersstr.), 7754;

1463, 28 juni, Item magister Matheus de layhens pro se ac tamquam maritus et mamburnus margarete swaluwen eius vxore jn presencia recognouit de recepisse et leuasse a Johanne bodde quadraginta peeters monete etc. annue pens(ionis) de jllis quinque aur(eis) peeters ad vitam dictorum coniugum, 8134;

1463, 18 aug., Michael fijen fil(ius) Johannis fijen burduerwerkers Robertus dierhout clericus gulde decanorum lanificij jn lou(ano) Cornelius Reyens et Mathias vanden wouwere fullo recognouerunt se debere jnd(iuisim) magistro Matheo de layens et franconj de auborgen duos Rijders aur(eos), 8134; 1464, 14 juni, meester bertelmeeus philippi van middelborch priesterre heeft wtgegeuen henricks de hollandere briedere ende zinen nacomel(ingen) een stucxken hoefs met den zomershuijse daerop staende ende anderen zinen toebehoirten alzo dat gelegen es doir de biestpote achter ende tuschen de goede henricks Verenzannen ende Jans beyarts scrynmakere aen deen zide ende de goede svoirs. henricks de hollandere ende meester matheus van layens aen dandere, 7756;

1465, 7 mei, den odevare extend(entem) retrorsum usque ad bona magistri mathie de layens, 8134;

1468, Meester matheuse de layens der stad meester van der metselrien voir sijn wedden vanden haluen jaere vjz (z = half) guld(en), 5095, 38 v;

1469, Meester matheuse de layens der stad meester wercman van metselrijen die als men werct sijn dachhueren heft vander stad van toesiene ordinerene maten te geuene ende berders te makene xxxviiiij guld(en) xliiiiij pl(ecken), 5095, 100 v;

1469, 2 jan., Item Johannes scancke filius qd. mathie gregorius de homborghen et maria scancke eius vxor soror dicti Jo scancke jn presencia recognouerunt expresse se habuisse et recepisse a magistro matheo de layens eorum sororio bonam et legitimam partificationem et diuisionem omnium et singulorum bonorum mobilium ac eciam illorum que apud louanium vliegient erue sunt vocata qui dict(is) Johanni scancke gregorio de hom-

borghen et marie scancke eius xvorj cesserunt et post mortem margareta qd. scancke sororis eorundem Jo et marie primarie vxoris dicti magisiri mathej, 8138;

1469, 2 jan., dictus magister matheus de layens superportauit vsufructum suum quem ex parte margarete qd. scancke eius primarie vxoris tenes est super medietate bonorum subscriptorum, 8138;

1469, De selue (= Rombout Kelderman) noch op meester matheus werckcamere iijj pande gelaes herloet ende wtgedaen houdende tsamen xvij z voete lijz pl(ecken), 6285, 20 v;

1470, Jan de doije smet van eenen nuwen sloete te makene op de doire vander cameran daer meester matheus alleen op leet bouen de nuwe raetcamere met sijnen crammen ende j sluetele, 6285, 34 v;

1472, Meester math(eus) de layens gesonden te bergen in henegouwe, 6321, 12 r; 1472, 7 dec., Item magister Matheus de laheyns contulit de se et suis successoribus Johanni eypels juniorj filio Johannis eypels et suis successoribus domum vnam dictam schuere cum curte et domistadio attinen(te) et reliquis suis pertinen(tijs) vniuersis prout sita est jn vico dicto mennenstrate prout predictus magister Matheus dicta bona erga Nicholaum scriybaens clericum registrj opidj louan. acquisiuit, 8141;

1473, 18 jan., domum et curtem cum vinea attinen(te) et suis pertinen(tijs) sitam supra voeram jnter domum petrj smeyers ab vna et bona walterj vanden leempoele ab alia parte venien(tem) cum superiori fine ad bona magistri mathei de layens, 8141;

1473, 18 dec., domum sitam est supra planitiem dictam santputte penes vineam domini ducis brab(antie) in stratula qua jtur versus magnam turrim ac juxta pressorium monastrij sancte gertrudis louan. jnter vineam walteri vanden lempoele ab vna dictam stratulam ab alia mathei de laijens et henr. beckere ab vno fine et dictum puteum nuncup(atum) santputte inferius ab alio fine, 7367;

1474, Item meester matheuse de layens der stad meester vander metselrien vander stad wegen gesonden geweest tot mechelen omme aldaer te visenteren de dijkagie die men aldaer verdijken sal vander spuijen aldaer die men hermaken moet etc. daerom hij wt was met j perde iij dage xc pl(e)c(ken), 6321, 35 r;

1480, 2 sept., Refectie ghedaen ende ouerbr(acht) bij meester matheus de layens der stad meester jnt fonderen ende maken vanden drie huysen die de stad van nws doet maken opden hoeck vander hoelstraten tusschen de selue hoelstrate ende de huysen die de groote gulde aldaer doet maken, 6284, 60 r; (citaten in verband met de kunstenaar, na zijn dood):

1498, 14 juli, Rogerus vanden kerckhoue et magdalena de laijens eius vxor Johannes de grijmde et machtildis de laijens eius vxor liberj mathej qd. de laijens magistri lapiscide dum vixit opidj lou. post mortem katherine vander meeren relicte dicti qd. mathej, 7783;

1503, 7 sept., domus jn bieststrata extra biestportam extenden (tem) retrorsum vsque ad bona heredum magistri mathej qd. de layens, 7397;

1512, Meester matheus de laheyns ts(ae)rs ijz gulden(en) (geciteerd bij de 'Erfrenten vercocht anno lx'), 5132, 97 r;

1519, 27 mei, dat henrick de smet briedere jn presentia heeft geconst(itueert) etc. magdalena de layens sijn huysvr(ouw)e, 7412.

A D D E N D U M

Van Even legt bij herhaling de nadruk op het feit dat zijn opsporingen naar een Leuvense familie De Layens niets opleverden. En nochtans zou de kunstenaar (omstreeks 1410) te Leuven zelf moeten geboren zijn, want zijn naam komt niet voor in de lijsten van de inwijkelingen uit de 15e eeuw (4). Steeds

(4) Zie o.m. E. van Even, Les artistes de l'hotel de ville de Louvain (Leuven, 1852), blz. 5.

volgens Van Even zou de familie kunnen stammen uit Layens, een oude heerlijkheid in Henegouwen (5).

Maesschalck-Viaene zeggen het anders; op grond van de grafieën «Laleyns» die naast de algemene «Layens» voorkomen «vermoeden (zij) dat dezès wieg (i.e. van Matheus) in het Waals-Brabantsē steenhouwersparadijs heeft gestaan, met name te Ecaussines-Lalaing» (6).

Op deze localisatie komen wij nog terug.

Een andere detail is vooreerst van meer belang: de familienaam komt te Leuven wél voor, niet als De Layens, maar als Layens, Leens of Lens. Het ontbreken van het voorzetsel mag niet bevreemden; bij andere familienamen die een herkomst aanduiden geldt dezelfde regel: de naam behoudt de partikel in de 13e en 14e eeuw, laat ze echter vaak van kant in de 15e en 16e eeuw. Het feit dat een Leuvens stadsklerk op 20 juni 1394 een Jacobus de layns had ingeschreven en later zelf de «de» schrapte (7302) geldt wel als zo een voorbeeld van (administratieve?) verkorting.

Ons oudste citaat vermeldt dan een Jaquemart Laijens die, met schuld tegenover de stad, in 1374 overleed.

Na hem zijn er tientallen teksten waarin de gebroeders Nycholaus en Jacobus Layens, anders geheten Leens, wisselaars, voorkomen.

En het loont wellicht de moeite in de laatste richting verder te zoeken. Indien Matheus tot de stam van de wisselaars behoort, dan bestaat er ook kans dat zijn aanvankelijke welstand door erfenis kan verklaard worden.

Een paar interessante citaten in verband met Layens, Leens, Lens zijn:

- 1374, iaq(ue)mart laiijens, 4998, 36 r;
1387, 11 sept., Jacobus leens campsor lou. recognouit se debere god(efrido) ex lijemingen suo socere symoni vranx campsori et nijcholao leens suo fratri ije libr(os) grossor(um), 7705;
1389, 26 mei., Jacobo dicto layns de namurco campsori lou., 7705;
1393, 24 juni, mansionem cum domibus nijcholai dicti laiijns campsoris lou. sit(am) in monetestrata jnter mansionem henrici qd. dicti wiselere et bona eg. de rotselaer, 7302;
1393, 4 sept., domistadium in bijestrata juxta primam portam opidi lou. jnter menias eiusdem opidi et bona Jacobi laiijns campsoris lou. extendentem retrorsum vsque ad murum maioris hospitalis, 7302;
1395, 27 april, nijcholao laiijns campstore lou. ¶uoad vitam et ad opus sui ipsius et franconis sui filij, 7708, 30 r;
1395, 13 juni, claus laiijns van namen wisselere in de muntstrate, 7708, 44 v;
1418, 23 nov., Jacobus laiijns dictus de Namurco Johannes de gheele gener dictj Jacobj et nycholaus dictus vander eect colonus eiusdem Jacobj, 7315.

Een paar verwantschappen blijken hieruit. Jacobus (1387)

(5) Ibid., blz. 5-6.

(6) Het stadhuis van Brussel, blz. 157. - Een kleine opmerking hierbij: Ecaussines en Lalaing liggen niet in Waals-Brabant, maar in Henegouwen.

heeft een dochter Uten Lieminge gehuwd; - Nicholaus (1395) heeft een zoon Franco; - Jacobus (1418) heeft een schoonbroer, Johannes de Ghee; - Jacobus en Nicholaus ten slotte waren de broers van Katherina; vgl. 1440, 3 febr., vnam peciam terre Johannis de gheele et katherine layns dicte de namurco eius vxoris... jn parrochia de nederijssche, 7746.

De familie Layns draagt nog de precisie «de Namurco»; dit wijst op het feit dat zij uit Layns te Namen geïmmigreerd was.

Indien deze stam Layns definitief kan verbonden worden met «de Layens» dan is, zeker wat Matheus betreft, iedere allusie op zijn directe afstamming uit een of ander «steenhouwersparadijs» uit den boze. Het voorstel Maesschalck-Viaene gaat overigens niet op wegens het feit dat Ecaussines-Lalaing, net zoals ten andere Ecaussines-d'Enghien aanvankelijk zonder bepaling voorkwamen; Lalaing en d'Enghien zijn de namen van de families waartoe de beide Ecaussines resp. behoorden en de combinatie wordt slechts in latere eeuwen in het archief opgetekend.

A. Carnoy heeft zich ook met het probleem bezig gehouden en de naam M. de Layens wordt door hem verklaard als «layens = là-bas, au loin» (7); de familienaam zou dus behoren tot de reeks «Voornaamwoordelijke bijwoorden in de toponymie» (8) die aanleiding gaven tot het ontstaan van familienamen als De Laderrière (Van Ginderachter), De Ladessous (Van Beneden), De Lassus (Van Ginderover) en dgl.

Indien echter zo een toponymische bepaling vroeg genoeg ontwikkelde tot de naam van een vlek of een gemeente, dan moet men ook bij de verklaring van de eventuele familienamen, die hieruit ontstonden, rekening houden met de gemeentenaam. Voorbeeld: 1440, 30 juni, hubertus mattelot de hannuto et gerardus dictus de layns commorans apud Layns jnfra bannum de Hannuto, 8118; 1452, 11 juli, goede hier nae genoemt gerarts de leijns... te moxheron onder de banck van hannut opt velt geh. tombal, 7746.

M. de Layens kan behoren tot de familie Layens (die aanvankelijk te Namen gewoond heeft en sedert de 14e e. te Leuven vertegenwoordigd is) ofwel tot een familie die (en dan weten wij nog niet langs welke weg) zich in de 15e (?) eeuw te Leuven heeft geïnstalleerd.

In beide gevallen stamt de familienaam uit de plaatsnaam Layens. Bij het lokaliseren van deze plaatsnaam kan onze voorkeur dadelijk gaan naar Lens (vroegere grafieën: Layens) in de provincie Luik, zeker wanneer De Layens niet behoort tot de stam Layens uit Namen. Inderdaad Lens «bij Hannut» «apelleerde aen de Wethouderen van Loven».

(7) *Origines des noms de familles en Belgique* (Leuven, 1953), blz. 133.

(8) Titel van een bijdrage van J. Lindemans in HCTD 21 (1947), blz. 212-224.

Het heeft geen zin alle Lens-allusies hier op te sommen, slechts een paar mogen volstaan; ten andere van de vier Lens-namen in het Luikse komen de twee eerste in het Leuvens archief ook maar regelmatig voor: Lens-les-Béguines, Lens-St-Servais, Lens-St-Remy en Lens-sur-Geer (9).

(Wordt vervolgd)

LOUIS DE MAN

(9) Vgl. 1394, 6 juli, laiyn le beghinez; leijn le beghinez, 7302; - 1394; 30 juli, apud laiyns sancti seruatij juxta hannutum, 7302; 1447, 11 jan., a leyys sst seruaes, 7740; - zie eveneens 1461, 30 oct., apud abelayns sub scampno de hannuto, 7755.

UIT OUDE PAPIEREN :

ELLENDEN IN DE WINTER VAN 1740

Hierna het verslag van een mededeling van de burgemeester van de geslachten op de vergadering van de gemeenteraad op 9 januari.

«Daer naer heeft den heer Borgemeester van Bommel verthoont aen mijne Heeren hoe dat op gisteren syn bevonden die drij kinderen van wylen den gewesenen promotor van Ste Peeters kercke alhier en waer van die weduwe actuelyck is sieck liggende in het gasthuys, welcke voors. drij kinderen benaer waeren bevroesen, ten waere de selve waeren geholpen door goede lieden. Waer op mijne heeren in aendaght hebben genoemen die ellende van die kinderen, als oock den grooten koude, hebben aen die voors. drij kinderen toe gestaen ieder twee stuivers daeghs voor den tydt van een maendt, te betaelen door den Rentmeester d'Heer Caels ende mits nemende quittantie, sal hem valideren in syne rekeninge» (AL 360, f° 8).

De «promotor» is een deftig: term voor kerkbaljuw.

A.M.

Het oude Zelem

(Vervolg van blz. 14)

ONDERHOUD VAN WEGEN EN RIVIEREN

1. De geschiedenis van het dorpje Zelem omvat eveneens de kennis van de grond waarop onze voorouders werden geboren. Er zijn niet alleen de burgerlijke en godsdienstige instellingen, de parochiekerk, de windmolen, bos en hei, doch tussen de akkers en weiden, langs de schamele boerenhoven met hun strooien wolfsdak sluimert de historie der wegen en rivieren, evenzeer het werk van onze voorvaderen. De wegen van het dorp hebben in de middeleeuwen hun eigen geschiedenis. Samen met de waterlopen hebben ze een groot aandeel gehad in de groei van onze heerlijkheid. Iedere weg, zowel de brede aardbanen als de smalle veldwegeltjes, en iedere rivier hadden hun doel en bestemming.

Er moet speciaal gewezen worden op de onderhoudspolitiek die in de gemeente gevoerd werd. De lage ligging van het dorp was één der voornaamste oorzaken waardoor men genoodzaakt was ordonnantiën en voorschriften uit te vaardigen. Vooral de veewegen, langswaar klein en groot vee dagelijks, onder de hoede van een herder, naar de gemeenschappelijke weiden werd gedreven, zouden zonder deze wetgeving een ware modderpoel geworden zijn. Zonder degelijke afwateringskanalen zouden deze gemeenteweiden, die een kostbaar bezit uitmaakten voor de inwoners der meierij, dikwijls overstromingsgebieden geweest zijn, ontoegankelijk voor mens en vee.

Een andere belangrijke faktor is het aanwakkeren van handel en nijverheid. Langs de landroutes begaven zich de kooplui met hun karrevrachten van dorp tot dorp, van huis tot huis, van mens tot mens, en in de bedding van de Demer voeren talrijke schepen met platte bodem naar verschillende handelscentra.

2. Lantrecht en keurboek

Volgens het «lantrecht» waren de belendende eigenaars verplicht hun hagen te snoeien, de wegen die aan hun erf grensden in goede staat te houden en de beken en grachten te reinigen opdat het water behoorlijk zou kunnen aflopen. Wie de voorschriften niet naleefde was blootgesteld aan de straffen voorzien door het keurboek van Zelem, waarin verschillende artikels waren opgenomen die over het onderhoud van de wegen en grachten handelden.

Artikel 16 van het keurboek verplichtte iedere inwoner van het dorp «alst geboden is die velden te vreden, hoole te schieten, grachten en beecken te ruymen ende vegem». Wanneer door de burgemeester een bevel werd uitgevaardigd om de omheiningen rond de akkers te plaatsen of in de grachten te werken, was men verplicht, mits een boete van 10 stuivers deze oproep te beantwoorden. Het toezicht over hun aanwezigheid werd door officier of meier uitgeoefend, die ook de straf bepaalde «die IIe ende IIIe reys dobbel nae advenant».

Volgens artikel 20 mocht niemand in de broeken of moerasachtige weiden een gracht vullen om zijn vee hierover te drijven op een boete van drie Brabantse gulden. Waren het kinderen of knechten die hiervoor verantwoordelijk waren, dan moesten volgens de ordonnantie van 5 oktober 1598, de ouders of meesters betalen. Het was verboden, volgens artikel 21, wegen aan te leggen door iemand anders goed of eigendom, hierdoor te rijden met karren of er vee te drijven, op een boete van 7 schillingen en mits vergoeding van de geleden schade.

Artikel 22: Niemand mag de grond die door het graven van putten werd opgehaald, wegvoeren, maar de gemeente zal hiermede de wegen maken. De overtreder hiervan betaalde zes stuivers.

Artikel 34: Als iemand door de burgemeester verplicht wordt met wagen en paard te rijden, zal deze zich moeten aanbieden. Voor ieder paard en voerman zullen twee Brabantse gulden per dag, als vergoeding, uitgekeerd worden, en voor iedere kar zal men bovendien nog twee Brabantse gulden ontvangen. Wie zou weigeren, zonder wettige redenen, werd veroordeeld vijf pattacons aan de gemeente en vijf pattacons aan de officier te betalen.

Artikel 37: «Item alst geboden is de vloedgrachten oft leytgrachten te ruymen, oft schieten, ende eenige uuytgevloten gaeten aenden Demer oft beecken te repareren, wye in fout blyft valt in een dobbel boet van XII schillingen ende den officier mach het op dubbelen cost doen maecken oft schieten, den gebreckelic datelic executeren voor de kosten ende peen».

Artikel 38: «Item niemant en mach die sluysen aent Goir-ende Rotbroeck onbehoorlic openen oft toe doen, dan die daer expres last van heeft, op de boet van eenentwintich gulden brabantse. Wat knechten oft kinderen sulcx doen, sullen d'ouders oft meesters moeten betalen (hun regres gereserveert aende misbruycker) ende om de selve sluys wel gaede te slaen, moet eenen man daer toe expres gecamiteert worden, oft vande erffgenamen oft vande gemeynten, salvo salario».

3. Toezicht

Wat het hoger toezicht van deze werken betreft, hing de gemeente af van de Tolkamer van Tienen, waarvan men reeds in 1399 melding maakt. Op vaste tijdstippen werd door de ontvanger-generaal dezer tolkamer te Zelem een bezoek gebracht. Bijgestaan door gezworenen en vertegenwoordigers van het bestuur reisde hij de ganse meierij af om te zien of alles goed werd onderhouden. Elke tekortkoming werd in een proces-verbaal opgetekend, samen met de te vergoeden schade. Speciaal nazicht werd uitgeoefend op het feit of de overtreders zich naderhand in orde stelden.

4. Wegen, bruggen en dijken

Sommige wegen, bruggen en dijken vielen ten laste van de

gemeente. De kosten hieraan besteed voor het onderhoud en het herstel staan genoteerd in de rekeningen van de burgemeesters. Zo moest de gemeente zorgen voor:

a) het ijzerwerk van de brug over de Zwarte Beek te Surpel, terwijl de herstelling van de brug zelf, wat hout en metselwerk betrof, ten laste viel van de heer van Zelem. In de 17e eeuw werd deze «voorslach» hersteld op 25 januari 1643. Op 4 september 1650 is borgemeester Grootjans met veldwachter Goovaert Moens opnieuw verschillende malen daar ter plaatse geweest, en voor het geleverde werk ontving laatstgenoemde één stuiver. In 1657 werkte men aan deze brug en ook aan de brug te Bakel met drie karren en één paard. Op 28 januari 1659 werd «den voorslach tot Surpel aende brugge gemaect» en terzelve tijd de dijk aan de wijer bij de schans. Drie pachters hebben een halve dag met hun kar voor de gemeente gereden, en als uitgave werden 2 gulden geboekt door de toenmalige burgemeester Bartholomeus Cuppens;

b) het ijzerwerk van de brug over de Zwarte Beek te Bakel: de brug zelf moest onderhouden worden door de naastbijgelegen boerderij, in de 17e eeuw door Marten Lemmens «daer hij het weeckgelt of treckt». Voor de herstelling aan het smeedwerk werd door Bartholomeus Cuppens op 21 februari 1659 aan Herman Enckels één gulden en één stuiver als dagloon betaald;

c) de Broeckstraet, die naar het Zelems broek leidde; ligging: tussen de Langbeemden en de Vijf Zillen van het Kartuizerklooster aan de ene, en de erfgenamen Rut Windelen aan de andere zijde. Dit werd door een vonnis in het jaar 1425 bekrachtigd. Moesten er echter grachten gegraven worden om het water weg te leiden, dan viel dit werk ten laste van de Kartuziers en de erfgenamen Rut Windelen;

d) de Broeckstraet te Gennip, die naar de Demer liep, en langswaar vooral het vee naar de gemene weiden werd gedreven;

e) de «Labeemschen dyck», zodat de pachters er altijd met hun hooiwagens zouden kunnen geraken. Op 8 augustus 1644 werd «aenden Labeemschen dyck een spick (= brug) gemaect om die beesten over te comen». Voor het hout en aan de werklieden werden 4 gulden en 19 stuivers betaald. Vier jaar later, op 19 aug. 1648, werd opnieuw twee gulden uitgegeven voor een partij hout om de brug te maken. Twee «houters tot bruggen om onder die spicke te leggen» beliepen één gulden en één stuiver, het loon der werklieden bedroeg één gulden. Op 26 augustus 1649 werd de dijk hersteld en vier «wilien pylen aenden Demer gedaen, daervoor gerekent 16 stuivers». Vooral trachtte de gemeente hier met samenwerking der ingezetenen deze gronden te redden tegen overstromingen. De rekening der borgemeesters vermeldt verder: «23 april 1655-den Labeemschen dyck voor tgroot water gedyckt, verdient 0-10», aan Willem Peelenders, herbergier betaald op 3 januari 1656 «dat die werklieden gedroncken hadden als sy aenden labeemschen dyck werkten,

twee vaenen biers... I-0». Het overtollige hout moest afgehakt worden, hetgeen door borgemeester Hendrik Spilborchs met twee werklieden, op 3 juli 1656, werd gedaan «om niet gecallengeert te worden vande tolcamer...»;

f) de brug over de afloop van het Goorbroeck, doch de sluis zelf moest door de huurders van het Goorbroeck onderhouden worden;

g) de afloop van het Goorbroeck zelf, moest, volgens een brief van 12 januari 1433 door de Kartuijzers open gehouden worden. De gemeente voerde dit werk vaak op eigen kosten uit. Peeter Smeets, borgemeester doet op 18 mei 1655 de afloop buiten het sluisje aan het Goorbroeck openen en betaalde 5 stuivers;

h) de Broeckstraet bij het Goorbroeck aan de Vroente en te Vennen. Onder het beheer van borgemeester Peeter Marien wordt hieromtrent, op 2 oktober 1651, een grote herstelling vermeld. Op 14 augustus 1655 werd deze straat gerepareerd met het hout dat op de Labeemden was gehakt; over dit hout werd dan aarde geworpen;

i) de dijk aan de Dornebeek, tot in de eerste helft van de 17e eeuw. Vanaf dat oogenblik moest de eigenaar van de Dorne hiervoor instaan. Jan Grootjans, als borgemeester van 1642, doet er op 16 april een stichel of afsluiting zetten, waarvoor hij aan de timmerman en zijn helpers 5 gulden en 12 stuivers uitgaf. Veldwachter Govaert Moens herstelde in 1644 de dijk waarin door het water een bres was geslagen. Op 14 december 1646 werden met 5 man en 3 karren alle gaten aan de Dorne en aan de Borchbeemden «gerepareert tegen den vloet».

j) de dijk tegen die Havere Stoppelen voor een derde deel. Het overige viel ten laste voor de helft van de Paters van de St.-Jansberg, en de andere helft ten laste van de Rentmeester van de Heer van Diest;

k) de Broeckstraet in het Rotbroeck. Volgens Nicolaes Janssen werd deze straat niet goed onderhouden. Hij vermeldt dat de inwoners met hun vee moeilijk langs deze weg in de gemene weiden konden geraken;

l) de dijk van de Zwarte Beek te Surpel;

m) de dijk van de Zwarte Beek te Bakel. De belendende eigenaars moesten echter de grachten openhouden om de afloop van het water te verzekeren;

n) de Nieuwstraet achter het klooster. Deze straat viel ten laste van de gemeente vanaf 1628, toen de heerlijkheid in het bezit kwam van het «Marcielis hof, daer d'oude schans op staet». Vanaf dat oogenblik verviel het onderhoud van de dijk in het Ritsebroek.

Het was een oude gewoonte te Zelem alle jaren de drie zaterdagen vóór het feest van St.-Jan vrij te houden om «alle die gemeyn wegen binnen Zeelhem» waar het noodzakelijk was, te repareren. Op de laatste zaterdag echter moest iedereen in zijn eigen straat werken.

5. Waterlopen en beken

a) De Demer moest uitgebaggerd en gereinigd worden vanaf de Donrebeek tot aan de grens der gemeente. Het is altijd een rivier geweest die jaarlijks honderden bunders weide onder water zet. Om deze overstromingen te keer te gaan werden door de gemeente meermaals maatregelen uitgeschreven om de dijken hiervan te versterken en de bedding uit te diepen. Dit was ook het enig middel om de zo begeerde weilanden in wintertijd te redden. Vooral de afwatering van het Linkhouts broek was een ingewikkeld vraagstuk. Vroeger hadden de kleine beekjes hiervan hun afloop in de Demer, die in 1539, na een onderzoek door de commissaris van de Raad van Brabant, verdiept en verbreed was. Dit bracht echter weinig aarde aan de dijk. Omstreeks 1665 bekam een Antwerpenaar octrooi om dit broek te bedijken en te Zelem werden kanalen gegraven om dit water naar de Zwarte Beek te leiden. Tot nadeel der Diestenaars overstroonden de nabijgelegen weiden, zodat bovengemelde Antwerpenaar het werk stopzette. De inwoners van Linkhout zelf wilden echter dit kanaal open houden, en deden het soms gewapenderhand. Het kwam zelfs zover dat de beenhouwers van Diest, die hun slachtvee te Zelem, Halen en zelfs te Linkhout kochten, op 15 mei 1682 protesteerden dat er in de zomer zowel als in de winter, ongeveer 900 weiden in deze drie dorpen, en vooral op Luiks grondgebied, onder water hadden gestaan, en dat deze nu vol onkruid, vol rattestaarten, spilgras en biezen stonden. Na de verbeteringswerken in 1665 werd een ernstige poging gedaan in 1753. Tengevolge van een overeenkomst tussen Luik en Brabant gesloten werd kapitein Devos, van de Krijgsgenie der Oostenrijkse Nederlanden, hiermede belast. Hij bedijkte de Demer, trok de rivier op sommige plaatsen recht en de waters der weiden liepen langs waterleidingen onder de bedding van de Demer, naar de lagergelegen Zwarte Beek. Na drie jaar waren de werken voltooid. De weiden van het Zelems en Linkhouts broek kwamen droger, doch de inwoners van Zerk klaagden over de molenaars van Diest, daar dezen de sluizen niet genoeg openden en het water te hoog ophiielden. Om hieraan te verhelpen werd in het daaropvolgend jaar een verlaat gemaakt bij het Groot Spui te Diest tussen de stadsgracht en de Demer.

b) Moesten eveneens onderhouden worden: alle grachten op de Labeemsche dijk;

c) Alle beken op de Bruel. In 1606 werden de Kartuizers, die deze gemeenteweiden gedurende een gedeelte van het jaar voor zich alleen hadden, voor de Tolkamer van Tienen gedaagd wegens het slecht onderhoud van deze beken. Volgens Nicolaes Janssen was dit ook gedeeltelijk te wijten aan de gemeente Zerk «mits het gemeyn is met die gemeynten van Zerk»;

d) De Zwarte Beek te Surpel van aan de brug tot aan de Schans, moest jaarlijks gereinigd worden. Dit gebeurde op 25 april en 13 mei 1642. Veldwachter Govaert Moens werd ingezet

om het kruid uit de beek te trekken. Op 20 juni 1653 hebben meier en schepenen de beek «gevisiteerd» en ze werden door de tolkamer tweemaal beboet voor het onderhoud te Bakel en te Surpel. Verder werd op 22 en 23 december 1655 de doorgebroken dijk van deze beek door Govaert Moens en Vincent Hermans gemaakt; de afsluiting aldaar werd hersteld;

e) De Zwarte Beek vanaf de Hezerdyck tegen de heide en zoover ze op het grondgebied der gemeente stroomt. Van dit werk komen vermeldingen voor in 1647, 1654, 1657, 1658, 1659 en 1660.

Wat de Zwarte Beek betreft weze hier herinnerd aan het charter dat op 4 juni 1373 door Hendrik van Diest aan de gemeente Zelem werd geschonken. Hierin krijgen de inwoners van de gemeente de machtiging om alle dijken en versperringen door de Diestenaars in deze beek aangebracht en die overstromingen zouden kunnen veroorzaken, af te breken. Dit stuk werd meegedeeld in het register van Nic. Janssen onder de titel: «Copye van dat die swerte Beeke inde Demer niet comen en mach voor Diest». Het luidt als volgt: «Wy hendrich van Diest, van Seelhem ende borchgrave van Antwerpen, doen cont ende kennelyck allen den ghenen die desen brieff sullen sien oft hooren lesen, dat wy hebben gheloeft ende gheloeven in goeder trouwen, onse goede luden gheseten binnen onsen Lande van Zeelhem, haeren naecomelinghen, ende allen den ghenen die daer binnen gheerft syn, oft sullen worden, ende die beke die door 't surpele comt loopende gaende, sal blyven tot Dieste toe voor onser liever vrouwen poorte, ende nimmer meer deze voirschreven Beke van Surpele tot onser vrouwen poorte voirschreven inde Demere te leydene oft te verdyckene, by ons oft by yemant anders dat den Lande van Zeelhem voirschreven eenich letsel oft schaede inbrengen mochte, consenterende oock waert sake dat die voirschreven beke naer maels ergens verdyckt, oft verstoopt, dat sy dat uuytsteken moghen, alsoe dicke alst gevelt oft gheschiet, sonder eenich verbeuren oft misdoen, tegen ons oft onse naecomelingen ende gheloven vorts voor ons ende onse oor ende naecomelinghen ons voirschreven Lants van Zeelhem, ten eeuwighen daghen, alle dese poincten vast ende gestadich te houden, ende te verantwoordene tegens eenen yegelycken die hier tegen doen machte, alle arghelist uuytgesloten. In orconde desen hebben wy onsen segele aen dese brief doen hangen. Ghegeven int jaer ons heeren duysent drye hondert 't seventich ende drye, vier daghen in Junio»;

f) Alle afwateringsloten aan de vijvers der gemeente. De dijk van deze vijvers werd hersteld door Jacob Puerters op 23 december 1655. Govaert Moens kocht een eikeboom in 1659 om de goot van de Ruetwyer te maken; voor dagloon van 5 werklieden die de dijk en de goot repareerden en voor het voeren van een wagen beliepen de gemeenteuitgaven 3 gulden en 10 stuivers. Het was een jaarlijkse gewoonte gedurende één of twee

dagen de vijvers te onderhouden. Hiertoe moest ieder inwoner het zijne bijdragen wanneer hij door de borgemeester opgeroepen werd, op de boete hiervoor in het keurboek voorzien. In de verslagen der schepenboeken staan talrijke processen, zowel tegen slagen der schepenboeken staan talrijke processen, zowel tegen de inwoners die niet verschenen op het appel om de wegen te onderhouden, als over het reinigen en uitbaggeren der beken. Op 19 oktober 1654 klagen de meier en schepenen op de erfgenamen van het Goorbroeck. Dezen hadden verwaarloosd de «stravellen» te herstellen en de weiden liepen onder water. Ze worden gemaand binnen de veertien dagen het nodige te doen «aleer het hoogen water coompt», zoniet zal de meier dit laten doen op kosten van de overtreder.

Boven kwam reeds het droogleggen van het Linkhouts broek ter sprake. Op een buitengewone schepenvergadering, op 29 mei 1663, beslisten de schepenen dat ze akkoord gaan met de artikelen die hun werden voorgelezen aangaande «het droogh te maecken die voorseyde broecken, oock gesien hebbende d'autroy ende mandaet van syne hoogheyt... voor soo veel als die resorteren onder ons jurisdictie ende ons aengaet». Drie jaar later verschijnt heer Petrus Melis, vrijheer van het land en van de vrijheid Saftinghen, Verre enz., en geeft te kennen voor meier en schepenen van Zelem dat een octrooi werd verleend aan de aannemers door de Souvereine Raad van Brabant en Luik, om het Linkhouts en alle andere broeken droog te leggen.

Niettegenstaande alle graafwerk zou men er toch niet in slagen de watervloed tegen te houden. Een uittreksel uit de registers van de gemeenteraad van Zelem, Nr. 122, opgemaakt op 8 Brumaire van het jaar 13 der Franse overheersing (31 oktober 1804) wijst erop, in het 3e alinea, dat de gemeente Zelem 's winters nog altijd een eiland is met water omgeven, en dat die toestand twee tot drie maanden per jaar voortduurt, dat men dus genoodzaakt is met de boot te varen: «que la commune de Zeelhem est dans l'yver une isle complete, causée par l'abondance des eaux, qui dure deux à trois mois annuellement, dont personne ne sait sortir que par bateau».

In de bijdrage over de grenzen der gemeente worden de namen der straten per gehucht medegedeeld. Hierdoor zal duidelijk worden hoezeer samenwerking van gemeenteoverheid en inwoners noodzakelijk was, en hoe alleen het voortdurend optreden van de meier tegen de nalatigen de enige manier was om een goed onderhouden wegennet en een degelijke afwatering te bekomen.

DE TAFEL VAN DE H. GEEST OF ARMENDIS TE ZELEM

1. Oprichting en doel

Te allen tijde zijn er mensen geweest die door de edelmoe- digheid van hun medeburgers werden onderhouden. Sinds het

ontstaan der parochië vormden de arme mensen een genootschap, dat men «matricula» placht te noemen, omdat hun namen op een matricula of lijst voorkwamen. Ten tijde van Karel de Grote werd reeds in één van zijn «capitularia», dit zijn «kapittelsgewijze» opgestelde verordeningen, bepaald, dat een gedeelte van de plaatselijke tienden (kerkelijke belastingen) voor het onderhoud der armentafel moest voorbehouden worden. Omstreeks de 10e of 11e eeuw ging dit matriculagenootschap teniet en werd het vervangen door een nieuwe instelling: de Tafel van de H. Geest, die gevoed werd door de vele milde schenkingen van vrome burgers. Deze liefdadige stichting die men heden de Openbare Onderstand noemt, had tot doel de uitreiking van aalmoezen, voedsel, kleding en onderdak aan de behoeftige parochianen. Het bestaan van de Tafel blijkt reeds te Zelem uit de stichtingsoorkonde van het Kartuizerklooster, oorkonde verleend door Geraard, heer van Diest, en zijn gade Johanna van Vlaanderen, op dinsdag 1 februari 1329; hierdoor worden twee delen van de weide, gelegen tussen Zelem en Geneppe, de Haverstoppele en de Vrona Beempt, liggende bij de Demer tussen het perceel van Oda de Dumo en dit van de Armentafel van Zelem, aan het klooster geschonken: «et jacet ibidem prope Temeram (vulgo Demer) inter terram Odae de Dumo ex una parte et pratum *Mensae Sancti Spiritus de Zeelhem* ex altera...».

2. Naam en bestaan

De benaming kan ons enigszins bevreemden. Zij wordt echter duidelijk wanneer we even nagaan hoe in de Rooms-Katolieke liturgie aan de H. Geest, als derde persoon der H. Drievuldigheid, de liefde als bijzonder kenmerk wordt toegeschreven. Een Latijnse kerkzang op Sinksen noemt men ook: «pater pauperum-dator munerum-consolator optimus» (vader der armen, uitdelers van geschenken en beste trooster). Daar nu bij alle werken van barmhartigheid de liefde ten grondslag ligt, en de echte liefde aan de H. Geest wordt toegeschreven, wordt de benaming van de Armendis logischerwijze Tafel van de H. Geest

Door aanzienlijke giften hebben vrome lieden vanaf de eerste jaren dit parochieel armenfonds gesteund. Vooral in hun testamenten bedachten de welstellende burgers de H. Geesttafel, ter ere van God en tot lavenis van hun ziel. Tot voorbeeld hiervan geldt de schenking aan de H. Geesttafel van een bos, gelegen boven het Stratenveld tegen de goederen van de Kartuizers op 3 juli 1514. Jan Cortjans als «momboir der tafele des heilige geeste van Zeelhem ende tot des heilige geeste behoeff» ontving dit als eigendom van Kersemir Vaes en zijn nicht. Deze boden het aan uit erkentelijkheid voor de hulp die beide schenkers tijdens hun ziekte van de H. Geestmeesters hadden ontvangen, en voor hetgeen deze in de toekomst nog zouden moeten doen. Verder zien we op 19 februari 1590, een opdracht, gedaan door Machiel Televan en zijn vrouw Catlyn Goris: «op heden... soe

heeft Machiel voirschreven opgedragen voor meyer ende schepenen van Zeelhem ende dat tot behoeff der armen oft heyligen-geest van Zeelem een erfven gelegen tot Heeze daer eertyds een huys op gestaen heeft». Het stuk land in kwestie grensde ten oosten aan de erfgenaam van Jan Prebs en ten westen aan Jan Ervegen... «ende dat voor alsulcke jaericxe Rente als daer aen staet te weeten een mudde rogge tsiaers den aermen van Zeelem jaericx te geven... soe heeft Machiel voirschreven desen pandt opgedragen tot des heylich geest behoeff om by haer lieden den aermen dese rente te mogen uuyt reycken. Des soe geeft den heyligengeest desen Machielen voerschreven quyt allent recht dat hy daer aene heeft, ende nae opgedragen ende quytshelden by Machielen gedaen, soe es Thomas Cleys als Heyligenmeester ende tot behoeff der selven daer binne gegicht ende gehoedt...». Zo verkreeg deze instelling verschillende eigendommen als pacht-hoeven, o.a. het Aekenhoff te Heze; landerijen die aan pachters werden verhuurd o.a. te Bakel en bij de Mettenberch; tientallen grondrenten en zelfs kleine kapitalen. Met deze laatste werden leningen uitgegeven tegen een bepaalde interest. Dit gebeurde op 31 maart 1516, toen de H. Geestmeesters, met name Jan Hoefmans en Laurys Vande Vinne, aan Henrick Costers 10 Rijns gulden leenden. Wouter Smeets stelt zich borg voor de schepenbank en zal de verantwoordelijkheid dragen dat alles gebeurt als voorschreven is, op gevaar van verbeuren en verkopen van zijn eigen goederen.

Op 24 april 1565 ging Geert Marien een lening aan van 24 Rijns gulden met Jan Bevermans, H. Geestmeester. Met Gysbrecht Kempen als borg verklaart hij deze som binnen de drie jaar terug te betalen, te samen met de rente van 4 halsters koren, die alle jaren op vrijdag vóór Palmenzondag in de kerk van Zelem moest geleverd worden.

Andreys Claes, H. Geestmeester in het jaar 1575, bekrachtigt voor de wethouders der heerlijkheid een lening van 56 Rijns gulden met Jan Robijns gesloten. Jan zal alle jaren 30 Rijns gulden afleggen en stelt als onderpand zijn huis, hof en land.

Een laatste voorbeeld hieromtrent uit de 16e eeuw verhaalt ons dat de H. Geestmeester Wilboert Aerts, op 7 juni 1574, aan Aleyt Wellens de som van 30 Rijns gulden heeft geleend, waarvan de rente 4 halsters koren beliep, wat in geld aan de armen moest betaald worden. Haar land, genaamd «den nieuwen gracht», 2 zillen groot en gelegen boven Bakel, wordt als pand gegeven. Op 15 december was alles afbetaald en heeft de toenmalige H. Geestmeester in zijn manuaal alles voor voldaan ingeschreven, en aangetekend dat pastoor Tielens de vier halsters koren in specie ontvangen had.

3. Bestuur

Deze essentieel parochiële instelling werd bestuurd door leken, gewoonlijk ten getale van twee, die tevens van het gemeentebestuur deel uitmaakten. Ze werkten onder impuls van de pas-

toor en onder toezicht van de bisschop. Men noemde ze H. Geest- of Armenmeesters. Evenals de borgemeesters en de andere ambtenaren werden ze gekozen op zondag vóór het Jaargeding na Driekoningendag. Onder de titel «Vander Gemeynen Usantien ende Ghebruyck van outs altyt gheobserveert volgens der ghemeynten keurboeck anno 1486» noteerde Nicolaes Janssen: «Soo worden oock gecosen met advies van heer Pastoor eenen Kerckmeester ende H. Geest oft Armenmeester».

Vooraleer in dienst te treden waren ze verplicht de eed af te leggen voor meier en schepenen in volgende termen: «Wy gheloven ende sweeren, dat wy der Kercken ende den H. Geest oft armen sullen goet ende getrouwe syn, oock mede die ghemeynten helpen regeren nae ons beste verstant ende kennelyckheyt. Soo helpe ons Godt en alle syn lieve heyligen». Het ambt duurde gewoonlijk twee jaar, doch ieder jaar werd één van beiden herkozen en vervangen. Daar de armentafel evenals de kerkfabriek als een wees werd beschouwd, werden de H. Geestmeesters gecontroleerd door de pastoor, de meier en de schepenen van het dorp. Aan dezen werden als «overmomboirs» of hoofdvoogden de administratie der armengoederen en de rekeningen, afgesloten op St.-Thomasdag, voorgelegd. Op die dag van de verkiezing der H. Geestmeesters werd hun te samen met al de andere gekozen ambtenaars een maaltijd geschonken op kosten van de H. Geest voor «hun moeyten ende vaceren». Daar de pastoor van Zelem, als landdeken, hun rekeningen nazag en ze moest goedkeuren; omdat overal de armentafels per parochie en niet per dorp waren ingesteld en ze onder de rechtspraak der kerkelijke rechtbank vielen, is het ook duidelijk dat het hier geen specifieke burgerlijke instelling, en aan de andere kant ook geen zuiver godsdienstige stichting betrof. Daarom juist moesten ze behandeld worden als overgang tussen burgerlijke en godsdienstige inrichtingen.

4. Rekeningen en inningen

De pastoor doet de H. Geestmeester verwittigen wanneer deze zijn rekening aan hem en aan de schepenbank moet voorleggen. Tegen de 31e oktober 1650, zitting der wethouders, was Henderic Moons, Armenmeester, door de veldwachter uitgenodigd «om voldoening van haere rekening» te doen. Gedaagde vraagt uitstel tot St.-Thomasdag (21 november), wat hem wordt toegestaan. Hetzelfde gebeurde op het Jaargeding van 8 april 1652 toen aan de H. Geestmeesters Henderic Moons, Matthys Peermans en Thilen Alen een uitstel wordt verleend.

Bij de afrekening had ieder «synen manuael» of dagboek bij. Hierin stonden de namen der hoeven en gronden met de huurders of eigenaars hiervan, en die aan de H. Geest een jaarlijkse rente verschuldigd waren. We vinden deze termen terug in de Leengenachte van 13 januari 1670. Andries Celen legt een klacht neer tegen Peeter Boulaerts, molenaar te Heze, en eist van deze 8 gulden «spruytende als rest ende ten achter inden manuael

der armen alhier vant jaar 1668...». Niet altijd was de rekening juist of waren alle renten door de belanghebbenden betaald. Dan klaagt de H. Geestmeester van het volgende jaar, te samen met de pastoor op zijn voorganger om het overblijvende van zijn rekening bij te betalen of om dit te rechtvaardigen. Zo gebeurde het met Nicolaes Swerts, H. Geestmeester alhier in 1657, die op 14 mei van dat jaar, samen met E.H. Pastoor Cornelius van Roy, zijn beklag indient tegen Nicolaes Vrancken als gewezen armenmeester van 1655, eisende van laatstgenoemde de tot nog toe niet betaalde rest van zijn rekening, voor een bedrag van 54 gulden en 10 stuivers. De schepenen beslissen dat veldwachter Briers, Vrancken zal verwittigen om op de volgende schepen-zitting te verschijnen.

Op 10 december van hetzelfde jaar treden dezelfde aanklagers op tegen Peter Marien, hun ambtgenoot van 1652. Deze verantwoorde zijn tekort van 19 gulden en $6\frac{3}{4}$ stuivers door achterstallige betaling van Jan Jacomijns, die reeds meermaals door dienaar Maringh werd aangesproken.

Werden de geëiste renten niet betaald, dan was het bestuur van de armentafel gerechtigd de goederen van de nalatigen in beslag te nemen en te verkopen. Op 26 november 1657 werd een arrest getroffen op de goederen van Jan Prebs terwille van de achtergebleven betalingen, door de H. Geestmeester Claes Swerts en de pastoor.

Met instemming van de gemeenteraad verkoopt Machiel Luts, armenmeester, op 7 februari 1661, tegen de gewone voorwaarden voor Kerk- en H. Geestgoederen, het hout en kreupelhout op de Schomme te Heze, dat toebehoorde aan Jan Jans, en in beslag was genomen om de schade der niet betaalde rente te vergoeden. Hetzelfde arrest gebeurde op 27 juli 1680, buitengewone vergadering der schepenen. Eerw. heer Norbertus Daniels, pastoor te Zelem, handelend als «overmomboir der armen van Zeelhem» verzoekt de in beslagname der goederen van Andries vande Mortel, om hiermede te verhalen 140 gulden 2 stuivers, min een negenmanneke (een half oordje) en $12\frac{1}{2}$ halsters koren, die Andries Celen, H. Geestmeester, ten achter is gebleven bij het afsluiten van zijn rekening op St.-Thomasdag. De aanwezige schepenen, Hendric vande Venne en Machiel Luts, eisen dat veldwachter Vanden Aerdeweg Andries zal gaan «beconden» om op de 21e oktober e.k. voor de vierschaar te verschijnen. Die dag verklaarde de pastoor dat het de vierde maal was dat zijn klacht werd neergelegd, en dat nog niets werd geregeld. Vande Mortel die aanwezig was verzoekt zes weken uitstel om de H. Geest te voldoen, wat door de schepenen niet wordt toegestaan, daar de tijd van verzoek reeds verstreken was. Verder zet de pastoor uiteen, hoe gedaagde reeds op 13 december 1677 schuldig bevonden werd voor 12 gulden en 19 halsters koren voor het jaar 1676, en dat hem op 31 oktober 1678 reeds een proces werd aangedaan. De aanwezige schepenen houden zich aan

de uitspraak van vroeger en wijzen de goederen ten verkoop, om hiermede de onafbetaalde sommen te herwinnen. Wanneer het voor het gerecht bewezen was dat de Armentafel recht had op de opbrengst van de verkoop, dan werd door de gemeente voor die som een hoeveelheid vis en rijst aan de armen geleverd. Jan van Reppel, als voogd van de kinderen van Hendrick Bogaers, werd door de veldwachter Jan vanden Aerdenweg op 12 juni 1679 voor de vierschaar gedaagd. Hem werd medegeedeeld dat reeds een levering van vis en rijst gedaan werd aan de heer pastoor als hoofdvoogd van de H. Geest en aan Henrick Spilborgs, armenmeester, ten «teecken van possessie».

Zeer lang, waarschijnlijk tot bij de opheffing van de instelling onder de Franse Revolutie bleef dit gebruik bestaan. Peeter vanden Eerdenweg, H. Geestmeester en de pastoor van Zelem verschijnen op 10 mei 1725 als aanklagers voor het gerecht tegen de erfgenamen van wijlen Jan Mooris. Deze laatsten waren door dienaar Vanden Savel verwittigd dat ze voor hun drie zillen weide in het Goorbroeck, en voor de helft van een vijver, genaamd «het Goore» in de Zelemse heide nabij het Bakelsbroek, zeven gulden en 10 stuivers moesten betalen, volgens het boek der armen. De aanklagers eisen insgelijks van Peeter Wauters een rente van 5 gulden voor een half bunder weide in de «Vierenhoek». Beide beklaagden verschenen niet op 24 mei, tweede zitdag, noch op de volgende genachte, op 21 juni. Als logisch gevolg lezen we: «... levering van vis en reys vanden beclaegden panden mits geene occupatie oft hantwillinge».

5. Verkoop en verhuring van armengoederen

De pastoor was gemachtigd, door de tussenkomst van de H. Geestmeester, om de goederen, zoals landerijen, weiden, bossen en pachthoven in het openbaar te verhuren, nadat de officiële «kerkgeboden» of afroepingen aan de kerkdeur, en de aankondigingen door plakbrieven waren gedaan.

Mattheus Kumpt's vernieuwt als armenmeester, met instemming van de heer pastoor, op 30 maart 1656, aan Vincent Hermans, ingezetene van Zelem, de verhuring van twee delen van een kleine beemd bij de Langendijk, van half maart af. De huurder moet 5 gulden per jaar betalen, en als «lycoop» bovendien een stoop bier. Op 1 mei 1673 werd een bunder broek of weiland in het Ritsebroeck, dat door Hendrick Bogaerts aan de H. Geest was geschonken, om hiermede zijn achterstallige renten te vereffenen, door de dienaar publiek ter verhuring afgevoeren. Deze «geseyt hebbende eenwerf, anderwerf» werd het toegezegd aan Merten Houtmeyers tegen 6 gulden en 15 stuivers. Wanneer het echter een verkoop betrof, dan was de tussenkomst van de meier vereist. Zo verkoopt Hendrick Shertogen, H. Geestmeester, voor wet en raad te Zelem op 22 april 1675, het H. Geestbos, ongeveer 1 zil groot, en gelegen te Bakel aan de heide. Het kreupelhout van de hagen en kanten op het Scm-

broeck te Heze, worden insgelijks tegen volgende voorwaarden verkocht: «Palmslagh, hoogen en branden der keerse, doende yeder hooge 10 stuivers, half en half te verdeylen». De koop moest op Allerheiligen volledig betaald zijn, benevens de verdere lasten als deze voor «lycoop»: één vaan bier, voor de veldwachter om de kaars te ontsteken, voor de afkondigingen 5 stuivers, en voor het conditiegeld 10 stuivers. Adriaen Snyers mijnde in voor 15 gulden, stelde twee hoogen van 10 stuivers, en het bezit werd hem toegezegd.

6. Soorten van renten

Omwille van de tientallen renten, die de H. Geest jaarlijks van zijn goederen moest ontvangen, lijdt het geen twijfel dat het bestuur dikwijls voor de vierschaar verschijnt, om te klagen over de nog verschuldigde sommen. Uit de volgende gerechtsverslagen blijkt dat deze renten, zowel uit speciën als natura-goederen bestonden:

27 januari 1574: De gebroeders Gysbrecht, Jan en Lenaert Kempen verkopen aan Jan Loycks een huis, gelegen te Heze aan de «gemeynstraet». Als buitengewone voorwaarden stellen zij een rente van 8 halsters koren, jaarlijks te bakken en als brood uit te delen aan de armen van Zelem in het H. Geesthuis of in de kerk op de dag van St.-Thomas apostel (21 november);

15 februari 1574: Peeter vanden Bosch koopt een huis met groententuin, gelegen te Strombeec onder Zelem, van Marcelis Moens. Hij moet hiervoor ieder jaar een «vierdelinc» koren aan de H. Geest betalen en 5 stuivers aan het kapittel van de St.-Janskerk te Diest;

13 januari 1578: Een koop van Geert Marien tegen Willem Ancxt, belopende 200 Rijns gulden, bestaande uit 2 zillen weiland en een bunder land. De rente bedraagt 40 halsters koren, waarvan er 30 jaarlijks aan het Halbiersgasthuis te Diest en 10 aan de H. Geest te Zelem moesten geschonken worden;

17 april 1587: Peeter Marien koopt een hof te Heze van Jan Druegen tegen 45 Rijns gulden. De rente bedraagt 5 halsters koren, alle jaren te bakken voor de armen, en één halster raapzaad aan de kerk te Zelem te leveren;

2 mei 1589: In tegenwoordigheid van Thomas Cleys, H. Geestmeester, wordt een rente van 10 stuivers gezet op een stuk land, gelegen te Heze bij de Zavelberg, ten laste van Willem Scepers, die het aanpalende stuk grond in eigendom bezat;

21 januari 1658: Claes Swërts, H. Geestmeester, verschijnt in recht tegen Govaert Moons, bouwmeester op de Oude Schans, wegens 6 gulden, die de Schans jaarlijks aan de H. Geest moest betalen;

11 mei 1662: De H. Geest van Zelem klaagt tegen de erfgenamen van wijlen pastoor Geeraert Tielens, en eist betaling van 4 halsters koren, die reeds op 1 januari moesten geleverd zijn;

13 mei 1669: Andries Celen, H. Geestmeester in 1668,

verzoekt de schepenen een proces in te stellen tegen Geert Smeets, daar deze de jaarlijkse rente van 10 gulden, schuldig voor zijn huis en hof te Heze, ten noorden van de Vroente, niet wilde betalen;

18 april 1678: Catlyn Vlemingh, als weduwe van Joris Mertens, H. Geestmeester in het jaar 1672, eist voor de rechtbank betaling van 12 gulden en 17 stuivers door Nicolaes Vrancken, als rest van twee verschillende renten, die hij aan de H. Geest voor zijn goederen verschuldigd was.

7. Arme kinderen en wezen

Naast de kinderen en behoeftigen stonden ook de wezen, vóór er een weeshuis bestond, onder de voogdij van de borge-meesters. Door hun zorgen werden zij bij de burgers geplaatst, waarvoor dan door de H. Geestmeesters een bepaalde som werd betaald. De heer landdeken, pastoor van Zelem, komt met Peeter Marien, H. Geestmeester, op 5 mei 1653 voor de schepensbank verklaren, dat, enkele tijd geleden, bij de weduwe van Jan Hermans een kind geboren was, waarvan de vader onbekend was. Paul Peelenders ontkent hiervan de vader te zijn en wil het kind niet ten laste nemen, terwijl ook de moeder de opvoeding ervan weigert. Het was dan de plicht van het bestuur van de Armentafel om «by uwer Heeren (schepenen) ordonnantie het kindt voirschreven sal gewesen worden ter alimentatien van parthyen disputanten ende ten minsten die moeder» tot het ogenblik, waarop men zou uitgemaakt hebben aan wie het kind definitief toebehoorde.

Jan Pots bevestigt op 21 februari 1656 voor de vierschaar dat hij een weesjongen heeft aanvaard met name Willem, waarvan de ouders zijn: Loy inden Savel en Mari Pots. Hij belooft het kind gedurende drie jaar eten en kleding te bezorgen. De aanwezige H. Geestmeester Kumpts en de pastoor zullen aan Pots 30 gulden en 3 halsters koren geven gedurende die tijdspanne, waarvan Jan reeds dezelfde dag 12 gulden en 2 halsters koren ontving. In geval het kind voor die tijd zou komen te «sterven, dan volstond het te betalen «naer tydt gelanck». Op 20 maart werd, door de gemeenteraad en het H. Geestbestuur, het oude vervallen huis van Loy inden Savel, bij de Nieuwe Schans, publiek verkocht. De koper werd verplicht dit binnen de zes weken af te breken en alle kosten tegen St.-Gillisdag te betalen. Op al hetgeen die dag niet vereffend was, zou het kind recht hebben op de 20e penningen, d.i. van alle niet afbetaalde 20 penningen 1 penning als rente. Het huis viel ten deel aan Lucas Moons voor 43 gulden en 10 stuivers, met als lycoop 2 «vaenen» bier, 1 stuiver als «godtspenning» en 5 stuivers voor het schrijfgeld.

Een dergelijk geval vinden we terug bij Jan Enghelen die op 4 februari 1664 aan de wethouders van het dorp bekend maakte, dat hij het meisje van wijlen Mary Spilborghs, met name Liesbeth, had aanvaard. Het kind was vier jaar oud; hij zou het

opvoeden en kleden gedurende drie jaren, te beginnen op St.-Andries 1663. De H. Geestmeester, Jacob Inckels, en de pastoor beloven hiervoor 28 pattacons en 1 pattacon «tot speltelt voor die huysvrouwe», waarover hij kan beschikken als hij wil. Verder belooft de pastoor het kind te kleden, doch moest het sterven vóór die tijd, zal men betalen «nae raete des tyts». Jan Inghelen bevestigt verder, geen steun meer van de Armentafel te vragen, op het ogenblik dat het kind hem enige dienst kan bewijzen.

Voor het onderwijs der armen en wezen werd door de gemeente aan de schoolmeester een speciale vergoeding geschonken. Met toestemming van de heer Colliers en van burgemeester en schepenen werd Jan Franciscus Vannes op 24 juni 1760 te Zelem als schoolmeester aanvaard. In de voorwaarden van zijn aanwerving staat vermeld dat hij jaarlijks een «mudde» koren zal ontvangen van de H. Geest «waer voor hy sal gehouden syn te leeren lesen ende schryven de arme kinderen ofte die niet en kunnen betalen». De namen der armen en behoeftigen stonden op een lijst met de reden van hun behoeftigheid. Volgens deze lijst werden dan brood en kledingsstukken uitgedeeld.

8. Vreemdelingen

De instelling van de H. Geesttafel had een streng plaatselijk karakter. Dit wil zeggen dat in principe alleen de inwoners der parochie zelf van deze weldadigheid konden genieten. Vreemdelingen die zich in het dorp kwamen vestigen moesten door de Armentafel van hun geboortedorp onderhouden worden; de noodlijdende kinderen vielen ten laste van het dorp waar hun ouders waren geboren. De grote moeilijkheid bestond echter hierin, dat de armen soms dringend moesten uit de nood geholpen worden en dat er altijd uitgaven van de plaatselijke armendis bij te pas kwamen. Bovendien bracht het herbergen van vreemde noodlijdenden de veiligheid en de orde van het dorp in het gedrang. Daarom werden er op dit gebied door het gemeentebestuur enkele ordonnantiën in het keurboek voorzien. Art. 28 eiste dat alle vreemdelingen die in het dorp kwamen wonen, een borgsom moesten storten aan de H. Geest, in geval zij ten laste van de gemeenschap of armentafel zouden vallen. Deze som bedroeg 500 Brabantse gulden, en de straf op de overtreding van dit artikel beliep 3 gulden, die aan de officier te betalen waren.

Art. 29: Binnen de zes weken moest de vreemdeling een borgbrief van de H. Geesttafel van zijn geboortedorp, ook nog «certificatie hunder residentie van hun comportedement» genoemd, afleveren. In deze borgbrieven verklaarde de armentafel van het geboortedorp voor de schepenbank tot welk bedrag zij instond voor het onderhouden van de betrokken persoon en zijn gezin. Deze brieven werden door de H. Geestmeesters of de pastors in hun borgbrievenregisters genoteerd. Hierin kwamen tevens de borgbrieven voor die zij afleverden aan personen die verhuisden.

Art. 30: Het was verboden aan vreemde lieden zonder toelating van de gemeente, onderdak of huisvesting te verschaffen om de normale reden dat zij ten laste van de H. Geest konden vallen. De boeten hiervoor voorzien beliepen 3 gulden. De menigvuldige klachten in de schepenakten geregistreerd, bewijzen dat de toepassing van deze ordonnantiën met de grootste nauwkeurigheid werd nagezien. Op het Jaargeding van 7 oktober 1658 zet de meier met de H. Geestmeesters uiteen hoe, volgens de jaarkeuren, alle vreemdelingen zullen verplicht zijn uit deze gemeente te verdwijnen ofwel een behoorlijke borgsom af te leveren. Naar zijn mening zullen volgende personen: Mattheus Snyers, Jan Jacomyns, Jan Teuwens, Jan Treckpost, Lenaert Bulgaerts, Hendrick Bogaers, Jan Symons, Peeter van Asch, Willem Schepers, Joannes van Isschot, Steven Schepers en Ysebeel Roosen, die ten laste van de H. Geest zouden kunnen vallen, binnen de zes weken moeten verhuizen, ofwel hun borgbrief binnenbrengen. Komt men hieraan tekort, dan zullen de boeten van het keurboek toegepast worden.

Het volgende jaar op 1 december verschijnen opnieuw de pastoor met Jan Swerts, H. Geestmeester, en verzoeken «behoorlijke borge te stellen ende te brengen certificatie haerder geboorte» aan de volgende vreemdelingen: Lambrecht Gilis, Joos van Isschot, en Lenaert Boulaers. Indien voor de volgende zitdag niet alles in orde was, zal de gebruikelijke boete toegepast worden. Op 22 april 1652 verklaart de heer Geeraert Tielens, pastoor en landdeken, samen met de H. Geestmeesters, hoe volgens bovenvermelde artikels, alle vreemde huurlingen zich borg moeten stellen bij de H. Geest voor gebeurlijke lasten, en dat de vreemden die te Zelem komen wonen een borgbrief moeten afleveren. Hij verzoekt dat alle vreemde huurlieden uit de gemeente zullen gebannen worden met de gebruikelijke boete ofwel de borgsom moeten storten. In het bijzonder betrof het hier de vrouw van Peter Kenens, wonende op de Oude Schans. De veldwachter Andries Pots is haar gaan verwittigen over de uitspraak van het gerecht. Was er iemand die aan deze beslissing geen gevolg gaf, of de boeten niet wilde betalen, dan werden zijn goederen aangeslagen.

Meier Daniel Coolz verklaart dat hij de veldwachter naar Andries Goossens heeft gezonden om een koe in beslag te nemen, die dan ook (op 8 mei 1662) publiek aan de meestbiedende is verkocht. Het was meier Coolz zelf, die ze voor 17 gulden had gekocht en binnen de drie dagen de betaling moest vereffenen. Goossens was schuldig «door faute van borge te stellen aenden H. Geeste».

Op 6 maart 1729 verschijnt de pastoor in recht tegen de beneden vermelde vreemdelingen «in materie van borghstelle». Adriaen Rymen belooft ontlasting voor hem en zijn vrouw tegen half maart. Peeter Dullaers belooft hetzelfde. Peeter Scryvers zegt alles in orde te brengen tegen dezelfde datum wat hemzelf

betreft. Over zijn vrouw verklaart hij niet te weten waar ze geboren is. Hij zal echter te Meldert of elders informeren en zo vlug mogelijk haar borgbrief binnenleveren. Norbertus Bax heeft zijn borgbrief van de gemeenteraad van Schaffen binnengebracht. Het volgend jaar, op 7 mei 1730, komt de meier voor de schepenen klagen tegen Peeter Schryvers en zijn vrouw, voor de tweede maal, en op Adriaan Snyers en Antoon Willems met zijn huisvrouw over dezelfde borgstelling. Ze hebben evenmin als Paulus Joosen en zijn gade een borgsom aan de H. Geest gestort. De week daarop werd tegen Paulus Joosen de straf van het keurboek toegepast wegens «geene voldoeninghe vande ontlastinghe vanden H. Geest alhier».

Alle borgstellingen werden door de griffier in de scabinale protocollen of schepenakten opgetekend. Dank zij de verplichting van het afleveren der borgbrieven door de dorpen waar men geboren was, begonnen de pastoors in hun doopregisters de geboorteplaats der ouders op te geven, en zo vergemakkelijkten ze niet alleen hun opzoekingen, maar ook die van de latere genealogen.

(Wordt vervolgd)

J. VRANCKEN

UIT OUDE PAPIEREN :

VAN BUFFELS EN KOEKOEKS TE BEERSEL

In 1625 was er te Beersel in verband met een bal- en ijzerspel een krakeel ontstaan, dat leidde tot een geding waarin de verweerder, meier Mathijs de Kegel werd verweten «eenen *buffel* te wesen, daerop d'omme-staenderen totten aenlegger souden hebben gesezt dat eenen *buffel* was eenen horensdraeger vraegende aen den aenlegger oft hij daarmede verstont dat den meyer soude eenen koeckoeck wesen»... (RAB, Fiskaal Officie, nrs. 330 en 353).

H. HERDIES en C. THEYS

Nota's over de parochies van het dekenaat St.-Pieters-Leeuw in de XVIIIe eeuw

(Vervolg van blz. 78)

17. HUIZINGEN

A) *Pastoor*

Z.E.H. Antonius Josephus Steemans uit Mechelen werd op 42-jarige ouderdom, in 1768, aangesteld ter vervanging van de Z.E.H. Leonard Meyers. Hij stierf op 5 sept. 1794 ten gevolge van buikloop en werd opgevolgd door Z.E.H. Judocus Jozef Fremineur uit Brussel. (43 jaar oud).

De pastoor kreeg de tienden die de abdij van Ter Kameren hem op 20 nov. 1731 afstond. De abdij zelf bezat die inkomsten sedert 1207. Daarenboven had de pastoor jaarlijks 50 gulden «ex oblatis ecclesiae». Tevens mocht hij beschikken over 5 tot 6 dagwanden grond, bij de pastorie; 1 dagwand weide in Sollemborg; $\frac{1}{4}$ dagwand in «wauweringe»; 5 dagwand weide in de «obbempt»; 1 dagwand landbouwgrond in de «obbempt»; 3 dagwand grond in de «Neckersput», die vroeger bos waren en waar hij 200 bomen plantte; $\frac{1}{2}$ dagwand in de «obbempt», $\frac{1}{4}$ landbouwland op «huysingeveldt». Voor een huwelijk kreeg hij 1 pattar en voor de afkondiging van de kerkbannen 10 sols.

B) *Koster*

De heer Jacobus de Greve werd door de pastoor aangesteld. Dit gebeurde in vroegere tijden door de abdij van Ter Kameren.

C) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Johannes Baptista. Het hoogaltaar werd in 1772 vernietigd. Op de zijaltaren waren de beelden van O.-L.-Vrouw en van de H. Leonardus voorgesteld. De doopvont was in het jaar 1774 bouwvallig en moest hersteld worden, wat ook naar de mening van de bezoekende deken zeker zou gebeuren.

De drie klokken werden met het geld van de kerk aangekocht. Op de grootste, die van het jaar 1672 dateert, lezen we: «haec campana Deo placeat, Leonardo precare: sit sacrata deo, sit Leonardo tibi».

De tweede klok vermeldde: «inter natos mulierum non surrexit major joanne baptista me fecit joannes gronquaet 1594».

De derde klok droeg als inschrift: «fusa sum pro ecclesia parochiali de huysingen vel S. Leonardo 1759 benedicta eodem anno ab archipresbytero D. Wauters».

De relieken van het H. Kruis werden op 15 mei 1715 goedgekeurd, deze van de H. Johannes de Doper op 25 februari 1729 en deze van de H. Leonardus op 17 augustus 1718.

Een broederschap van de H. Drievuldigheid werd op 27 sept. 1644 gesticht. Over deze van het H. Sacrament staat geen

datum vermeld. Buiten de kerk was er ook een kapel waar de H. Mis gelezen werd ieder maal dat de graaf en gravin de Sart aanwezig waren. Vroeger werd de toelating door Z.E.H. Caleno, vicaris-generaal gegeven, maar de visitator weet niet of die toelating nu nog geldig is. In het kasteel van de burggraaf de Haro, gelegen in Neerdp, wordt ook mis gelezen, maar daar is alles in orde wat volstrekt niet kan gezegd worden van de kapel van het kasteel te Huizingen.

Hoewel er geen onderpastoor was, bestonden er 2 stichtingen, één van 98 gulden 18 stuivers waarvoor de E.H. Petrus de Noville van Brussel mis las op zon- en feestdagen en een andere van 80 gulden waarvoor hij mis moest lezen op «diebus veneris et sabbathi».

Wereldlijke heer: was de graaf van Sart.

Patroon: was vroeger de abdis van Terkameren, maar nu de aartsbisschop van Mechelen.

De minderbroeders van Halle «habent stationes feria secunda paschatis et pentecostes in die animarum et in festo Sti Stephani martyris et in festo joannis baptista».

D) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had als inkomsten: de cijzen 32 gln. 18 st.; andere inkomsten: 398 - 16; verhuurde goederen: 315; tarwe: 10 razières; verkoop van bomen uit 2 bossen: 130 gln.

De uitgaven bedroegen 254 gulden voor het lezen van missen.

De armentafel had in cijzen jaarlijks 25 gulden; in verhuurde goederen 120 gulden; in andere inkomsten 26 gulden en in tarwe 29 razières. Ze was belast met 47 gulden.

18. ITTERBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Jacobus Herremans van Peurs (Puurs), 60 jaar oud, werd in het jaar 1757 aangesteld.

Hij had een derde van de tienden met daarenboven 60 gulden «pro competentia». Tevens had hij een beneficie van de H. Anna, waarvoor hij sedert 26 februari 1615, 3 wekelijkse missen moest lezen, twee in de kerk en de laatste in de «sacello de pede» of de St.-Anna-Pedekapel.

B) *Koster*

De heer Martinus Fievijs werd in 1738 aangesteld. Van alle jaargetijden kreeg hij de helft der rechten. Verder bezat hij $3\frac{1}{2}$ dagwand weide; voor het luiden $\frac{3}{4}$ dagwand, 5 gulden, en mocht hij de aren lezen op de velden.

C) *Kerk*

In de kerk werd de H. Petrus vereerd. Wanneer ze geconsecreerd werd en door wie is onbekend.

Het schip werd met eigen inkomsten onderhouden, het koor en de toren door tiendenheffers,

In het hoogaltaar was het beeld van de H. Petrus gesculpteerd. Op de zijaltaren waren schilderijen van Gaspar De Crayer.

De grootste klok, aangeschaft met de inkomsten van de tiendenheffers, droeg als inschrift: «Decimale klock». De tweede: «ponderantis 1860 lib. fusae anno 1771 et a me infra scripto benedictae: david et johannes roelants hebben mij gegoten». Op een derde lezen we: «anno 1733 fusa».

De broederschap van de gelovige zielen werd in 1715 door de vicaris-generaal, Z.E.H. de Coriache, gesticht. De 4e zondag na Pasen werd het Jaargetijde gevierd, waaraan een volle aflaat verbonden was. De kardinaal stichtte in 1731 de broederschap van het H. Sakrament.

D) *Armentafel*

De armentafel beschikte over 22 gulden 16 stuivers in cijzen, 17 gulden 11 st. in verhuurde goederen, 36 gulden 15 st. in tarwe en 113 gln. 18 st. in jaarlijkse inkomsten.

Voor het zingen van vespers moest men aan pastoor en koster 30 razières tarwe geven, evenals voor een jaargetijde van Jan van Alsing 17 razières met uitdeling van brood aan de armen. Alles samen gaf de armentafel 175 gulden uit.

19. ST.-PIETERS-LEEUW

A) *Pastoor*

Z.E.H. Gaspar de Kock van Nederweert, 53 jaar oud, werd als pastoor aangesteld op 9 juni 1756.

Hij bezat $\frac{1}{4}$ deel van de tienden in de parochie, genoemd «de Reycke», tienden in Vlezenbeek, genoemd de Zyperthiende, de $\frac{1}{2}$ van de bostienden en daarenboven meer dan 18 bunder grond.

B) *Onderpastoor*

De onderpastoor E.H. Martinus Vander Slachmoelen, had een beneficie, gesticht in de kapel van Mekingen, een beneficie van het H. Kruis en een beneficie van O.-L.-Vrouw. Hij stierf op 11 juni 1793 in de ouderdom van 83 jaar. Hij ontving 160 gulden evenals 104 gulden van de 3 voornoemde stichtingen en bewoonde een huis van de kerk: «Die plaets daer in het huys opstaet gemaect tot laste der kercke bewoont bij den onderpastoor is bij mangeling aen de kercke gecoemen soo blijkt uyt dit volgende...».

C) *Kerk*

In 1785 en 1786, gedurende het herderschap van Z.E.H. de Kock, werd het schip vergroot, de 3 altaren vernieuwd en in marmer gezet.

In het hoogaltaar bevond zich een schilderij van de marteling van de H. Petrus door Gaspar De Crayer en op de zijaltaren zag men afbeeldingen van de geboorte en van de Kruisiging van Christus.

Twee klokjes werden gegeven en gewijd door de voorganger

van Z.E.H. de Kock. Op een andere klok lezen we: «Jacob van Gaesbeek heeft mij gegeven».

Het kerkhof werd ook in die tijd omgeven met muren.

De kapel van Laeck had een lengte van 60 voet (schip had een lengte van 36 voet, koor een lengte van 24 voet, en een breedte van 19 voet).

In 1641 werd de broederschap van de H. Rozenkrans opgericht.

De wereldlijke heer was de graaf van Coloma.

De patroon was de abdijs van het H. Graf van Kamerijk.

D) *Kerckfabriek*

De kerckfabriek had 30½ bunder grond, 3 tienden tarwe en ¼ oliezaad. Alles samen had ze ongeveer 1000 gulden inkomsten.

De inkomsten van de armentafel bedroegen 1000 gulden en 32 bunder als onroerend goed.

In 1789 bedroegen de inkomsten: 1902 gulden 19 stuivers 3 denieren 15 mijt; de uitgaven: 2017 gulden 3 st. 0 den. 16 mijt. Als boni geeft men 116 gulden 4 stuivers aan, wat eigenaardig klinkt daar men veeleer een mali vaststelt.

E) De grenzen van de parochie St.-Pieters-Leeuw waren Anderlecht, Vlezenbeek, St.-Laurens-Berchem, Halle, Buizingen, Huiizingen, Dworp en Ruisbroek.

Er waren 1720 communicerenden, 23 doden en 1 huwelijk in het jaar 1774.

20. ST.-MARTENS-LENNIK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes de Wannemaker uit Brussel, 49 jaar oud, werd in 1769 aangesteld.

De pastoor ontving verscheidene tienden waaronder ⅓ in Moersel, alle tienden op het «meuleveldt» en «conickxrijck», hetzelfde in het hoog en laag deel van het bistveldt» - dit voor een waarde van 142 gulden. Tevens bezat hij alle novalen van de ganse parochie voor een waarde van 6 gulden 10 stuivers evenals de vleestienden. Verder had hij zijn rechten op huwelijken, begrafenis enz.

B) *Onderpastoor*

E.H. Willem Bruylants, neef van de bovenvermelde pastoor was er kapelaan. Jaarlijks kreeg hij van het kapittel van Nijvel 240 gulden.

Daar de parochie zo groot was, werd de pastoor nog bijgestaan door een coadjutor, nl. Willem de Vre, daarna N. de Wilder en vervolgens D. Lambrechts.

C) *Koster*

De heer Antonis Van Overstraeten werd door het kapittel van Nijvel aangesteld. Hij had een klein deel van de tienden, 1 dagwand in St.-Kwintens-Lennik, ½ bunder grond, brood en

2 razières tarwe voor het luiden van de avondklok en het was-
sen van het linnen.

De schoolmeester was de heer Carolus Van Cutsem, aange-
steld door pastoor en schepenen. Hij gebruikte christelijke boe-
ken en de school werd regelmatig bezocht door de pastoor. Te-
vens was hij ook onderwijzer in Leerbeek.

D) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Martinus; de relieken
van de H. Martinus werden door de aartsbisschop goedgekeurd
op 7 januari 1735, deze van de H. Antonius op 8 oct. 1718 en
deze van de H. Rochus op 7 nov. 1761 enz.

Op het hoogaltaar stond een gesculpteerd beeld van de H.
Martinus; op de zijaltaren bevond zich een beeld van O.-L.-Vrouw
en een ikoon van de H. Antonius.

De 3 klokken samen wogen 1288 pond. Op de eerste kon
men lezen: «ick ben gegoten tot eere en glorie van godt en den
H. Martinus»; op de 2e: «ick ben gemaect ter eere van de al-
derhyligste maget en moeder godts maria», op de 3e: «ick ben
gemaect tot eere van den h. antonius abt door ignatius de
coeck».

Voor de 1ste klok gaf het kapittel van Nijvel 100 gulden;
voor de 3 samen collecteerde de pastoor 700 gulden en de kerk-
fabriek kwam tussen om het tekort aan te vullen.

Niet alleen was er een parochiekerk maar ook een kapel van
het H. Kruis in Schepdaal, één van de H. Gertrudis en één van
de H. Maria Magdalena. In de kapel van Schepdaal was een
klok.

E) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had inkomsten van onroerende goederen
voor een bedrag van 350 gulden en uitgaven voor een som van
180 gulden.

De armentafel had 582 gulden inkomsten jaarlijks.

Ieder jaar werden de voorzitter van beide instellingen her-
kozen.

De Minderbroeders van Halle hadden «stationes» op alle
feestdagen, op de «zondag van de advent», quadragesima, Pal-
menzondag, feest van de H. Antonius. De Karmelieten van Meu-
lem kwamen op de 3e zondag van de advent en quadragesima en
de Dominikanen van Brussel op de 4e zondag van de advent en
quadragesima.

F) De grenzen van de parochie waren: in het O.: Bodegem en
Itterbeek; Z.: Vlezenbeek en Gaasbeek; W.: St.-Kwintens-Len-
nik; N.: Wambeek.

De communicerenden waren 1500 in getale, de gedoopten
59, de sterfgevallen 40 en de huwelijken 9.

21. ST.-KWINTENS-LENNIK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes-Baptista Geerts van Balen, 46 jaar oud, werd op 12 januari 1764 aangesteld.

We lezen over hem het volgende:

«Item op die huysen en hofsteden die personaet sijn, heeft den parochiaen de thiende alleen gelijk het hof van jasper cool, maer nu verbrandt is ende het hof smols dat nu de weduwe hendricx Evenepoel toebehoort en voorts alle die huysen van Vintstraeten op den veemert.

Item als er personaet goet verkocht oft verhandelt wordt, soo wordt dat bij den pastor gegoet als grondtheer en den pastor treckt de helft van de pontpenningen: teweten van den twintigsten penninck van verkopinge: en het capittel van Nivel treckt de andere helft van de pontpenningen.

Item op 't kleyn personaet van Nivele, soo heeft die cure van Lennick voorszede jaerlijcks ter taeffelen werdt van die vier hooghtijden ses gansen vallen te kersmisse en ses schellingen lovens vallen te paeschen daer nae, elcken schellinck getekent tot twee stuyvers 1 oord om op welcke vier hooghtijden den pastor gehouden is tot synder taeffelen te roepen den geheelen choor als capellaenen, coster en ondercoster en schoolmeester welcke usancie nogh duert, maer die van nivele en betaelen haer gansen nogh schellingen.»

Hij had recht op enkele graantienden en bomen die in bossen op bepaalde tijdstippen ontgonnen werden - ook op dieren uitgenomen in het domein van breeyck - ook de novalen die hem door het kapittel van Nijvel betaald werden d.i. jaarlijks 50 gulden.

Tevens had hij 2 bunder, 3 dagwand, 33 roeden bouwgrond en 1/6 van de weide, gelegen onder de parochie van Gaasbeek.

De pastorie werd, met toelating van de kardinaal, op 4 januari 1735 door het kapittel van Nijvel gebouwd. In 1769 werd ze door het kapittel gerestaureerd, maar de pastoor kwam voor 1200 gulden tussenbeide. Eveneens kreeg men nog een som van 500 gulden door tussenkomst van de kardinaal.

B) Onderpastoor

Behalve zijn missen en dgl. kreeg de onderpastoor van het kapittel van Nijvel 240 gulden jaarlijks.

C) Koster

De heer Maximiliaan Buekens werd als koster aangesteld door het kapittel van Nijvel. Hij mocht tienden heffen op 40 dagwanden en 26 roeden.

D) Kerk

Er waren in de kerk 5 altaren - een hoofdaltaar met een schilderij van P.P. Rubens of G. De Crayer. Op de zijaltaren kon men de marteling van de H. Quintinus, de hemelvaart van O.-L.-Vrouw, de H. Antonius en de H. Niklaas afgebeeld zien.

De grootste klok woog 4000 pond en werd hergoten met de inkomsten van het kapittel van Nijvel; hierop staat: «L'an

1767 au mois de juillet j'ai été fondée par le Simon».

De 2e vermeldde: «Stephanus Roelants heeft mij gegoeten met sijn twee sonen david en joannes int jaer ons heere 1756».

De 3e: «Christi præcursori et baptistae a parochia lenniacensi campana sacrata est. me fudit joannes Lefever 1661».

Verder waren er nog 3 kleine klokken die E.H. Sterckx te Leuven kocht.

Daar Eisingen 50 huizen telde en redelijk ver van de parochie gelegen was bouwde men er een kapel, gewijd aan de H. Ursula, met speciale inkomsten.

Het gehucht «ter helleken» dat eveneens een 50-tal huizen agglomerde «had een kapel van de H. Bernildis, oorspronkelijk in hout opgetrokken, maar in 1662 vernieuwd in steen.

Langs de westelijke kant bestond een kapel «Saffelberg», waar Mej. Margareta Triboulest op 26 aug. 1639 een mis stichtte (31 gln.) die op een bepaalde dag moest gelezen worden.

In 1790 werd het beneficium van de H. Eligius gesticht. Dit omvatte:

- 1) «een block van 6 dagwanden» (tiendenvrij) genoemd St.-Elooblock gelegen «ten vondele»; het bracht per jaar op 28- 0- 0;
- 2) «een meers en een block groot 2 dagwanden» voor 11- 0- 0;
- 3) « $\frac{1}{2}$ bunder meers verhuurd ter vondelen» voor 12- 0- 0;
- 4) «2 dagwanden meers te Breeyck verhuurd» voor 9- 0- 0.

Daarvoor moesten wekelijks 2 missen gelezen worden en aan de kerk voor licht, wijn en ornamenten per jaar 1 gulden 2 stuivers worden gegeven.

De stichting van de H. Antonius omvatte :

- 1) « $3\frac{1}{2}$ dachwanden wijde ter Brugge verheurt» 26- 0- 0;
- 2) «item een half bunder lant op den Neercauter verheurt» 12- 0- 0;
- 3) «item een derde deel van een bunder lant op het lindevelt verhuert» 8- 0- 0;
- 4) «item een dachwant een half landt onder St.-Mertens op 't Steenveld verhuert» 6-10- 0;
- 5) «item een half bunder lant onder St.-Martens op het Overbistvelt verheurt» 12- 0- 0;
- 6) «item 2 dachwanden en 4 roeden lant onder St.-Martens op 't Moensveld verheurt» 11- 0- 0;
(«Op dit stuck treckt de kerck van St.-Martens 's jaers een half viertel zaet en wort betaelt door den pachter»)
- 7) «item een dachwant land onder S. Martens op den Cruyscauter verheurt» 6- 0- 0;
- 8) «item een half bunder en 6 roeden land op het Daschveld verheurt» 10- 0- 0;
- 9) «item 7 vierendelen land onder S. Martens op 't Sieckelieden veld nevens den Brunsel verheurt» 10-10- 0;

- 10) «item 60 roeden land op 't grote veld verheurt» 3-10- 0;
11) «De gasthuys goederen van St.-Kwintens moeten
's jaers aen de Capellanie een suster rogge».

De lasten van St.-Antonius Kapellanie waren de volgende:
Iedere maandag van het jaar werd een mis in de parochiekerk
St.-Kwintens gezongen aan het hoofdaltaar.

De goederen bedroegen 3 bunders, 3 dagwand en 16 roeden.

De goederen en lasten van de St.-Kwintens Kapellanie waren de volgende:

- 1) «Drij dachwanten meersch gelegen ten Roost verheurt» 17- 0- 0;
- 2) «item een bunder lants onder St.-Kwintens Lennick op de Neerheyde verheurt» 22- 0- 0;
- 3) «item een daghwant op het Candeborrevelt verheurt» 5- 0- 0;
- 4) «item een half bunder aen de Capelle van S. Barbara aen het appelboomke verheurt» 14- 0- 0;
- 5) «item vijf vierendeelen lants onder S. Mertens Lennick verheurt» 5- 0- 0;
- 6) «item dry dachwanten lands onder S. Mertens Lennick op het oppersten bergh verheurt» 18- 0- 0;
- 7) «item een half bunder land in twee stucken bij den Cattenbosch» 11- 0- 0;
- 8) «item een half bunder op het haeyvelt verheurt» ? ,

De lasten:

- 1) «alle woonsdaegen van 't jaer eene gesongene misse aen den autaar van St.-Quinten in de gesijde kercke te geschieden»;
- 2) «item aan d'heer Crabbe en sijnen Cheynsboeck genant t' Heyschot op een bunder op de Neerhyde, als hier boven gespecificeerd, 's jaers eenen gulden 19 stuyvers twee oorden»;
- 3) «item worden van wegens den Heere van Lennick de cheynsen uytgesoght en men vint op de goederen van S. Quinten twee cheynsen uytgesoght en men vint op de goederen van S. Quinten twee cheynsen dewelcke niet en sijn betaelt geweest sedert 1739: en waerschijnlijk sullen moeten betaelt worden en beloopende 's jaers 2 gulden vijf stuyvers 2 oorden 12 mijten: 2-5-2-12»;
- 4) «item wort aen het Capittel van Nijvel op de goederen van S. Antonius en S. Quinten betaelt dry bunderen dry dachwanten seshien wede past beloopende nu 's jaers omtrent negen gulden».

22. LEERBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes Baptist Peeters, 65 jaar oud, werd er als pastoor, in 1754, aangesteld.

B) *Koster*

De heer Engelbertus van Boterdael had 1 dagwand landbouwgrond gelegen op het «doringenveld», 1 gelegen aan de «elst» en $\frac{3}{4}$ van een dagwand, gelegen achter de tuin van de pastorie, verder bezat hij nog $\frac{1}{3}$ van een half bunder waarvan de pastoor $\frac{2}{3}$ had - en ook nog broden. Van verscheidene jaargetijden o.a. deze van Stefaan De Groot, Johannes Van Coekenbeeke, Martin van Coekenbeeke enz. had de koster zijn aandeel.

C) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Petrus. Met de uitgaven van het Kapittel van Nijvel werd op het oude kerkhof een nieuwe kerk gebouwd.

De 3 vroegere altaren werden door de aartsbisschop van Kamerijk op 11 augustus 1639 gewijd.

Er waren 2 klokken waarvan één met de gelden van het Kapittel van Nijvel werd gegoten en als inschrift droeg: «Sancta Gertrudis ora pro nobis, Thomas Tordeur me fecit a Nivelles 1608».

De kleine klok werd door de bijdrage van velen betaald en vermeldde: «Madelberta vocor, rapidis sum fusa camines, munere multorum contigerat anno 1602».

In het kasteel van Kestergat was een oratorium waar de H. Mis gelezen werd op zon- en feestdagen, als de familie aanwezig was.

Patroon: abdij van Nijvel.

D) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had als inkomsten: in cijzen 44 gln-9-2; en in verhuurde goederen 216 gln-15-0.

De *armentafel* had als inkomsten: in cijzen 22 gln-6-3; in tarwe 19 razières; in verhuurde gronden 40 sisters graan en 26 gln-0-0. Natuurlijk waren die inkomsten ook belast.

In 1718 werd een broederschap van de H. Antonius opgericht door E.H. Clemente.

De minderbroeders van Halle kwamen naar Leerbeek op Pasen, Kerstmis, feestdag van H. Antonius, wijding van de kerk en van «Corpus Christi»; de Augustijnen «Angiensens» kwamen op het feest van Pinksteren, O.-L.-Vr.-Hemelvaart, de 1ste zondag van de advent en quadragesima.

E) Er waren 268 communicerenden, 22 doopsels (in 1773), 9 begrafenissen en 3 huwelijken.

23. LIEFERINGE

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes Mehoudens van Schendelbeke, 50 jaar oud werd op 28 november 1754 aangesteld. Hij had het recht alle graan-, vlas-, tabak-, vruchten- en vleestienden te verzamelen. Tevens had hij 5 bunder grond en 109 roeden met cijns belast.

B) *Koster*

De heer Christiaan Van Vreckum was koster. Hij had $\frac{2}{3}$ van de tienden op de 8 bunder grond die gewoonlijk «broederkengoet» genoemd worden. De pastoor had het andere derde.

Daarenboven had de koster nog 89 roeden en 10 voeten, verder nog 54 roeden en 15 voet landbouwgrond, 2 dagwanden 12 roeden, 53 roeden en 10 voet, 1 dagwand en 12 voet.

Het huis van de koster werd opgericht op de 89 roeden en 10 voet hierboven vermeld.

C) *Kerk*

De kerk werd toegewijd aan O.-L.-Vrouw. Er waren 3 altaren geconsacreerd op 11 augustus 1639 door de aartsbisschop van Kamerijk. Het hoofdaltaar was toegewijd aan de H. Anna en stelde de gekruisigde Christus voor, het oostelijk zijaltaar ter ere van O.-L.-Vrouw stelde de maagd voor en het zuidelijk ter ere van St.-Antonius stelde dezelfde heilige voor.

Er was slechts 1 klok die als inscriptie droeg: «Maria Anna Heer Carolus Rebs pastoor in Liefvingen jaar 1620».

In de parochie waren 3 broederschappen, nl. deze van de H. Rozenkrans gesticht op 8 oct. 1702, deze van het H. Sacrament, gesticht op 10 nov. 1734 en deze van de H. Eligius opgericht op 23 oktober 1764.

De kapellanie van O.-L.-Vrouw werd op 4 januari 1741 aan de pastorie gehecht. Ze had als verplichting 52 missen te lezen in het kasteel, gelegen in de parochie van Oetingen, wanneer de heer daar was. De minderbroeders van Halle kwamen naar Liefvinge de 1ste zondag van de maand, alle feestdagen van O.-L.-Vrouw, de feesten van de H. Antonius en H. Eligius, de 4e zondag na Pasen en op het feest van de besnijdenis van ons Heer.

D) *Kerkefabriek*

De kerkefabriek bezat 5 bunder, 7 roeden en 10 voet evenals 32 maten graan Ninoofse maat en 20 maten maat van St.-Kwintens-Lennik. Jaarlijks moest ze $3\frac{1}{2}$ sisters tarwe betalen evenals 71 gulden en 6 stuivers in geld. De armentafel had $2\frac{1}{2}$ bunder en 40 roeden landbouwgrond met daarbij nog enkele kleine inkomsten.

E) In 1774 waren er 75 communicerenden, 2 doopsels, maar geen sterfgevallen of huwelijken.

24. LINKEBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Willem Laureus Paesmans van Dworp, 61 jaar oud, werd op 20 mei 1760 als pastoor aangesteld.

De pastoor had geen tienden, maar 280 gulden van de abdiij van Vorst, daarenboven nog 15 bunder grond en 5 bunder voor het wekelijks celebreren van 2 missen. Deze gronden werden verpacht.

B) *Koster*

De heer Jacob van Achter werd aangesteld door de abt van Vorst. Hij kreeg van de kerkfabriek 31 gulden en van de armentafel 9 gulden.

C) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Sebastianus. Op het hoofdaltaar merkte men een schilderij van de H. Sebastianus terwijl op de zijaltaren schilderijen waren van het H. Kruis en van O.-L.-Vrouw.

De grootste klok was toegewijd aan O.-L.-Vrouw en droeg als inschrift: «Thomas Tordeur me fudit pastori pastori Jacobo Geerts anno 1644».

De 2e klok werd gegoten ter ere van de H. Sebastianus en de 3e ter ere van het H. Kruis te Nijvel door dezelfde Thomas Tordeur in 't jaar 1643.

Elke klok woog 1245 pond en werd betaald met bijdragen van de gemeenschap, de abdij, particulieren en de kerkfabriek.

De patroon was de abdij van Vorst.

De wereldlijke heer was de heer baron de Provins.

D) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had jaarlijks in cijzen 14-18-3, van pachtgeld 176-5-0 en van andere inkomsten 27-5-0 en van de offerblok 31-10-0 en 6 sisters tarwe.

De armentafel had 6-14-2 inkomsten in cijzen, 184-15 in pachtgeld, 141-11-2 in jaarlijkse inkomsten en 9 gln. in giften.

Grenzen van de parochie: O.: Zoniënwoud; O. en Z.: Rode; Z.: Alseberg - Beersel; W.: Drogenbos; N.: Ukkel.

E) Er waren 395 communicerenden (in 1715: 170), 23 doopsels, 21 sterfgevallen en 3 huwelijken.

25. BORCHTLOMBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Petrus Geerts, Norbertijner van de abdij van Ninove, uit Schaarbeek afkomstig, 57 jaar oud, werd als parochieherder aangesteld in het jaar 1752.

Hij had geen tienden, omdat de abdij van Ninove ze ontving. Na de afscheiding van Strijtem kreeg de pastoor de novalen van 2 jaren. - Van de abdij ontving hij 700 gulden.

B) *Onderpastoor*

E.H. Judocus Michiels was er onderpastoor in 1774.

C) *Koster*

De h. Jacobus Hoppe werd als koster aangesteld door de prins van Chimay.

D) *Kerk*

De kerk was de H. Amandus toegewijd.

Het hoofdaltaar was versierd met een schilderij van Gaspar de Crayer, die de aanbidding der koningen voorstelde; de zijaltaren hadden beelden van O.-L.-Vrouw en van de H. Amandus.

Op de tiendenklok kon men lezen: «S. Amandus ben ick gegoeten. Jan Gromaert voor de gemeynte van borghgrave lombeck ten tijde lucas de N. de bitte kerckmeester 1605».

Op de middelste las men: «Bartholomeus canthals me fudit Mechliniae 1654. campana ecclesiae S. Amandi de Lombeca casiri D. Virgini sacra patronus comes matrona comitissa de croy».

Op de kleinste stond: «bartholomeus canthals me fudit mechliniae 1654. Campana ecclesiae S. Amandi de Lombeca Casiri S. Norberto sacro».

De Dominikanen van Brussel kwamen op de Besnijdenis des Heren, op het feest van de H. Amandus, op Palmzondag en op het feest van de wijding der kerk.

Grenzen: Wambeek, Strijtem, Pamel en Liedekerke.

E) Kerkfabriek

De kerkfabriek had meer dan 35 gulden in cijnzen en andere inkomsten. Uit de huur van 8 bunder, 2 dagwanden en 33 roeden ontving zij 166 gulden en 10 stuivers. Daarenboven waren er nog enkele kleine inkomsten in natura.

De armentafel ontving uit de pacht van 14 bunder en 87 roeden 373 gln, 9 stuivers en 2 oorden, uit hypothecken 94 gln-10 st., uit cijnzen 12-1-1, uit andere goederen 31-10 en uit stichtingen voor missen en jaargetijden 23-1.

De kerkfabriek was jaarlijks belast, wat betreft missen en jaargetijden met 42 gln. 5 stuivers en 2 oorden; de armentafel met 60 gln - 9 st. - 1 oord.

F) Er waren ongeveer 700 communicerenden, 21 doopsels in 1773, 15 doden en 10 huwelijken.

26. ST.-KATHARINA-LOMBEEK

A) Pastoor

Z.E.H. Antoon Vanderstichelen, uit Eename, 46 jaar oud, werd op 4 maart 1766 aangesteld. Hij stierf op 11 januari 1784.

De pastoor had 370 gulden «pro competentia», daarenboven nog velden waarvan hij jaarlijks een inkomen had van 257 gl.

B) Onderpastoor

E.H. Petrus Loomans was er kapelaan. Hij moest voor een bepaalde stichting 4 missen per week lezen. Tevens moest hij om de veertien dagen een mis lezen door een stichting van Stefanus Witsel (180 gulden). De kapelaan kreeg daarvoor 10 gulden, de koster 2 gulden 8 stuivers.

C) Koster

De h. Judocus de Wever was aangesteld door de graaf van Cruyckenbourg. Behalve de inkomsten inzake begrafenissen, huwelijken enz. ontving hij van de kerk 8 gulden en 14 stuivers, 1 brood en 1 viertel tarwe.

D) Kerk

De kerk was toegewijd aan de H. Catharina. Op het hoofaltaar bevond zich een schilderij met O.-L.-Vrouw, op één der

twee zijaltaren was de marteling van de patrones geschilderd en op het ander was de H. Antonius gesculpteerd.

De grootste klok vertoonde volgend opschrift: «heer adriaen van loo pastor, willem de pape cappellaen, sanctus joannes baptista, joncker heer Jan de Toumau heer van Cruyckenbourg, wambeek, lombeek, ternath».

Op de tweede staat te lezen: «joncker heer annibal bouselli heer van steenvoorde, laureys willems, Gilles de Knop Kerckmeesters, Merten de Wever, Michiel de pape, thomas et joannes tordeur nivellensis me fecit 1618».

De kleinste droeg het volgend inschrift: «Maeghet Maria en h. Moeder St. Anna en die ist van Sinte Catha: Lombeek. J.I.M. my g. a^o 1639»

Er bestond een broederschap van het H. Sacrament.

De Minderbroeders van Ledeberg kwamen naar St.-Katharina-Lombeek op Allerheiligen, op Kerstmis en Pasen; de Karmelieten van Muylen op de dag der wijding van de kerk, het feest van de H. Catharina en de 1ste zondag van october en de Dominicanen van Brussel de 3e zondag van september.

De wereldlijke heer was de heer van Cruyckenbourg.

De patroon was het Kapittel van de metropolitane kerk van Mechelen.

De grenzen waren: O.: Ternat; Z.: Wambeek; W.: Liedekerke; N.: Asse.

E) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek bezat 2 bunder en 25 roeden grond en had jaarlijks als inkomsten 141 gulden 10 stuivers.

Daarvoor moesten er o.a. 8 jaargetijden gelezen worden evenals 8 particuliere missen, waarvoor de pastoor 25 gulden ontving.

De armentafel bezat 10½ bunder die verpacht werden voor 202 gln., 15 st. Verder had ze nog 141 gln. als inkomsten. Aan de pastoor, koster, schoolmeester, kerkbaljuw gaf ze jaarlijks 17 razières tarwe en 54 gulden.

E) Op Pasen 1774 waren er 678 communicerenden, 13 begravenissen, 7 huwelijken en 25 doopsels.

27. O.-L.-VROUW-LOMBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Jacob Bijl van Moerenbeek, 68 jaar oud, werd in het jaar 1734 aangesteld door het Kapittel van Nijvel.

B) *Kapelaan*

Er was een kapelaan die in het kasteel van de erfgenamen van Rigans een dienst las bij het afsterven van één der bewoners.

C) *Koster*

De h. Gerardus van Audenrode was er koster en had 75 roeden landbouwgrond. Voor de diensten die hij presteerde voor de bedevaarders en voor het regelen van het uurwerk had hij

jaarlijks 17½ sisters tarwe en voor het wassen van het linnen 9 gulden.

D) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan O.-L.-Vrouw.

Op het hoofdaltaar was een aanbidding der koningen door Gaspar de Crayer.

De grootste klok droeg als inschrift: «ad majorem Dei Deiparaeque Virginis gloriam dedicat ecclesie Lombecana M. Mariae 1740».

De 2e vermeldde: «ad majorem Dei ac S. Huberti gloriam dedicat ecclesia Lombecana B. Mariae 1740».

De 3e klok had volgende tekst: «ad majorem Dei ac S. Leonardi gloriam dedicat ecclesia Lombecana B. Mariae 1740».

Er bestond een broederschap van het Schapulier van O.-L.-Vrouw. Relieken van de H.H. Hubertus en Leonardus werden er vereerd.

De patroon was het Kapittel van Nijvel.

E) *Kerkfabriek*

Naast enkele kleine inkomsten had de kerkfabriek 30 gulden uit 3 dagwanden en 50 roeden bos en 186 gulden uit een kapitaal van 5075 gulden.

Jaarlijks was de kerkfabriek belast met 153 gln. 4 st.

De armentafel

Van een kapitaal van 2400 gulden had de armentafel 75 gulden, 50 gulden uit 4 bunder grond en 512 gln 18 st. uit 19 bunder, 3 dagwanden en 79 roeden. Andere uitkomsten bedroegen ca. 186 gln.

F) In het jaar 1774 waren er meer dan 300 communicerenden.

28. PAMEL

A) *Pastoor*

Z.E.H. Cyprianus Matte van Brussel, Norbertijner van de abdij van Ninove, 52 jaar oud, werd in het jaar 1761 aangesteld. Hij stierf op 17 augustus 1781. De abdij van Ninove stond in het jaar 1688 aan de pastoor $\frac{2}{3}$ af van haar tienden, die volgens haar verklaring aan de Staten van Brabant een waarde van 500 gulden hadden. Daarvan moest de pastoor aan de onderpastoor de kost geven.

De tiendenheffers waren de abdij van Ninove voor $\frac{3}{4}$ en het hospitaal van Brussel voor $\frac{1}{4}$.

B) *Onderpastoor*

E.H. Joannes Pameliere, Norbertijner van de abdij van Ninove, was er onderpastoor. Hij woonde bij de pastoor.

C) *Koster*

De heer Jozef Vanderdonck was er koster. Alleen wordt vermeld dat hij 12 gulden had voor het wassen van het linnen.

D) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Gauger. Op het hoofd-

altaar merkte men een schilderij met de kroning van O.-L.-Vrouw; op de zijaltaren had men de beelden van de H. Laurentius en O.-L.-Vrouw.

De tiendenklok vermeldde: «S. Bernarde ora pro nobis. te deus in pacis Martinum tempora servet, ut clangus quo sit musica plena mire Anno 1655 impressa est mitsa cum pedo et inferuis scutum cum stellen. Lemna lux unica praevallet umbras».

Op de tweede klok stond: «in honorem gloriosissimae virginis marca de socratissimo rosario refusa sum expensis hujus ecclesiae pamelensis in brabantia - me refudit ignatius de cock 1731».

Op de kleinste klok vertoont één zijde het beeld van de Verlosser en de andere zijde het beeld van de H. Gauger. Het inschrift luidde: «je suis fondée à Nivel 1601».

De broederschap van de H. Laurentius was opgericht op 16 april 1749; er bestond eveneens een broederschap van de H. Rozenkrans.

De orgelist kreeg 25 gulden jaarlijks om het orgel op zonenfeestdagen te bespelen. Eveneens was er een school die bekend was «in vico» van Ledebergen, en als schoolmeester de heer Ignatius Franciscus Lindemans had.

Wij halen hier integraal een tekst aan over een heiligschennende kerkdiefstal.

«Aen alle die dese sullen sien salighydt in den Heere»
«bestaen hebbende met eene aldergrootste droefhydt, dat eenige booswichten over enigen tijdt syn ingebroecken in de Parochie van Pamele onder het district van St. Pieters Leeuw onsen arsbisdom, het tabernakel hebben geopent en hunne goddeloose handen niet gevreesst hebben uyt te stecken tot het hyligh der hyligen, weghnemende de ciborie ende mishandelende de H. Hostien, dewelcke hij op den autaar hebben uytgestroyt. Wij ordonneren aen den Eerw. H. Pastoor van Pamele op sondagh acht daegen wesende den 7ste september, in de voorsijde kercke van Pamele in te stellen eenen publiecken Biddagh van 's morgens tot 's avonts met expositie van het alderheyligste sacrament en de processie om de goddelijcke majestydt te versoenen over soo een schromelijck schelmstuck, ende alsoo in de voors. Parochie, als oock van geheel het lant af te weeren de swaere straffen, dewelcke om dusdaenigh goddeloos misdaet misschien over ons hoeft hangen, om welcke devotie te vermeerderen, wij ordonneren aen den Eerw. H. Pastoor der voorsz. parochie, dit ons decreet van den preekstoel af te lesen om sijne parochiaenen aen te moedigen om den gesyden biddagh bij te woonen gegeven tot mechelen den 27 augusti 1766: was onderteeckent J.H. Haenen. Vic. general tot bevel van syne Excellentie G. de Wannemaker secret.»

De Kapucijnen van Aalst kwamen naar Pamel op Palmenson-
dag, op Paasdag en de wijding der kerk; de Karmelieten van Meulem op Kerstmis en Allerzielen en de Recolletten van Ledebergen op de jaargetijden.

De wereldlijke heer was de weduwe van de hertog van Croy.
De patroon was de abdij van Ninove.

Grenzen: Okegem, Liedekerke, Borchtlombeek, Strijtem, O.-L.-Vr.-Lombeek, Gooik en Meerbeek.

E) Er waren ca. 1200 communicerenden, 34 gedoopten in het jaar 1773, 27 sterfgevallen, waarvan 16 volwassenen en 11 kinderen en 9 huwelijken.

29. RODE (St.-Genesius-Rode)

A) *Pastoor*

Z.E.H. Jacobus van Achter van Saventem, 40 jaar oud, werd door de abdij van Vorst in het jaar 1772 aangesteld.

Hij had alle tienden, alle novalen, 1/6 deel van alle tienden van Linkebeek en een klein tiende van Beersel. Daarenboven had hij nog 60 razières haver en 60 razières tarwe.

B) *Onderpastoor*

Een eigenlijke onderpastoor was er niet, maar wel een coadjutor nl. Martinus Ghenden. Hij deed het werk van een onderpastoor, gaf ook catechismus op de zondagen.

De coadjutor had 240 gulden jaarlijks.

C) *Koster*

De koster kreeg tienden op 5 bunder, 6 sisters tarwe voor het regelen van het uurwerk en 6 sisters van de armentafel voor het onderwijs van de armen.

D) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Genesius. Het hoofdaltaar was een drieluik, waarvan het middenste paneel de aanbidding der koningen voorstelde en de zijpanelen de besnijdenis en de geboorte van Christus. Op een der zijaltaren had men een schilderij van de gestorven zielen en op het ander beelden van vijf heiligen.

De grootste klok vermeldde: «Cornelius Jansens heeft mij gegoeten int jaer ons heere 1598»; de kleine klok: «ick ben gegoeten anno 1628 ter eere van d'hylige maria moeder godts en St. Genys, patroon van Rhode».

De wereldlijke heer was de heer baron de provius.

Er bestond een stichting van de heer Johannes Hannaers, waarvoor de parochieherder missen moest lezen. Daarvoor kreeg hij ook van de kerk 4 gulden evenals 34 stuivers voor andere stichtingen.

De Recolletten van Botendael kwamen naar Rode de zondagen na de quateremperdagen en tevens op de 4 plechtigheden uitgenomen Pinksteren en het feest van de wijding van de kerk.

Grenzen: Waterloo, abdij van Zevenfonteinen en verder het Zoniënwood, de parochies Dworp, Alseberg, Beersel en Linkebeek.

E) *Kerkfabriek*

De Kerkfabriek had 18 gln. 7 st. in cijzen, 171 gln. 7 st.

2 oorden voor verpachte goederen, ca. 56 gln. in andere inkomsten en van 60 à 80 gln. in offeranden.

De armentafel had 39 gln. 6 st. in cijzen, 149-12-2 van verpachte goederen, 14 gln. van offeranden en 85 gln. uit andere inkomsten.

De kerkfabriek had 32 gln. 3 st. te betalen voor gestichte missen en jaargetijden, 6 razières tarwe voor de koster evenals 21 gln. voor de ontvanger terwijl de armentafel 31 gln. 10 st. moest uitgeven voor allerlei voor de pastoor, de koster en de ontvanger.

F) De communicerenden waren 1030 in aantal, de doopsels 57, de sterfgevallen 30 en huwelijken 6 in aantal.

30. REBECQ

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes Baptista Hannicq van Tweebeek (Tubize), 71 jaar oud, werd in 1742 aangesteld door de abdij van Nijvel. Hij had de tienden van de gronden evenals de kleine tienden op pluimgedierte enz., eveneens 130 gulden van de abdij van Nijvel en het vruchtgebruik van 2 bunder en 160 roeden landbouwgrond.

B) *Onderpastoor*

E.H. Alexander Theodoor Ghignet van Rode werd in 1772 aangesteld. Hij kreeg 240 gulden voor zijn dienst.

C) *Koster*

De heer Dominik Hervaux was koster.

D) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Gauger. Het hoofdaltaar stelde een schilderij met de H. Gauger voor; het altaar van de H. Niklaas stelde de aanbidding der koningen voor en het altaar van O.-L.-Vrouw gaf het beeld van O.-L.-Vrouw.

Er waren 3 grote en 2 kleine klokken. De tiendenklok droeg als inschrift: «Damme Margarite hainyn princesse de St. Empiri abbesse seculieri et Dame de Nivelles m'at donné mon nom l'an 1616. Marie est mon nom. Jean Tordeur ma fait 1616».

De 2e klok vermeldde: «Anna est meum nomen et barbe est mon nom pour appeller le peuple de rebecq a devotion: Jean Grongnart ma fait 1603».

De 2 kleine klokjes werden verkregen met de inkomsten van de kerk.

De broederschap van gelovige zielen was ingesteld op 27 mei 1733.

Er bestond ook een kapel waar de kapellanie van de H. Catharina werd gesticht, waar jaarlijks 30 missen gelezen werden.

De bezitter van de kapellanie was Franciscus Desmaret.

De Kapucijnen kwamen de 1ste zondag van de maand, de Dominikanen van 's-Gravenbrakeel de 2e zondag en de Minder-

broeders van Nijvel de 4e zondag van de maand.

E) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had 353-1-2 inkomsten in geld, 37-16-3 in cijzen, 41 gln. in verpachte goederen, 39-8-2 in ontvangsten van missen. Voor jaargetijden en stichtingen was de kerkfabriek belast met 94 gln. 2 st. en met 137 gln. 7 st. voor andere jaargetijden.

De armentafel ontving 51 gln. 1 st. in cijzen, 131 gln. 10 st. in geld, 36 gln. 10 st. in verpachte goederen en 98½ razières tarwe. Ze was belast met 277 gln. 10 st.

F) Er waren 1122 communicerenden, 36 doopsels, 24 sterfgevallen en 17 huwelijken.

31. RUISBROEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Adrianus Wouters, 60 jaar oud, werd in 1747 aangesteld. De pastoor had $\frac{1}{3}$ van alle tienden, hebbende een waarde van 200 gln. evenals de novalen, waarvan de waarde in vermelde som was begrepen. Ook had hij van de «ecclesia majori decimatrice» 151 gln. jaarlijks en 4½ bunder grond.

B) *Koster*

De heer Hendrik de proost werd voorgesteld door de proost van de Kapellekerk van Brussel.

C) *Kerk*

Over de kerk hebben we niets meldenswaardigs gevonden.

De wereldlijke heer was de graaf D'ayve.

De patroon was de abt van het H. Graf van Kamerijk.

Er was tevens een kapellanie en een burchtkapel, waarvan de bezitter Adrianus Hubert van het bisdom Kamerijk was. Deze werd op 4 maart 1734 aangesteld en moest driemaal per week de H. Mis lezen.

Grenzen van de parochie: O.: Zenne; Z. en W.: St.-Peters-Leeuw; N.: Drogenbosch.

D) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had $\frac{2}{3}$ van de tienden, 6 bunder grond en in cijzen 50 gulden en 10 stuivers met daarenboven nog 6 razières tarwe. Ze was belast met 37 missen en jaargetijden en 6 sisters tarwe.

De armentafel had 6 bunder en $\frac{3}{4}$, zowel grond als weide, die 20 gulden opbrachten. «Item habet unam obligationem ad onus parochiae 452 flor. et 12 asses pecuniae cambialis ad 3 cum dimidio in centum item in censibus 20-15-0-2 in emphentesi 14-12-0, in granis 12 raserias siliginis cum una quarta».

Ze was belast met 13 missen of 9-17-1, met 20-15-0 in cijzen en 6 sisters tarwe.

E) Er waren 267 communicerenden, 10 doopsels, 3 huwelijken en 8 sterfgevallen.

32. STRIJTEM

A) *Pastoor*

Z.E.H. Jozef Goethals, Norbertijner van de abdij van Ninove, van Bellem afkomstig, 54 jaar oud, werd in 1761 aangesteld. Van de abdij te Ninove kreeg hij 600 gulden.

B) *Koster*

De heer Jozef Steppe werd aangesteld door de pastoor, de drossaard en de gemeente. Van de kerk had hij een goed van 120 roeden, dat evenwel voor $\frac{1}{3}$ toebehoorde aan de H. Geesttafel. Op dit goed was het huis van de koster gebouwd, die eveneens onderwijzer was. Voor het wassen van het linnen ontving hij 6 gulden.

C) *Kerk*

De kerk was toegewijd aan de H. Martinus. In het jaar 1761 scheidde ze af van de kerk van Borchlombeek.

Op het hoofdaltaar was O.-L.-Vrouw-Hemelvaart afgebeeld terwijl op de zijaltaren de beelden van O.-L.-Vrouw en de H. Martinus waren voorgesteld.

De grootste klok werd aangeschaft door de abdij en vermeldde: «D.O.M. Joannes Tordeur me fecit nivelle 1638».

De middelste werd door de kerk aangeschaft en vertoonde volgend opschrift: «D.O.M. refusa sum ad usum ecclesiae parochialis de Strijthem a* 1763 Stephanus Roelandts me refudit».

De kleinste werd door de abdij van Geraardsbergen aangekocht. We lezen er het volgende op: «S. Balbinae virgini me renovit R.D. Idelphonsus van hoorde abbas et conventus monasterii S. Adriani anno 1739 vocat ad castra».

De broederschap van de H. Barbara werd in het jaar 1733 opgericht. Relieken van de H. Blasius werden ter verering uitgesteld.

In een huiskapel van het kasteel van Strijtem werd op zekere dagen mis gelezen.

De wereldlijke heer was Mevr. Van Volden. *De patroon* was de abdij van Ninove.

D) *Kerkefabriek*

De kerkefabriek had 5 gln. 11 st. $\frac{1}{8}$ in cijzen, 160 gln.-10 intrest van een kapitaal, 2-10-0 in jaargetijden, 143-10-0 uit 5 bunder 3 dagwanden en $5\frac{1}{4}$ razières zaad Lennikse maat. Ze was slechts met enkele razières belast voor 4 jaargetijden.

De armentafel had 4 gln.-16 st. 3 in jaarlijkse cijzen, 14 gln. uit verhuurde gronden en 38 gln.-17 als intrest van een kapitaal. Daarenboven had ze nog jaarlijks 7 razières en 2 viertel tarwe.

E) Het aantal communicerenden werd niet vermeld. In 1773 waren er 9 gedoopten, 5 sterfgevallen en geen huwelijk.

33. TUBEKE (Tubize)

A) *Pastoor*

Z.E.H. Stephanus Bouchet, 42 jaar oud, werd door het kapittel van Nijvel in 1770 aangesteld. Hij ontving jaarlijks 550 gulden.

B) Onderpastoor

E.H. Cloots moest catechismus geven en preken; hij ontving per jaar 240 gulden.

C) Koster

De heer Johannes Baptista Pletin werd door het kapittel van Nijvel aangesteld. Hij kreeg vlees- en graantienden tot een bedrag van 100 gulden.

De heer Octavius Mercier was schoolmeester. In april 1796 werd een nieuwe school (of liever een pensioonaat) opgericht in het huis «Le grand Cerf» door E.H. Petrus Vanstalle.

D) Kerk

Ze was toegewijd aan de H. Gertrudis.

Op het hoofdaltaar was het beeld van de H. Gertrudis geschilderd. De beelden van O.-L.-Vrouw van de H. Rozenkrans en van de H. Jan Baptist waren voorgesteld op de zijaltaren.

De 4 klokken werden in het jaar 1697 gewijd toen door brand de punt van de toren instortte.

De tiendenklok werd hersmolten door de tiendenheffers; de andere door de parochie.

In 1733 werden twee klokken hergoten. Eén ervan droeg volgend opschrift: «Je suis dédié à l'honneur de St. Jean Baptiste fondu par les Simon 1767».

De broederschap van de H. Rozenkrans werd op 8 augustus 1715 opgericht. Behalve de kerk was er ook nog een kapel te Stierbecq, waarin wekelijks 2 missen werden gelezen, een huiskapel in het kasteel van Klabbecq (Clabecq) en in de villa Delmotte, waar E.H. Le Boucq de mis celebreerde.

E) Kerkfabriek

De kerkfabriek had 649 gln. 6 st. 2 oorden inkomsten evenals 65 gulden uit verpachte goederen. Dit alles was belast met missen en andere zaken tot een bedrag van 547 gln. 15 st.

De armentafel ontving 305-4-3 in cijnzen, 820-18 uit de huur van gronden en 588-12-2 bestaande uit 240 sisters en 1½ viertel tarwe. Dit alles was belast voor een bedrag van 303 gln. en 9 st.

F) Het getal communicerenden bedroeg 1189 (het aantal inwoners 1674), de gedoopten: 49, de sterfgevallen: 21 en de huwelijken 14.

34. TERNAT

A) Pastoor

Z.E.H. Elias Berclaer uit Willebroek, 36 jaar oud, werd als pastoor aangesteld in het jaar 1774 door het kapittel van Mechele. Hij had $\frac{1}{3}$ deel van de tienden op de gronden van de «doelsgracht» en van het «Lanckveldeken», evenals $\frac{1}{3}$ op het Vitserveld, waarvan $\frac{2}{3}$ aan de graaf van Cruyckenbourg behoorden,

welke tienden het «hondts thiendecken» genoemd werden. Hij had eveneens $\frac{1}{3}$ deel van de tienden «intra portus molendini de Steenvoort» op de plaats die «het overnelle veldeke» genoemd werd, 15 bunder landbouwgrond, bossen en 150 gulden jaarlijks. De gronden brachten 430 gulden op.

B) *Onderpastoor*

E.H. Petrus Franciscus de Vos was onderpastoor. Hij had 7 bunder en 50 roeden in landbouwgrond, bossen. Van het beneficie St.-Gertrudis kreeg hij $\frac{1}{2}$ bunder en 26 roeden die hem 27 gulden opbrachten, van het beneficie St.-Niklaas 1 bunder en 31 roeden.

Omgehakte bomen hadden hem 354 gln. 13 stuivers en 3 oorden opgebracht.

C) *Koster*

De heer Petrus Cornelis Plateau werd door de graaf van Cruyckenbourg aangesteld, hij ontving 30 roeden landbouwgrond en 70 roeden.

D) *Kerk*

De kerk was aan O.-L.-Vrouw toegewijd, maar de patrones was de H. Gertrudis.

Het hoofdaltaar vertoonde een schilderij met de Kroning van O.-L.-Vrouw, het altaar van de H. Gertrudis de beeltenis van de patrones en het altaar van O.-L.-Vrouw het beeld van de maagd.

Er waren 3 klokken. De grootste droeg volgende inscriptie: «Salvatori et Beatae virgini tutelaribus loci de Ternath proen.: D. Philippus Franciscus de Fourneau comte de Cruyckenbourg Christophorus Montier me fudit anno 1700».

Een tweede klok: «Sancta Gertrudis ora pro nobis. D. renatus de heze drossaer D. Cruyckenbourg. R.D. Jacobus truyts pastore. Guillam Casteur et jacob van de gucht adstiterunt in benedictione D.O.M. F.T. S Josepho dedicata sum, franciscus

Het opschrift van de derde klok luidde: «adstiterunt in benedictione D.O.M. F.T. S Josepho dedicata sum, franciscus Maies et maria aixel anno 1695. Jean Ignace Becquean at fubet».

De broederschap van de H. Naam werd op 17 maart 1639 opgericht.

Behalve de kerk was er een huiskapel in het kasteel van Cruyckenbourg en een andere in het kasteel van de heer Pan-gaert.

E) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek had 86 gln. 6 st. 2 denieren 3 mijten in goederen, 12 gln. 17 st. - 3 denieren 10 mijten in cijzen en 250 gln. 11 st. uit andere inkomsten; 24 razières en 5 viertel in tarwe, 2 bunder 3 dagwanden en 66 roeden en 3 dagwanden die verpacht werden voor 66 gln. 17 st.

Op het grondgebied van Ternat, Wambeek en Lombeek had de kerkfabriek nog 2 dagwanden en 78 roeden, die 330 gln. opbrachten.

De armentafel bezat 106 gln. 15 st. voortkomend van goederen, 190 gln. 3 st. uit 9 bunder en 2 dagwanden, 39 gln. uit 1 bunder 3 dagwanden en 25 roeden evenals uit 58 razières en 2 viertel.

35. VLEZENBEEK (12)

A) *Pastoor*

Z.E.H. Johannes Baptista Isidorus Stevens uit Brussel, 37 jaar oud, werd in 1765 aangesteld door de abdijs van het H. Graf van Kamerijk.

Hij had geen tienden, maar hij ontving jaarlijks 252 gulden met daarenboven nog 220 gulden. Van verpachte goederen ontving hij 164 gulden. Voor de 65 jaargetijden ontving hij telkens 1 gulden.

B) *Onderpastoor*

E.H. Johannes Heymans was er onderpastoor. In 1773 werden hem door het concilie van Brabant 240 gulden toegerekend ten laste van de tiendenheffers.

C) *Koster*

De koster kreeg jaarlijks 10 gulden om het opwinden van het uurwerk en 11 gln. om het wassen van het linnen.

D) *Kerk*

De kerk was opgericht ter ere van O.-L.-Vrouw-Hemelvaart. Langs de oostelijke zijde werd ze vergroot en langs deze zijde bouwde men 3 vensters.

Op 19 augustus 1643 werd ze door Z. Ex. Vanderburcht, aartsbisschop van Kamerijk gewijd.

Er waren 3 altaren waarvan 1 ter ere van O.-L.-Vrouw, dat opgericht werd in 1740. Het zijaltaar van O.-L.-Vrouw werd in 1772 door de toenmalige pastoor opgericht.

De tiendeklok werd door de tiendenheffers hersteld en de kleine werd door de parochie aangeschaft.

De Dominicanen van Brussel kwamen de 1ste zondag van de Advent en Quadragesima, Passiezondag en de dag van de wijding; de Augustijnen kwamen op de 4e zondag van de Advent en Quadragesima.

Een manuaal van de kerk van Vlezenbeek gaf ons allerhande inlichtingen.

De kerk van Vlezenbeek ontving van de erfgenamen van de weduwe van Johannes van Seevre 1 stuiver, 8 denieren; van de weduwe van Hendrik de Mesmaeker 1 st. 8 den., van de erfgenamen van Johannes Putmans 2 st. en van de erfgenamen van Willem van Severe 3 st (13).

(12) De gegevens der parochie Vlezenbeek hebben wij aangevuld door de opgaven uit een tweetal andere documenten.

(13) *Kerkarchief Vlezenbeek* (KA VI.), Mandewael vor de kercke van

Verder had men ontvangsten van fruit dat op het kerkhof groeide, van pacht van weiden en beemden, van koren en tarwe, van uitvaarten en van geld «dat ter omghehalt is inder kercken» (14).

Naast het manuaal van 1609, waarin heel wat toponymische gegevens over Vlezenbeek voorkomen, is er nog dat van 1759 en vv.

Daarin lezen we dat de kerkfabriek aan de pastoor 200 gulden per jaar betaalde. De abdij van het H. Graf of de eerwaarde proost van de Kapel te Brussel betaalden voor hun deel 40 gulden in 1758 en 1759. Verder had men nog de inkomsten van de tienden, nl. 73 gulden 6 stuivers 2 oorden en 12 mijten. De heer Fariscan, heer van Steenokkerzeel betaalde 80 gulden en verder kreeg hij nog 146 gln. 13 st. 1 oord 6 mijten (15). «Den eerwaarde heer Goossens, eertijts pastor deser parochie heeft om reden hem moverende bij aggregatie van den artsbischof van Mechelen bij transactie gecedeert sekere novale tienden volgens den act gespificeert aen de principaële thienheffers met last van alle jaeren te betaelen aen den heere Pastor van Leeuw St. Pieters acht guldens courant voor de somme van vijf en veertigh guldens courant waer van den Eerw. Proost van de Capelle betaelt een derde en den heere Fariscan twee derde deelen te betaelen alle jaeren bamisse (Baafsmis) (17).

Hierna volgen de nieuwe novale tienden:

- 1) «Vijf daghwanden min off meer gelegen op het looveldt geheeten steenhauwers weyde toebehoorende de weduwe pepermans binnen brussel comende naer het verckenshoofd tegen de groene voorre ten 2 de donckerstraet ten 3 jouffrouw pepermans ten 4 Joos de Troyer»;
- 2) «item een alff bunder min oft meer te neerbeke toebehoorende den grave van colomme comende beneden tegen de goederen desselfs graef naer de beke ten 2 het straetken ten 4 naar rattendael de heete straet»;
- 3) «item dry daghe leen goet verheffende onder den heere van aa te Callenbergh genoemt te voren de drooge weyde comende naer brussel tegen het parijsveldt ten 2 het hof oft boomgaert van Callenbergh ten 3 den maert van mr pieter straetmans als erfgenaem van mr van horinck ten 4 den bosch van mijnheer pinia»;
- 4) «een daghwant min of meer gelegen beneden den Callenbergh comende tegen den boomgaert van Callenbergh ten 2 den voetwegh die van Callenbergh naer Vlesenbeke loopt ten 3 het goet van jericho binnen brussel wesende het goet

Vlesenbeek van den jaere verscheynende te Mertensmis en de Kermis 1609, blz. 2-3.

(14) K.A.Vl., ibidem, blz. 8-19.

(15) K.A.Vl., Manuael cure de Vlesenbeke 1759, fol. 1.

(16) Ibid., fol. 4-5.

van jericho ten 4 de cappelrije van St. Elizabeth tot St. Guldula»;

- 5) «item 1 daghwant liggende tusschen het neerveld en het sijperveld ten 1 tegen het neerveld het goet van den baron chavilez ten 3 gillis de grief te voren joos de Troyer ten 4 den baron chavilez»;
- 6) «een daghwant en alf bosch min oft meer te voren weyde gelegen te obbitie comende naest oudenaken tegen den driest van de waranne ten 2 naer gaesbeke tegen den voetwegh die van vlesenbeke loopt naer oudenaken en het goet van mijnheer Lemire ten 3 het ruymen van de waranne dit is gelegen op het bestraet en behoort het gasthuys binnen brussel toe.

Mijn deel pacht tegen het landt en d anderen hoeck Carel Vanderelst en adriaen rossel oft mijnheer de witte»;

- 7) «Item een alf bunder bosch geheeten de warande toebehoorende mijnheer Vanderbancke te voren weyde geheeten de biex weyde... nu bosch volgens attestie van veronus van drest...».

Dit is slechts een gedeeltelijke weergave van de goederen. Vooral voor de toponymie zijn deze manualen van groot belang:

Van 1762 werden die goederen afgestaan aan de grote tiendenheffers, met toelating van de souvereine raad van Brabant (17).

De pastorie stond op een «daghwant beneden de kercke van Vlesenbeke rond tsom in sijne haegen comende tegen de goederen peeter huygh cleedmaker tot brussel ten oosten, de augustijnen binnen brussel...» (18).

36. WAMBEEK

A) *Pastoor*

Z.E.H. Willem Jozef Verspacht van Opwijk, 57 jaar oud, werd door het kapittel van Mechelen in het jaar 1751 aangesteld.

Hij ontving $\frac{1}{3}$ van de tienden onder de parochie van Ternat. Het kapittel van Nijvel verzamelde de 2 andere deren evenals het kleine tiende, gezegd het «landsthiendeke» ten dele gelegen onder de parochie Ternat, ten dele onder St.-Katharina-Lombeek.

De pastoor had de tienden op het personaat van de kerk, de 3e schoof op een ander naest de «was bost beke», de 6e schoof «op de neerpaij van de middelgracht tot aen het Eliehondt» evenals de vleestienden op dezelfde plaatsen.

Tevens verzamelde hij de novalen in de ganse parochie. Van het kapittel van Mechelen had hij jaarlijks 160 gulden.

(17) K.A.Vl., Mandewaël vor de kercke van Vlesenbeek van den jaere verscheynende te Mertensmis en de Andriesmis ende Kersmisse 1609, fol. 1-9. Bijgevoegd is: «quod attesta Johannes B. Rogge, pastor 14 mey 1762».

(18) Ibid., fol. 14-20.

De pastoor had ook een half bunder «in 't Losgat van 't papevelt», 1 bunder op 't papeveld, 1 bunder en 3 roeden «op het dorevelt gewoonlijk het Lanckbunder genoemd», 1½ daghwant op het overblock, ½ bunder in ternath op den ondersten breembosch een kleine weide aen de Steenbrugge, 1 daghwant met 60 roeden in 2 delen in het losgat naer 't overdorp van den heykouter, item 50 roeden nabij de kerk, item 2 kleine weiden onder Ternath, de ene in 75 roeden en de andere 50 roeden, item 1 daghwant weide tegen het straetjen van de Masselstraedt; item 88 roeden weide tegen de meulebeek, item 20 roeden». Hij verhuurde al deze goederen.

B) *Onderpastoor*

E.H. Hiëronymus Benedictus Vonck kreeg 240 gln. van het kapittel van Mechelen.

C) *Koster*

De heer Franciscus De Feyter werd door de graaf van Cruyckenbourg aangesteld.

Hij had 1 dagwand landbouwgrond en 1 dagwand weide. Voor het opwinden van het uurwerk van de kerk ontving hij 12 gln. en 3 sisters tarwe, voor het halen van de hosties 2 gln. evenals 1 viertel tarwe en nog enkele broden.

D) *Kerk*

De kerk was aan de H. Remigius gewijd. Het schip van de kerk werd nu gebouwd en had een lengte van 80 voet en een breedte van 60 voet. De tiendenheffer op het kapittel van Nijvel gaf 12000 gulden, terwijl het overblijvende deel door de gelovigen werd bijgedragen.

Het hoofdaltaar vertoonde een schilderij met de aanbidding der koningen, terwijl de zijaltaren schilderijen weergaven enerzijds met de H. Remigius, anderzijds met O.-L.-Vrouw-ten-Hemelopneming.

De 3 klokken werden in 1748 gewijd. De tiendenklok werd aangeschaft met bijdragen van de tiendenheffer, de 2 andere met het geld van de kerkfabriek. Op de tiendenklok kon men lezen: «Campana decimalis Wambeke F. Drunot nos fudit 1743 S.T.N Maria ora pro nobis».

De broederschap van de H. Rozenkrans werd in 1637 opgericht.

De Dominikanen van Brussel kwamen op Palmenzondag, Pinksteren, het feest van de H. Remigius, de zondag na het feest van de H. Dionysius, de Minderbroeders van Brussel kwamen op Allerheiligen, de Minderbroeders van Ledeberg op Paasmandag en de Karmelieten van Muylen kwamen de 1ste zondag van september.

De grenzen van de parochie waren: St.-Kwintens-Lennik, St.-Martens-Lennik, Borchtlombeek, Liedekerke, Lombeek, St.-Katharina-Lombeek en Ternat.

E) *Kerkfabriek*

De kerkfabriek bezat 13 bunder grond, 3 dagwanden en 50 roeden, 192 gln. 2 st. 3 den. in cijzen, 10 raziëren en 3 viertel in tarwe. Ze was jaarlijks belast met 91 gln. 12 st. evenals met 10 raziëres.

De armentafel had 11 bunder grond, 1 daghwant en 50 roeden, 147 gln. in cijzen en 64¹/₂ sisters tarwe. Ze was belast met 46 gln. 8 st.

F) De communicerenden waren 700 in getale, de gedoopten 27, de huwelijken 12 en de sterfgevallen 18.

Dr. G. RENSON

UIT OUDE PAPIEREN :

HERTOG JAN IV HAD EEN «SOT»: JACOB SCOENWEDER

«Van Peteren Scoenweder omdat hi smeeet metten vuyst Margriete syn meysen / quytgegeven ter beden van meester Jacobe myns heren tshertogen van Brabant sot syns brueders ende meer andere goede lieden» Uit de 1424 rekening van de amman van Brussel (ARB-Rekenkamer, nr. 1270, f° 81).

IN HET PELLORIJN ZITTEN

Jan Wijds, «bleykere» te Brussel, had bij nachte de wijngaard van Jan Sanykels gans afgesneden «uyt groeter hate».

Als straf werd hij een hele voormiddag op een kar in de stad rondgevoerd «mit wyngartranken besteken» en 's namiddags «int pellorijn» tot den avond ten toon gesteld. Daarbij kreeg hij nog zes jaar gevang «ende dat hi niet dan water ende broet nutten en soude de vi jaren lanc» (ARB-Rekenkamer nr. 12.701, f° 72. Amman Brussel vóór 1423).

IN DE MAND HANGEN

Van Gheerde van Keerberghen ii dagen inde ledere geset ende i dach inde mande gehanghen ende xii jaer gebannen uut den Lande van Brabant om quaele, vule, onnutte boeverie die hy bedreef inder kerken aen vrouwen ende jouffrouwen / als men theilige sacrament ophief / syn manlicheyt toenende». Uit Ammans rekening van 1431 (ARB-Rekenkamer nr. 12701, f° 245 v°).

P. LEYNEN

Tisselt, een blik in de geschiedenis

De «heirbanen», het vertrekpunt

Met bijna volkomen zekerheid kan worden bepaald dat de Romeinen in de streek verbleven. «Heirbanen» doorsneden in die tijd ons land. Een tweederangsheirbaan verbond Tongeren met de Schelde; ze liep over Tienen, Leuven, Mechelen, langs Willebroek dwars door Klein-Brabant, waar ze te Bornem eindigde, bij de samenloop van Schelde en Rupel.

Romeinse oudheden getuigen van het verblijf der vreemde overheersers. Een stenen altaar, aan Jupiter toegewijd, werd te Bornem gevonden, terwijl tevens een helm en bronzen medaliën van de Keizers Commodus (180-192) en Caracalla (211-217) werden ontdekt.

In 1822 werd te Hingene een Romeinse begraafplaats (tumulus) blootgelegd, waarbij men tevens penningen, lanssen, beeldjes, vazen en muntstukken ontdekte.

Op het grondgebied van Leest werden door toedoen van de Mechelse Kring voor Oudheidkunde en Folklore belangrijke geschiedkundige en oudheidkundige opzoekingen gedaan. Nabij de «Steinmolen» - een oud boerenhof - in de kromming der Aa-beek, werden overblijfselen van een Romeinse nederzetting gelocaliseerd, waarbij tevens de vloer van een Belgo-Romeinse woning werd gevonden.

Te Blaasveld werden overblijfselen van een paaldorp gevonden.

Geschiedkundigen zijn het niet helemaal eens over de plaats waar de heirbaan Bavay-Hoogstraten over de Rupel liep. Volgens de Franse schrijver d'Anville ging deze baan de rivier over te Ruisbroek; hij beroept zich daarbij op oude Romeinse munten, die, in 1820, op de «Doornlaerhoeve» ontdekt werden.

Latere opzoekingen en opgravingen hebben echter geleerd dat de baan over de Rupel kwam te Rumst. Ze liep van Asse op Wolvertem, Ramsdonk, Tisselt, Blaasveld, Heindonk en Rumst. Volgens K. Moeremans is deze thesis de meest waarschijnlijke.

Het is echter een feit dat Rumst één der rijkste pleisterplaatsen voor de Romeinen was. Bij afbraak der oude kerk van Rumst bleek deze gebouwd met materiaal, afkomstig van een oud Romeins kasteel. Een rijke vondst van munten en beeldjes werd er tevens gedaan.

Ontstaan der gemeente

De dorpskom der gemeente Tisselt kan haar ontstaan te danken hebben aan de overblijfselen der oude heirbaan, die van Asse en Wolvertem langs Ramsdonk over Tisselt, Blaasveld en Heindonk, Rumst bereikte, en die in latere tijden doorsneden

werd door het baanvak Leest-Breendonk.

Onder de naam «Testelt» wordt voor het eerst over Tisselt gewaagd in een oorkonde, daterend van 1298.

In 1360 schrijft men «Tysselt». De rekening der goederen van de vrouw van Grimbergen vermeldt, met jaartal 1428-30: ... «de kapel en de kapelery van der Tyesselt», terwijl Wauters, in zijn «Histoire des Environs de Bruxelles» spreekt van een heerlijkheid, Tisselt genaamd, bezit van het huis de Berghes, baronnen van Grimbergen.

Een hoog-, een middel- en een laaggerecht werden te Tisselt geleid door een schepen en een drossaert. Tisselt had als zelfstandige gemeente, het recht de stormklok te luiden in geval van oorlog. Het bezat een cijns, die in 1429-30, 6 stuivers, 9½ deniers, enz. opbracht.

De schepenen van Tisselt werden benoemd door de heren van Grimbergen. De registers der schepenen, daterend van 1658, bevinden zich op de Griffie van Mechelen. Een nobel moest betaald worden aan de schepenen van Grimbergen, waarbij als extra-belasting een spijsdeel moest opgebracht worden voor de abdij van Grimbergen.

Wat de oorsprong van de naam «Tisselt» betreft, men is de mening toegedaan, dat deze benaming te danken is aan het feit dat de oostelijke zuiderkant van Willebroek, in vroegere tijden een uitgestrekt distelveld was, dat van «deistelt» en «teistelt», door de eeuwen heen het huidige «Tisselt» werd. Wat hier ook van zij, er bestaan tevens andere verklaringen, bv. Testelt of Tisselt uit «te este-lo» (lo = bos; est = tak), - absolute zekerheid aangaande de herkomst van de naam is er niet.

OORSPRONG EN ONTWIKKELING DER GEMEENTE

«Villa» te Rumst, aanvaardbare oorsprong

Vaste gegevens omtrent het ontstaan van sommige gemeenten ontbreken in ettelijke gevallen. Over het algemeen was in de middeleeuwen een zogenaamde «villa» de meest markante oorsprong van dorpen of heerlijkheden. Onder «villa» verstaat men een samenhang van landelijke goederen bestuurd door een «heer». In de hutten, gebouwd rondom de verblijfplaats van de heer, verbleven zijn onderdanen, die op de verafgelegen landerijen, hun eigen villa, bestuurd door een «villicus» of hofmeester exploiteerden.

Regelmatige overstromingen hadden in die tijd plaats in het gewest. Het tij bracht dagelijks de polders uit het Willebroekse onder water, zodat slechts de hogergelegen landerijen konden bewerkt worden. Ze bleken echter te ver afgelegen voor het dienstvolk van de heer van Rumst, bij wie de ganse streek in dienst stond.

Hierdoor ontstonden hoeven of curtes der boeren, waarbij talrijke hutten van de laten, de villa's omgaven.

Het Willebroekse verrijst

Achtereenvolgens ontstonden Blaasveld, op de uitgestrekte vlakke die de hoogten van Willebroek afzoomde; Willebroek, dat tussen het zompige Rupelbroek tot stand kwam, terwijl aan de oostelijke zuiderkant Tisselt verrees. De rietvlakte ten westen van Willebroek gelegen werd Ruisbroek, terwijl aan de oostelijke zijde van Tisselt, de brede bebouwbare strook, Breendonk werd genoemd.

Blaasveld en Tisselt gingen in den beginne vlugger vooruit dan Willebroek dank zij de grote baan van Bavay naar Rumst. Door de centrale ligging tussen de twee dorpen werd Willebroek verkozen als de plaats waar de eerste kerk uit het gewest zou worden gebouwd.

In het midden der XIIe eeuw besliste Nikolaus, bisschop van Kamerijk, te Willebroek een kerk te bouwen, speciaal voor de inwoners van Willebroek en Tisselt.

In 1180 stond de bisschop van Kamerijk, Roger de Warin, de St.-Niklaaskerk af aan de Augustijnerabt van dezelfde stad.

In 1218, ten tijde der kruistochten, predikte Jacobus van Vitry, kanunnik der abdij van Oignies in de St.-Niklaaskerk te Willebroek. Leenheren en laten konden toen deze beroemde redenaar beluisteren.

Tussen de jaren 1310 en 1325 gebeurde de indijking van de Rupeldijk.

Tisselt bezat in 1435: 45 en in 1480 slechts 36 woningen.

DE WILLEBROEKSE VAART

De noodzakelijkheid der waterwegen

De goedkoopste vervoerwegen voor handelsprodukten zijn, door de eeuwen heen, de waterwegen geweest. Toen de mens leerde handel drijven, waardeerde hij het gebruik van vaartuigen en volgde hij de loop der rivieren. De gilden hadden er alle belang bij over eigen waterwegen te beschikken aangezien weinig tolgeld op dit soort van vervoer geheven werd. Zij zorgden ervoor, desnoods met eigen middelen, dat de waterwegen volledig bevaarbaar bleven. Zij verkregen een vergunning van Hertog Jan IV om de Dijle tot Waver te kanaliseren. Zij wisten het zelfs zover te brengen, dat hun de toestemming gegeven werd, sluizen te bouwen. De schutsluizen, de zogenaamde sassen bestonden nog niet zolang. Het principe berust op een schip dat van één watervlak naar een andere hoogte wordt gebracht. De eerste schutsluizen dateren van 1300 en zijn van Nederlandse oorsprong. Te Milaan werd de eerste gebouwd in 1436. Leonardo da Vinci hield zich intens met het probleem der sassen bezig. Toen met het graven van de Willebroekse vaart begonnen werd vormden de sluizen de technische nieuwigheid.

Verbinding met de zee

Een verbinding van Brussel met de zee scheen noodzakelijk. Filips de Goede gaf in 1434 aan Brussel de vergunning om de loop van de Zenne, langswaar de scheepvaart van Brussel geschiedde, recht te trekken en tevens om sluizen te bouwen tot Vilvoorde. De eerste sluis te Neder-over-Heembeek werd gebouwd in 1435. De verbinding met Henegouwen kwam tot stand door kanalisatie van de Zenne tot Halle.

Het idee tot het bouwen van een kanaal dat zou vertrekken uit Brussel en zou lopen naar Rupel of Schelde, nam meer en meer vaste vorm aan. Het kanaal zou gevoed worden met water van de Schelde of de Rupel, en van de Zenne of de Zuun.

Een onmiddellijk verzet van de Mechelse autoriteiten volgde, na voorlegging van het plan. De stad hield tolrecht op sommige produkten, terwijl te Heffen de schepen gedwongen werden te stoppen, door een over de rivier gespannen ketting.

De vaart komt er!

Onder het bewind van Maria van Bourgondië kwamen de Brusselse magistraten opnieuw met hun plan voor de dag. Op 4 juni 1477 verkregen ze de zo verlangde bouwvergunning.

Karel Moeremans vermeldt een oude oorkonde, handelend over de akte van 4 juni 1477:

«Als men XIV honderd 77 screef / Was vrou Marie van Brabant Hertoginne / Nadat Karel haer vader voor Nanci doot bleef / Aen haer hoochst werd eerst verzocht ter stadt gewinne / 't Welc si consenteerde door trouwe en minne / 't Water te halen uyt Ruppel oft Schelden / Naar Brussel te bringhen tot in de Zinne / Gravende door bosschen, bempten, straten, velden / Al willende voorleden dienst vergelden».

Oorlogen verhinderden ten slotte de uitvoering van dit project.

Een halve eeuw later, op 7 november 1537 werd de vergunning hernieuwd door Karel V, om een kanaal te graven via Vilvoorde en Willebroek, dat te Boom in de Rupel zou uitmonden. De plannen stamden van G. Rinaldini, Italiaans ingenieur.

Verzet van Mechelen en Vilvoorde volgde. Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden, besliste echter, dat er niet te protesteren viel; en ze schonk de verlangde toelating aan Brussel, op 30 mei 1550.

Jean de Locquenghien, ridderheer van Koekelberg, aarzde ditmaal niet meer. Hij had zich tot doel gesteld de verbinding van Brussel met de zee te verzekeren. Op 16 juni van hetzelfde jaar, trok de Brusselse magistraat in groot ornaat naar Willebroek, om er het werk in te zetten. Te Brussel begon men drie maand later, op 17 september 1550.

Het opwerpen der dijken op verschillende plaatsen der vaart voorzien, werd geraamd op 7 à 800.000 gulden, wat een

vrij aanzienlijke som was voor die tijd.

Vier sassen moesten gebouwd worden om een waterpeilverschil van 14 meter uit de weg te ruimen.

Het sas van Tisselt

In 1554 werd het Sas van Tisselt gebouwd, door 11 werklieden van Brussel, voor de som van 17.000 gulden. Drie jaar en half hadden de werken geduurd: de bedding was gegraven, de verschillende sluizen werden in gereedheid gebracht en de dijken opgeworpen. Met de raad en medewerking van Simon Maartense, burgemeester van Zierikzee, werd, na de verkregen toelating van Maria van Hongarije, op 20 januari 1554, de Rupeldijk doorgestoken. Het werd een werkelijke ramp voor Tisselt. Op een 50tal meter vóór het dorp werd de dijk weggespoeld en het grootste deel der huizen vernietigd.

Op 11 augustus 1555 werd het sas volledig afgebroken. Gespecialiseerde werklieden bouwden de nieuwe sluis, ditmaal met grondvesten op vaste bodem, in plaats van metselwerk op houten pijlers, zoals het de eerste maal gebeurd was. Hetzelfde jaar werd belastingskwijtschelding toegestaan tengevolge van de schade, door de binnenstromende wateren aangericht, waarbij tevens goederen werden verkocht van de cure, ter herstelling van de dijken.

De stuwing van de watermassa van de Rupel tot Tisselt was te geweldig, waardoor de streek regelmatig blootgesteld werd aan dijkbreuken. Besloten werd een tussensas aan te leggen te Willebroek.

De weg met de zee ligt open

Op 10 oktober 1561 werd het kanaal plechtig ingehuldigd en voor de scheepvaart opengesteld. Een grote prijskamp had te deze gelegenheid plaats: binnen een termijn van acht dagen moest Brussel bereikt worden door middel van zeilen. Het werd een apotheose, waarbij gedurende acht dagen en acht nachten gefuifd en gefeest werd.

Van zodra het kanaal werd opengesteld voor de handel werd tussen Brussel en Antwerpen een publieke veerdienst ingericht, met Willebroek als pleisterplaats. Het vervoer kostte 10 stuivers per kop en halve prijs voor kinderen onder de 12 jaar. De reis tot Willebroek nam normaal een tijdsverloop van 6 uren in beslag.

De schepen werden bij het begin met zeilen voortbewogen; bij windstilte werden zij voortgetrokken door «lijnlopers». Na uitbreiding van de scheepvaart werden ze dan vervangen door paarden.

Van dorp tot dorp werden de boten naar de volgende standplaats getrokken. Boeren vonden daarin een zeer welkome bijverdiensite. Zelfs te Tisselt stonden verschillende paarden voor dit werk beschikbaar.

In 1697 kwam Peter de Grote van Rusland naar de Willebroekse Vaart om er de verschillende sluisstelsels te bestuderen. Hij verbleef geruime tijd te Willebroek en hielp metterdaad mede bij het versassen van schepen, openen van sluisdeuren, enz.

BEROERDE TIJDEN

Spaanse muiters

In 1566, toen de uitspattingen der Beeldstormers plaats grepen, zond Filips II, de hertog van Alva naar onze streken, om er de groeiende ontevredenheid van het volk in de kiem te smoren.

Het werden beroerde tijden voor Klein-Brabant. Omwille van het niet uitbetalen van hun soldij plunderden muitende Spaanse soldaten hele gewesten.

In 1578 werd al het goud en zilver van kerken en kloosters uit het Mechelse aangeslagen. De hand werd gelegd op «alle silveren cassen, op alle cieraten, juwelen ende costelijckheden van die kerken ende cloosters; ende dit geschiedde door orde van den prince van Oranje» (Mechelen, Stadsarchief Van Doren, Inventaire IV. blz. 289-290).

Intussen onderhandelde de Raad van State met de Spaanse muitelingen, om de terugtrekking uit onze gewesten te bekomen. Na de onderhandelingen, die in het Sashuis te Klein-Willebroek plaats grepen, en waarbij geen afdoende uitslag werd bereikt, zakten de Spanjaards uit Aalst, Maastricht en Willebroek naar Antwerpen af, waar ze hun gruwelijkste plundering, Spaanse Furie genaamd, begonnen.

Van deze periode dagtekent het «Spaans Kasteeltje», een boerderij door een wal omringd, die de bewoners tegen de muitende Spaanse krijgslieden moest beschermen.

In 1683 werden de Spanjaards uit ons gewest verjaagd door de Fransen, die bij hun intrede Willebroek, Ruisbroek, Kalfort, Tisselt en al de dorpen tot Humbeek in brand staken.

In 1686 werd Tisselts oppervlakte geschat op 446 bunder, waarvan 332 b. bebouwde gronden, 110 b. bossen, 4 b. heide. Het getal huizen bedroeg 73, en omvatte 3 brouwerijen, 9 herbergen en 4 winkels. Als belastbaar inkomen wordt een som van 8822 gulden vermeld.

TISSILT TIJDENS DE BOERENKRIJG

In 1792 kwam ons land, na de veldslag tussen Oostenrijk en Frankrijk te Jemappes, terug onder Frans beheer. Tisselt werd in het jaar III ingedeeld in het «Département des deux Nèthes», bij het kanton, waarvan Willebroek de hoofdplaats was. Buiten Tisselt en Willebroek omvatte dit kanton tevens Ruisbroek, Blaasveld, Heffen, Leest, Hombeek en Battel.

Stelselmatige plunderingen; opeisingen van alle aard; beletten van godsdienstuitoefening; echtervolgving der priesters.... het waren allemaal vergrijpen waaraan de Franse overheersers zich schuldig maakten.

Klein-Brabant te weer !

Tegenstand brak openlijk los, toen de loting werd ingevoerd en onze jongens werden opgeëist, om dienst te nemen in het Franse leger. Overal in Vlaanderen braken gewapende opstanden los. Kerkportalen worden opengebrouken, doopregisters verbrand. De Tisseltse Brigands sloten zich onmiddellijk aan bij deze van Londerzeel, waar men een leger van 2000 man op de been wist te brengen.

Te Willebroek werden in juni 1798 de kerkdeuren die verzegeld waren, door Rollier en zijn mannen opengebrouken, en al zingend trok men de kerk binnen. De Franse bezetting, die hiervan verwittigd werd, wilde ingrijpen, maar werd met stenen bekogeld en weggedreven.

Een bijeenkomst der erkende leiders volgde hierop. Men zou trachten de buitengemeenten onder de wapens te roepen, en de plaatselijke bezettingen te verjagen of te vernietigen. De steden, hierdoor in beroering gebracht, konden bij verrassing overmeesterd worden. De formeel beloofde hulp uit Engeland en Oostenrijk zou niet langer uitblijven...!

Terwijl Van Gansen de Kempen voor zijn rekening nam, zou Rollier met zijn volk uit Klein-Brabant, Vlaanderen binnentrekken en doordringen tot vlak bij de Wester Schelde, om er de hulp van Engeland af te wachten. Met volle geestdrift werd dit plan ten slotte goedgekeurd.

En de strijd brak los. Corbeels maakte zich meester van Turfthout en Hoogstraten; Van Gansen overrompelde Geel; Rollier rukte met gans Klein-Brabant Vlaanderen binnen. De Fransen ondervonden veel hinder met hun zwaar gerij op de modderige Vlaamse wegen, terwijl de boerenjongens daarentegen de binnenwegen gebruikten, die voor hen geen hinderpaal opleverden.

Rollier kreeg intussen bevel meester te blijven van de Willebroekse vaart. Een uit Duinkerken vertrokken schip, varende onder Franse vlag, werd overmeesterd door de jongens van Tisselt en Willebroek en te Willebroek ontladen.

St.-Amands, brandpunt van de opstand

Overal in Klein-Brabant werd de opstand aangevuurd. Op 21 oktober luidden de klokken over ons gewest en werden de Franse besturen verjaagd. Gans Klein-Brabant stond op stelten, en St.-Amands, de geboorteplaats van Kommandant Rollier, werd het brandpunt van de opstand. De poorten der kerk werden er opengebrouken en een plechtig Te Deum gezongen. Rolliers

leger telde toen 3000 manschappen, ingedeeld in groepjes van 100 man. Iedere groep kreeg een bepaalde sektor te verdedigen. Het fort St.-Margriet, bij de samenloop van Rupel en Schelde te Hinge, werd ingericht tot legerkamp. Te Blaasveld werd Jan Peeters kapitein over de groepen van Tisselt en Blaasveld.

Toen trok Rollier met zijn legertje, dat in zekere mate georganiseerd en gedrild was, vanuit St.-Amands naar Dendermonde. De Franse bezetting, die geen weerstand bieden kon aan de aanvallen der Boerenjongens vluchtte naar Brussel, terwijl de «Brigands» de verlangde geldmiddelen en een aantal moderne karabijnen in de stad aantroffen. Rollier trok verder naar Zele, maar zijn poging mislukte, door het feit dat hij op een versterkte Franse nederzetting stuitte.

Ondertussen maakte Jozef Peeters twee Franse officieren gevangen, terwijl hij, daags nadien, een schip met krijgsvoorraad wist buit te maken te Tisselt.

Rollier vond Klein-Brabant een van natuur uit prachtig beschermde stelling, met slechts één enkele schaduwvlek: de zuidkant, die volledig openlag. De vijand werd steeds verrast door de talrijke, vinnige aanvallen van onze jongens die meestal deze schermutselingen beheersten. De Franse soldaten werden ongerust. Parijs en Brussel werden ongeduldig. Men kon maar niet begrijpen dat een handvol «Brigands» het leven der Fransen zuur maakte en hen zelfs verliezen wist toe te brengen. Generaal Rostoland werd tenslotte door de hogere leiding belast om af te rekenen met Klein-Brabant.

Gewapende korvetten voeren ondertussen Rupel en Schelde op, om te voorkomen dat de boeren zouden ontsnappen. Het Franse legercorps werd in drie groepen ingedeeld. De eerste legergroep, onder bevel van Generaal Rostoland, die vanuit Dendermonde naar St.-Amands en Bornem zou afzakken, telde 5000 manschappen; Generaal Beguinot voerde het bevel over de tweede afdeling die vanuit Antwerpen, over Mechelen naar Willebroek zou oprukken; haar sterkte bedroeg 3000 man. De derde groep tenslotte, stond onder bevel van Generaal Meinsveeg en volgde de beide oevers der vaart, komende van Brussel, waar de Patriotten zouden verpletterd worden.

Rolliers leger telde nu 7000 man. De ene helft stond onder het bevel van Juliaan Rollier te St.-Amands en te Bornem; de andere helft, onder bevel van Dikt Rollier, legerde te Kapelle-op-den-Bos, Tisselt en Willebroek. Ze waren regelmatig gewapend en ingedeeld gelijk het geregelde troepen past.

De laatste strijd

Aan de verschillende Franse afdelingen werd op 31 oktober bevel gegeven op te rukken naar Willebroek, om er op dezelfde dag de vereniging der troepen te vieren. Hun plan mislukte echter in die zin dat de Fransen meer dan doodgewone weer-

stand ondervonden. Twee dagen moest generaal Meinsveeg te Kapelle-op-den-Bos vechten; 11 huizen en de kerk werden er afgebrand. Ook te Tisselt duurde de strijd twee volle dagen, eer het dorp kon worden overrompeld. Vijftien huizen werden er met de grond gelijk gemaakt. Het was slechts op 4 november dat Meinsveeg naar Willebroek kon oprukken. Hoe de Fransen aanvielen, de boeren vochten met steeds meer moed. Geweldige verliezen werden langs beide kanten geleden. De Fransen zochten hun heil in een overhaaste vlucht.

In Klein-Brabant galmden op 5 november overal de alarmklokken. Meinsveeg herstelde zijn gelederen te Tisselt en had uit Brussel nieuwe manschappen bijgekregen zodat zijn effectieven tot 3500 man werden opgedreven. Opnieuw begonnen de Fransen hun aanval op Willebroek. Maar de boeren gingen met zoveel onstuimigheid te werk dat de vijand telkens werd teruggedreven. Op hetzelfde tijdstip kreeg Dikt Rollier bericht uit Tisselt dat Meinsveeg langs beide oevers der vaart naar Willebroek oprukte. Dwars door de velden trokken de boerenjongens naar Tisselt, maar tegen de Franse kanonnen vermochten zij niets, zodat ze zich noodgedwongen moesten terugtrekken.

Op de vlakte van Hingene, waar de boerenjongens volledig omsingeld werden, had de laatste strijd plaats. Er bestond geen verdere uitweg. Naar het bevel van Rollier verspreidden zijn jongens zich naar alle kanten, en sloten zich later aan bij de Brigands uit de Kempen. De strijd in Klein-Brabant was gestreden. Het werd voor ons boerenleger een eervolle nederlaag in een kamp voor «Outer en Heerd», in één der beroedste tijden die Klein-Brabant ooit meemaakte.

TOESTAND IN DE VORIGE EEUW

Na de zware nederlaag der boerenjongens werden de goederen der kapel van Tisselt door de Franse Republiek aangeslagen. Het zogenaame «zwart goed» werd door sommige burgers aangekocht, een ander deel werd in 1803 door de armbesturen van Tisselt en Willebroek verdeeld. Het derde deel bleef eigendom van de kapel.

In 1810, op de laatste dag der maand april, kwamen keizer Napoleon en keizerin Marie-Louise van Oostenrijk, op doorreis, langs Tisselt, waar ze met vreugdekreten en kanonschoten werden begroet. Langs beide oevers der vaart trokken de keizerlijke gasten op naar Willebroek, waar een geweldige volkstoeloop plaats had.

Na 1815, bij de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden, werd het verkeer uiterst levendig, door de betrekkingen van Den Haag, Antwerpen en Brussel onderling.

In 1827 kwam Willem I via Tisselt naar Willebroek, waar te zijner eer een dansfeest werd ingericht op schuiten, die in de vaart nevens elkaar werden gelegd, en waarover voor de gelegenheid een dansvloer werd getimmerd.

In 1828 brak de dijk nabij het kasteel van Baeckelmans door. De velden stonden blank tot Leest, waar het water zich in de Zenne stortte. De vaart liep leeg tot aan het sas te Humbeek. Een zelfde onheil deed zich eveneens voor in 1839.

Eén der sassens op de Willebroekse vaart, die het hoogtepeilverschil van 14 m helpen overwinnen.

Geleidelijk groeide het cijfer der bevolking. In 1831 telde men 1659 inwoners; in 1846: 1702 en in 1902 waren het er 2050. De bebouwde oppervlakte had zich tevens uitgebreid. In 1846 omvatte de gemeente 358 ha graangewassen, 77 ha nijverheidsgewassen, 14 ha weiden en 1 ha luthoven.

BRUSSEL - ZEEHAVEN

De publieke veerdienst en zijn moeilijkheden

Door de ononderbroken periode van woelingen en verwoestingen werd de economische bedrijvigheid van het land volledig lamgelegd. Gedurende al die tijd werd niet de minste verandering of verbetering aan de vaart aangebracht. Er bleven steeds dezelfde schepen, getrokken door «lijnlopers» of paarden. Dezelfde publieke veerdienst tussen Brussel en Antwerpen bleef bestaan die overigens de grootste bedrijvigheid met zich meebracht.

Trekschuiten vervoerden de reizigers tot Klein-Willebroek, waar ze in zeilschepen overstapten. Het aangenaamste en meest geliefkoosde gedeelte der reis was de reis Brussel-Willebroek,

en ze was voor de overheids- en regeringspersonaliteiten een speciaal genot. Hun middagmaal gebruikten ze in de zaal der sasmeesters, het oude sashuis.

De verdere reis, naar Antwerpen toe, was minder aangenaam. Men moest soms tot middernacht het tij afwachten, om te Klein-Willebroek aan boord te kunnen gaan. De schepen bleken verder niet erg opgewassen tegen de gevaren van springvloed en stormen: in 1785 hadden er zelfs twee rampen plaats, waarbij mensenlevens te betreuren vielen. Hierop besliste Brussel een steenweg aan te leggen, die van Boom naar Antwerpen liep. Daardoor werden in ruime mate de toekomstmogelijkheden van Boom en Willebroek vergroot.

Voorstellen

Een periode van voorstellen en ontwerpen betreffende de verbetering der vaart volgde hierop. Een eerste ontwerp ter vergroting der vaart werd op 21 december 1825 door de h. Teichman, Nederlands ingenieur van de Waterstraat, neergelegd. Hij stelde voor de diepte tot 6 meter te brengen en de monding van de Rupel naar de Schelde te verleggen, met één van Tisselt weggaande vertakking.

Door de Brusselse magistraat werd dit voorstel verworpen, maar men nam er kort nadien een ander aan, dat de loop der vaart behield, maar de diepte op 3,20 m bracht. In 1829 begon men met uitvoering der werken, die door de omwenteling van 1830 stilgelegd werden. Na de herstelde rust gingen tot 1836 de werken verder. De bedding der vaart werd verdiept en de sluisen vergroot om schepen met grotere diepgang toe te laten.

Op initiatief van ingenieur Lambert werd in 1868 de stoom voor het eerst toegepast bij het voortstuwten der boten. De sleepboten, logge vaartuigen met platte kop, werden met stoom bewogen en hadden aan één der zijden een groot kamwiel, waarin een ketting paste, die van sas tot sas onder water lag.

Door de evolutie der economische bedrijvigheid werd te Brussel de «Société anonyme du Canal et des Installations maritimes de Bruxelles» gesticht.

Verbouwing tot zeekanaal

De stichting der maatschappij werd toegestaan en door de Kamers gestemd op 11 september 1895. Doel was de vaart te verbouwen tot zeekanaal. Het aanvankelijk kapitaal dat 33,5 miljoen F bedroeg werd tenslotte tot 70 miljoen F opgevoerd.

Aanpassingswerken, die onmiddellijk werden uitgevoerd, bestonden vooral uit:

1. De diepte der vaart op 5,50 à 6,50 m brengen om toegang te verlenen aan schepen met 5 m diepgang;
2. De breedte op de bedding diende op 20 m en die der

waterlijn op 30 à 40 m gebracht;

3. Men voorzag twee sluizen, nl. te Kapelle-op-den-Bos en te Willebroek, waardoor het sas van Tisselt kon uitvallen: het werd weggenomen tijdens de winter 1912-13.

4. De vaart werd, door een afleidingskanaal van Willebroek naar Wintham, waar een eindsluit moest aangebracht worden, rechtstreeks met de Schelde in verbinding gesteld.

Deze in 1908 aangevangen werken, evenwel door de oorlog 1914-18 onderbroken, werden slechts in 1922 beëindigd. 12 november 1922 werd de voorname datum voor «Brussel-Zeehaven»: de Willebroekse vaart lag immers open voor het groot verkeer!

KAREL DE DECKER

UIT OUDE PAPIEREN :

VERLEIDING

Henri Joseph Moïsnil, 34 jaar oud, geboren te Namen, «orfèvre», was patrouillant van de drossaard van Brabant te St.-Pieters-Woluwe. Sedert 25 maart 1773 was hij in hechtenis gehouden, voor een zaak in verband met een Genneton Wassin, die een «mocquerelle», was, wonende in de Vuurwerkstraat bij de Grote Zavel.

Drie tot vier maanden geleden had ze in een café op de Waversesteenweg op de ruit getikt en gezegd: «Venez boire». Hij had nog niet gegeten en at een boterham. Daarna dronk hij een pint bier waarin, naar hij beweerde, «elle avoit mis de la muscade».... Later kwam daar een soldaat surnumerair uit Leuven, die ook binnengeropen werd. Samen dronken ze enkele potten Leuvens bier, waarna ze met de vrouw naar Leuven trokken. Ze was dronken en ze hadden haar een «muilpeer» gegeven. In de zaak is er ook sprake van «le cabaret de la barriere a Weul» (Woluwe) op de Leuvensesteenweg.

(RAB, Dross. 168)

C. THEYS

Uit het vroegere volksleven

Kwakzalvers in de 18de eeuw

In een bijdrage over leurders en landlopers vroegertijds kan vastgesteld worden dat er in de 18de eeuw heel wat raar volk over het land reisde en trok (ESB, 1957, blz. 460-462).

Daaronder trof men ook zg. operateurs en kwakzalvers aan. In juni 1759 werden aldus twee zulke mannen van het vak aangehouden te Wommelgem waar, naar ze zeiden, ze door een boer ontboden waren voor een kind met een hazenlip.

De eerste was Lenaert Schopp, 41 jaar oud, «uyt het Triers landt» wonende sedert jaren te «Hutte bij Cempen Nederstift van Ceulen». Hij was reeds veertien jaar gehuwd met Anna Maria Hesch, ook geboren te Hutte. Hij was «operateur van professie houdende hem tegenwoordigh tot Visseldijck» met zijn vrouw, zijn zes kinderen en zijn schoonmoeder. Ook daar waren «alle sijne bagagien met een karre om ze te vervoeren». Sedert een jaar was hij uit Hutte vertrokken «om dieswille dat het landt geruineert sijnde door de legers (wat inderdaad het geval was) en alles aldaer soo dier was, dat er geenen middel en was om te leven, ende veel volck om die eygenste reden vertrocken is»... Met heel zijn hebben en houden vertrokken, had hij te Aubel «lande van Limburg», zijn neef, Jan Mathijs Hecking, aangetroffen, «den welcken aldaer drogen vercocht als sijnde sone van operateur»...

Jan Mathijs Hecking was 26 jaar oud, geboren te «Gellen bij Sittaert». Sedert vijf jaar was hij te Keunigswinter gehuwd met Maria Anna Wijnants, 27 jaar oud, dochter van een operateur. Hij ging gekleed in een «blouw friesche cleedt met kraeg en opslaegen van blouwe pluche» met een effen rood vest. Als «ekipage» had hij niets anders dan een «sael ende twee fondelpistolen (pistolen in holsters aan beide zijden van het zadel) met een husaere thoom.»

Te Aubel was Schopp drie maand gebleven en had er «droghen, balsem ende elixir ende andere medicamenten vercocht». Op zijn rondreis was hij ook gepasseerd te «Bruyst bij Eysden op de Maese».

Van uit Eysden was hij verder getrokken over «Winimerdinghen lande van Luyck, een uer boven Hasselt», verder over Heist-op-den-Berg, Putte, Mechelen, Perk, Vilvoorde en Brussel. Te Vilvoorde had hij twee nachten gelogerd en te Brussel was hij maar enkele uren geweest. Van hieruit was hij weer verrukken naar Boeckhoudt, Broechem waar hij een kind van een hazenlip genezen had, Visseldijck.... Al dat reizen en trekken geschiedde met kar en paard maar het paard huurde hij telkens onderweg. Zijn neef had een «kleyn peerdeken» om des zondags drogen te verkopen. Onderweg had hij kennis gemaakt met een notaris Loomans, van wie hij een attest had gekregen.

Als het waar was wat hij verklaarde - en dit schijnt wel, was hij niet de eerste de beste kwakzalver. Hij beweerde immers «eene wetenschap te kennen voor de doofhevd, voor de plecken op de ooghen ende voor haesemonden te genezen. Te Schinnen Valkenburgland had hij een kind van een «haesemont» genezen. De drossaard van Visseldijck, de schouteth van Zandhoven en die van Borsbeek hadden hem de toelating verleend om drogen te verkopen. Al de «curen» of genezingen die hij bewerk had waren opgetekend in een «cleyn register becleedt met een vergult pampier».

Een genaamde Jean Joseph Moussiau, 41 jaar oud, «voiturier et cabaretier» te Limal verklaarde dat er een man met een paard was gekomen en om haver had gevraagd. Daarin had hij eerst een bestelde pint bier gegoten en daarna zelf een pint gedronken.

Vermoedelijk had men hem beschuldigd van valsmunterij, want er werd hem gevraagd «met wat ingredient hij aen het silvergeldt kan geven de couleur van goudt». Dat had hij nooit gedaan antwoordde hij.

Tegen onze twee «operateurs» kon blijkbaar niets bijzonders ten laste worden gelegd, maar wet was wet en ze werden buiten de grenzen verwezen.

Schopp was vijf voet groot, had een «wit aensicht, wit bruyne ooghe, den neus geproportionneert, het heyr bruynachtig ende plat, blondt van baert, draegende eene gevlochten keue redelijck lanck, redelijck dick, gecleedt met blouwen friessche casack met een roode trijpe veste met rose cnoppen, leere broeck met breede effen galon». Zo zag hij er uit toen hij aangehouden werd, maar zijn staatsieklere bestonden uit «twee blouwe laecken cleederen met pinsbacke cnoppen, een van dese cleederen sijnde met roodt gevoedert, de opslaegen oock roodt, d'ander gevoedert met blouw, oock een roode veste met pinsback met goude galon».

De «ekipage» van het paard bestond uit een rode «schabbernack» geborduert met gaeren van differente couleuren», te Maastricht voor 5 schellingen gekocht.

Als men even nagaat hoe onze operateurs er uitzagen en gekleed waren, is er niet veel verbeelding nodig om zich het merkwaardig schouwspel en de volkstoeeloop voor te stellen wanneer de bontgekleurde stoet in het dorp binnenkwam. De mannen te paard voorop, de vrouwen en kinderen in de kar of te voet erachter.

(RAB, Drossaarderij nr. 128)

CONSTANT THEYS

*
* *
*

Diefstallen in 1740

Op 30.9.1740 was Albert Harnie, 46-47 jaar oud, smid, wonende te St.-Pieters-Leeuw, «in den gehuchte van Brucom», bezig met «cladden» af te voeren van het land van de weduwe Renier van Cutsem, achter het «Withuys», toen zijn vrouw, Franciska Broeckmans of van den Broeck, in de 60 jaar oud, hem kwam zeggen dat hun huis geplunderd werd. De dieven waren binnengedrongen langs de «vloere» en hadden een opening gemaakt in de lemen wand van de «spinne (voorraadkamer)». De volgende zaken waren verdwenen uit drie kisten die in de kamer stonden: «witte lijnwaerten caussens, een laecken kasack treckende op sijn ros, met sijn laecken juppon oock ros, twee witte lijnwaerte casacken, een rosse carsije juppon (soort van wollen stof, grof gekeperd laken, waarvan de soldaten weleer jassen droegen), leire broeck, een gestrepten coleuren snutdoeck op sijn ros, twee crawatten, een paternoster die in de zak stak, 6 tot 7 gulden uit een laeyken (van de kist), twee blouwe voorschouden, een rosse stoffen rock». Uit de derde kist werd vermist een stuk «geblijckt linnen van 24 ellen». Het «heymes» (kapmes) dat gewoonlijk in de keuken in een «klampe» was staande nevens de keukendeur, lag op de grond en op de zolder boven de kamer waren sporen van «coeyestr.» en er was een gat in de «weeghe» (lemen wand).

Jan Heymans, 26 jaar oud, werkman bij Martinus van Cutsem, had aan officier Jan van der Poorten gezegd, dat hij twee mannen naar de «Galghe straete» had zien gaan «ontrent het Lieve Vrouwke in de Leeuwstraete en vervolgens de Cruysstraete ende naer den Coninck van Spanje» (een nog bestaande herberg), ofte Hottenhuys ontrent de «Handt» (te Ruisbroek).

De officier had de inbrekers vervolgd tot «plat voor het nieuwt huys van Sebastiaan Wijnant en ze gelede in de herbergh de Croone (die nog bestaat) ontrent de kercke (er recht tegenover) van Ruisbroeck». Samen met Joos de Greef, officier van Ruisbroek, 42 jaar oud, (die bezig was «boonen op te binden»), werden ze dan overgebracht naar de herberg «De Hert», nabij de kerk van St.-Pieters-Leeuw.

Arnoldus van der Linden, «drossart ende stadthouder van den leenhove van St.-Peeters-Leeuw», leidde het onderzoek, dat ingesteld werd.

Een van de daders, een genaamde de Smet, had drie jaar te Asse gediend bij Guillam Faceel en werd er afgedankt omdat de kinderen van de boer intussen groter waren geworden en er geen knecht meer nodig was. Hij had geen ander werk gevonden en was daarom wel verplicht te gaan bedelen. In het hospitaal van «Sint-Quirijn» te Brussel had hij kennis gemaakt met een jongen met wie hij naar het te bestellen huis was gegaan. Dit huis was gesloten, maar ze slaagden erin de klink van de achterdeur, aan de kant van de boomgaard, op te heffen «bij middel van een snoerke daeraen hangende». Ze zochten naar eten maar vonden er geen. Er stonden echter drie kisten, waaruit zij de vorengenoemde voorwerpen ontvreemdden, borgen alles in een zak en wilden er naar Brussel mee terugkeren om het goed te verkopen en de buit te verdelen. Aan de rechters verklaarde hij dat hij uit bittere nood had gehandeld. Hij werd veroordeeld om op het hoogste van de dag te Brussel op de Grote Markt met scherpe roeden «to den bloede» te worden geseseld en werd voor twaalf jaar uit Brabant verbannen.

Een andere, Carel Herincx, 30 jaar oud, stadsvondeling, opgebracht te Bollebeek, had de nacht doorgebracht te Ganshoren bij Judo van der Velden. Daarna was hij mis gaan horen te Brussel en zich vervolgens begeven naar St.-Peters-Leeuw om er te logeren en verder naar Zinnik te trekken om er dienst te nemen bij de «Waelen, de Fransche tael niet in het minst verstaende». Te Leeuw was hij 's avonds aangekomen te 7 uur ... recht naar de Vogelen Sanck. Hij kende het huis doordat hij er veertien dagen vroeger nog geslapen had, op de «hooischelf» van de paardenstal. Hij werd voor acht jaar verbannen.

Een medeplichtige Jan Delhaye, was maar elf jaar oud. Hij werd geboren te Herne. Zijn ouders waren beroepsbedelaars en «werkten» gewoonlijk in de streek van Halle. Hij verklaarde dat hij met de Smet overnacht had in het «St.-Gilaen» hospitaal te Brussel. Hij had spijt over wat hij misdaan had. Terwijl de anderen geseseld werden, werd hij alleen maar te kijk gesteld en daarna voor twaalf jaar uit Brabant verbannen.

Op 17.10.1740 werd ook gestolen ten huize van Wijnant van Bellinghen, die er woonde met zijn tweede vrouw, Elisabeth Boschmans, en zijn zoon Jan, 23 jaar oud. De dief werd gevangen door de knecht van de herberg de «Vogelensanck». Hij had op zich een «gestrepten neusdoeck en gestrepte servetten», in zijn broekzak, een «cam cas, twee cammen en een snuyfdoise». Buitendien was er ook gestolen «een rietstock, een gebloemden reiszak (?), een mes, een paternoster ofte roosenhoedt ende eenen schepersalmanach», in geld een blaumuser en twee stuivers, twee paar leire causebanden, een met koperen gespen, een zonder, en een sluitmes.

De dief had als handwerker en paardeknecht gewerkt te Strombeek bij Dries van Bever, te Eenbeek bij Jan van de Ruy, te Koekelberg bij van Malder en had later gediend bij de metselaars van Jan van Gansen. Hij had ook gebedeld. Hij bekende dat hij tot 3 uur op de hooischelf van de paardenstal gewacht had, in de «voyerij» gegaan was en had genomen de poederdoos en een mes, «schoengespen» die hij uit de schoenen had gedaan, en een passer van ijzer van de rademaker. Daarna had hij de «snaphøen» willen nemen, maar had hem tegen het bed van de knecht gestoten. zodat deze wakker was geworden.

(RAB, Dross. nrs. 97 en 98)

Uitvaarten in de oude tijd te Huizingen

In een rekening van uitvaartuitgaven in december 1658 staan de volgende posten opgetekend: «ghelevert bij mij Gielis de Naeyer in het begraeven van Lijsbet mijn suster ende het houden van het utvaert met hetselve van mijn moeder daertoe ghelevert twelf pont boter tot 8 stuyvers tpont. Betaelt aen witte spinnekens (kaarsjes) tot den offer 6 st. Aen den officier voor het draegen en plecken van de biljetten tot de vercoopinghe 12 st. Voor het haelen van de meubelen tot Brussel tot laste van het sterfhuys (de moeder woonde dus te Brussel). Ghelevert in het houden van het utvaert 34 moytsaert tot eenen braspeninck het stuck. Ghecocht aen visch om te refresseren (trakteren) de grauwe paeters in het houden van utvaert 5 st. Ghecocht in visch voer de vercoopinghe van het sterfhuys 18 st. Voor elf daegen twee hoerenen beesten te houden tot 6 st. daechs. Noch gedaen tot het utvaert ses hette kesen tot 2 st. Betaelt tot Brussel aen smaut om te branden in de lampe 9 st. Ghecocht 20 bus-selen stroyt om de beesten te peysteren voor de vercoopinghe 15 st. Eenen deel cruyt met de raepen om de hoerenen beesten te eten 1 rijns gulden 10 st. Betaelt aen Jan de Broyer voor een veertel eyrtten tot houden van het utvaert. Ghelevert drij brooden in het begraeven van onse suster 15 st.» En ten slotte «betaelt aen eenen sekeren boede naer Doytslant mat eenen brief naer Kerstiaen de Naeyer om daarvan antwoord te hebben». Aan dit laatste ziet men dat onze landgenoten meer reisden dan doorgaans gedacht wordt. In die tijd (1654) treft men trouwens nog een andere reizende Huizingenaar aan, nl. «Nicolaes de Nayer entrepreneur van de fortificatien der stadt van Luxemborch». Wellicht waren ze verwanten.

Wat de uitvaart zelf betreft, er moet daar nogal volk geweest zijn: 12 pond boter, zes «hettekesen» (1), een veertel erwten. Voor de verwarming - het was in december - 34 mutsaarden (RAB, Schepengriffies, nr. 8535).

CONSTANT THEYS

(1) Over de «harde kaas» of «klootkaas», zie Paul Lindemans, Geschiedenis van de Landbouw in België, blz. 371, 375, 390).

MEDEDELINGEN

1. De secretaris-penningmeester zou het zeer op prijs stellen indien de lezers, die nog steeds hun bijdrage 1962 niet betaalden, dit vandaag nog zouden willen doen. Hartelijk dank!
2. Nieuws over onze Gouwdag 1962 volgt weldra.

Jaarverslag 1961 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant

In het jaar 1961 vierde het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant het vijftigjarig bestaan van zijn tijdschrift *Eigen Schoon en De Brabander* met de uitgave van een jubileumreeks van vijf afleveringen, omvattende 492 blz.

In een historische schets, geïllustreerd door het kaftcliché van het eerste nummer, dat in 1911 verscheen, beschreef de algemeen beheerder het ontstaan, de groei en de bloei van vereniging en tijdschrift. Daarenboven verschenen artikels van oud medewerkers, wijlen Henri Pauwels, Maurits Sacré en Z.E.H. Delestré. Aan deze laatste werd, ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, een huldenummer opgedragen. Verder werd deze gulden reeks opgeluisterd door belangrijke bijdragen tot de plaatselijke geschiedenis, oudheidkunde en kunstgeschiedenis, volkskunde, familiekunde en dialectologie. Enkele namen en titels mogen ons van de uitzonderlijke waarde van deze artikels overtuigen. Dr. J. Cools verdiepte zich andermaal in de geschiedenis van Vrouwenpark. Prof. dr. R. Foncke deelde mede wat in oude Duitse geschriften over Brabantse gemeenten te lezen staat. A. Meulemans schreef over het Leuvens smedenambacht en R. Morren over de kruis-bolboog te Tienen. De geschiedenis van de Leuvense universiteitsbibliotheek werd met een interessant artikel van J. Schoonjans aangevuld. A. Van der Taelen publiceerde een uitstekend artikel over de oprichting van de priorij te Zevenborren en Dr. J. Verbesselt stelde de geschiedenis van Amelgem in een nieuw en rijker daglicht. De archeologische bevindingen van J. Van Schepdaal in verband met neolitische nederzettingen in de streek van Halle zijn ongetwijfeld een belangrijke bijdrage tot de voorgeschiedenis van dit gewest. Oorspronkelijke volkskundige artikels lezen we van de hand van Ir. P. Lindemans over de vloer, van R. Morren over razernijbezwinging in het Hageland en van A. Van Hageland over raadsels en spreekwoorden. Het onderzoek dat J. Van der Velpen wijdt aan de afkomst van Alpeide van Hoegaarden mag zowel uit historisch als genealogisch oogpunt zeer belangwekkend heten. Ook onze hoofdredacteur, Prof. dr. L. de Man, was zeer bedrijvig op het gebied van de dialectologie: hij verklaarde 31 oude Brabantse woorden en uitdrukkingen.

Aanknopenend bij een oude traditie van *Eigen Schoon* opende Dr. J. Verbesselt in deze gulden reeks opnieuw de Brabantse kroniek. Hierdoor wil het tijdschrift ook het aktuele nieuws in verband met geschiedenis, taalkunde, oudheidkunde en volkskunde aan de lezers mededelen en zo een band helpen smeden

onder mensen, familiën, verenigingen, dorpen en steden in Brabant.

Onze jubileumviering bereikte haar hoogtepunt op 12 november. Ruim honderd leden waren aanwezig op de goudag die bij deze gelegenheid te Brussel werd gehouden. In de voormiddag had op het stadhuis een academische zitting plaats, die door talrijke personaliteiten met hun hoge aanwezigheid werd opgeluisterd. In de namiddag werden enkele zeer merkwaardige barokkerken in het stadscentrum bezocht.

Op de algemene vergadering, die plaats had op 11.3.1961, waren veertien leden aanwezig. Jaarverslag en bilan werden er goedgekeurd. Bij de driejaarlijkse bestuursvernieuwing werd Ir. P. Lindemans tot voorzitter verkozen, Prof. dr. F. van Molle tot eerste ondervoorzitter voor het arrondissement Leuven, de heer J. Melckenbeeck tot tweede ondervoorzitter voor het arrondissement Brussel.

Het bestuur kwam zesmaal in vergadering bijeen. Op één van die bijeenkomsten werd Meester Leo Lindemans met eenparigheid van stemmen in het bestuur opgenomen.

In de loop van 1961 hebben veertien leden hun abonnement opgezegd. We schraptten zes abonnés, die sedert twee jaar hun lidmaatschapsgeld niet meer hadden betaald. Anderzijds mochten we twaalf nieuwe leden inschrijven. Op het einde van het jaar telde het genootschap 590 betalende leden; vijftien openbare bibliotheken ontvingen het tijdschrift voor rekening van het Ministerie van Openbaar Onderwijs en we hadden 48 ruilabonnementen. Dit hoge ledenaantal is ongetwijfeld de stevigste waarborg die de toekomst van ons tijdschrift met vertrouwen laat tegenmoetien.

P. CNOPS

Het Gouden Jubileum van Eigen Schoon en de Brabander

Luisterrijk vierde het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant tijdens zijn jaarlijkse goudtag, op 12 november 1961 te Brussel, het vijftigjarig bestaan van zijn tijdschrift *Eigen Schoon en de Brabander*.

De viering van dit gouden jubileum, waaraan ruim honderd leden deelnamen, werd ingezet met een geleid bezoek aan de Grote Markt, waar twee gastvrouwen van het informatiecentrum der stad Brussel, een historisch overzicht gaven van de merkwaardige gebouwen die het plein omgeven.

Gezicht op het podium tijdens de academische zitting op het Stadhuis te Brussel (12 nov. 1961).

Van r. naar l.: prof. dr. E. Sabbe, rijksarchivaris-generaal; prof. dr. L. de Man, hoofdredacteur; Ir. P. Lindemans, voorzitter; de heer J. de Rons, eerste schepen van de stad Brussel; dr. J. Verbesselt, beheerder; de heer P. Cnops, secretaris-penningmeester.

(Foto Het Laatste Nieuws)

Hierop volgde een academische zitting in de gotische trouwzaal van het stadhuis, waarvan de wanden nog een taal spreken die de onze is. Vooraanstaande personaliteiten luisterden deze vergadering met hun hoge aanwezigheid op, o.m. de heer J. de Rons, eerste schepen van de stad, Prof. dr. R. Foncke, voor-

zitter van de Nationale Commissie voor Volkskunde, Prof. dr. L. Lebeer, ere-conservator van het Prentenkabinet (Koninklijke Bibliotheek), Prof. dr. E. Sabbe, algemeen rijksarchivaris, senator Karel van Cauwelaert en mevrouw, de heer Filips van Bever, bestendig afgevaardigde van de Provincie Brabant, de heren G. de Keersmaeker, burgemeester van Brussegem, J. 't Kint, burgemeester van Wolvertem, J. van Campenhout, burgemeester van Meise, E. van Cauwelaert, burgemeester van O.-L.-V.-Lombeek en de afgevaardigden van talrijke geschied- en oudheidkundige kringen van Brabant en Oost-Vlaanderen. Na het welkomwoord van Ir. P. Lindemans, voorzitter van het genootschap, gaf P. Cnops, secretaris, een historisch overzicht over het 50-jarig bestaan van het genootschap, dat door de 44 jaargangen van zijn tijdschrift en zijn 24 gouddagen een diepgaande culturele invloed heeft uitgestraald. Vervolgens bracht eerste schepen J. de Rons, uit naam van het stadsbestuur, hulde aan het jubilerend genootschap en dankte de medewerkers voor de talrijke bijdragen gewijd aan de geschiedenis van de stad Brussel. Hierna werd het woord verleend aan Prof. dr. E. Sabbe, die de vergadering gedurende ruim één uur met een geleerde voordracht over het ontstaan en de ontwikkeling van de Hoofdstad wist te boeien. In zijn slotrede bracht Dr. J. Verbesselt hulde aan de pioniers van het tijdschrift en dankte de aanwezigen, die door hun opkomst uiting hebben gegeven aan hun onverminderde belangstelling voor het genootschap.

Na deze zitting had een receptie plaats in het kabinet van Heer Schepen De Rons en hadden de aanwezigen de gelegenheid om de prachtige zalen van het stadhuis te bewonderen.

Omstreeks het middaguur waren we te gast in het Brouwershuis. De heer Wielemans, burgemeester van Vorst, en hoofdman van het oude brouwersgild, dat hier op de Grote Markt nog voortbloeit, sprak zijn bezoekers met een hartelijk welkomwoord toe en trakteerde zijn gasten op lekker bier. Het bezoek aan het brouwersmuseum, waar de bekende folkloristische groep «Tiest en Triene» uit St.-Genesius-Rode, op vrolijke volkswijsjes aan 't dansen was, kon slechts de feeststemming verhogen.

De namiddag stond in het teken van de kerkelijke barokkunst. Onder de vakkundige leiding van Prof. dr. F. van Molle brachten we achtereenvolgens een bezoek aan de Begijnhofkerk, de Rijke Klaren, de kerk van O.-L.-Vrouw-ten-Bijstand en de Brigittinenkerk.

De welgeslaagde gouddag eindigde in het lokaal van het oude kruisbooggild, waar het museum van het Groot Serment, dat er is ondergebracht, de belangstelling van de deelnemers opwekte.

P. CNOPS

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem*, *Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Ombeers de kerk van Teruuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zouweleuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F. — J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstracten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meeren*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijcke*, 39. *Paridaens*, 30 F.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb. 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.

D.J. DELESTRÉ : < GRIMBERGEN >

300 blz. - 250 fr.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

T.J. GERITS, Orgelbouwer Martin Posselius en de Abdij van Averbode	89-92
Al. DE MAEYER, Johannes Jacobus de Condé en zijn passiespel	93-100
L. DE MAN, Leuvense «kunstenaars»	101-109
J. VRANCKEN, Het oude Zelem	110-126
G. RENSON, Nota's over de parochies van het dekenaat St.-Pieters-Leeuw in de XVIIIe eeuw	127-152
K. DE DECKER, Tisselt, een blik in de geschiedenis	153-164
P. CNOOPS, Jaarverslag 1961 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant	169-170
P. CNOOPS, Het Gouden Jubileum van Eigen Schoon en De Brabander	171-172
<i>Uit het vroegere volksleven :</i>	
C. Theys, Kwakzalvers in de 18e eeuw	165-166
C. Theys, Diefstallen in 1740	166-167
C. Theys, Uitvaarten in de oude tijd te Huizingen	168
<i>Uit oude papieren :</i>	
A.M., Wintergenoegens ten strengste verboden!	92
A.M., Ellende in de winter van 1740	109
H. Herdies en C. Theys, Van buffels en koekoeks te Beersel	126
P. Leynen, Hertog Jan IV had een «sot» Jacob Scoenweder	152
P. Leynen, In het pellorijn zitten	152
P. Leynen, In de mand hangen	152

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, J. Verbesselt, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Drukk. G. Veys, Pittem.